

De politieke partij : een onderzoek naar haar functie en structuur sedert het midden van de zestiende eeuw

<https://hdl.handle.net/1874/359244>

A. g. w. 192, 1941

DE POLITIEKE PARTIJ

EEN ONDERZOEK NAAR HAAR FUNCTIE EN STRUCTUUR
SEDERT HET MIDDEN VAN DE ZESTIENDE EEUW

J. VAN VUCHT TIJSSEN

V. VUCHT TIJSSEN

1941

1941

A. qu
192

DE POLITIEKE PARTIJ

„Zoo 't wezen dezer wereld stilstaan was.
Hoe waart gij immer aan de rij gekomen?“

Omar Khayyam

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0104 7376

DE POLITIEKE PARTIJ

EEN ONDERZOEK NAAR HAAR FUNCTIE EN STRUCTUUR
SEDERT HET MIDDEN VAN DE ZESTIENDE EEUW

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN
DOCTOR IN DE RECHTSGELEERDHEID AAN
DE RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP
GEZAG VANDEN WAARNEMENDEN RECTOR
MAGNIFICUS L. VAN VUUREN, HOOG-
LEERAAR IN DE FACULTEIT DER LETTEREN
EN WIJSBEGEERTE, VOLGENS BESLUIT
VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT TE
VERDEDIGEN TEGEN DE BEDENKINGEN
VAN DE FACULTEIT DER RECHTSGELEERD-
HEID, OP WOENSDAG 3 DECEMBER 1941,
DES NAMIDDAGS TE 4 UUR

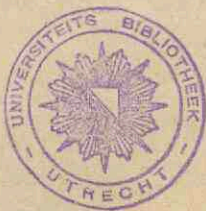
DOOR

JAN VAN VUCHT TIJSSSEN

GEBOREN TE AMSTERDAM

TE ASSEN BIJ

VAN GORCUM & COMP. (G. A. HAK & H. J. PRAKKE)

AAN MIJN OUDERS EN MIJN VERLOOFDE

7

Toen ik, nu bijna twee jaar geleden, met het schrijven van een proefschrift begon, was ik geenszins van plan zoo hoog te grijpen als ik tenslotte gedaan heb door te trachten eenig licht te brengen in een van de meest omstrede vraagstukken van het hedendaagsche politieke gebeuren. Het was mijn oorspronkelijke bedoeling een der grondrechten (het recht van vereeniging) te behandelen, in verband met de wijzigingen welke zich in den loop van de laatste honderdvijftig jaar in de Nederlandsche openbare orde hadden voltrokken. De gebeurtenissen van 10 Mei 1940 brachten evenwel zoodanige gevolgen met zich mede, dat een verhandeling over dit vraagstuk op het oogenblik niet meer dan historische waarde zou bezitten. Op aanraden van mijn toenmaligen promotor, den Hooggeleerden DE SAVORNIN LOHMAN, ben ik daarna overgegaan tot het instellen van een onderzoek naar de drie bekende opvattingen omtrent de beteekenis van de politieke partij in het staatkundige leven (géén partijen, wèl partijen of één partij).

Al spoedig bleek mij, dat dit onderzoek alleen vrucht zou kunnen dragen wanneer het uitgestrekt werd tot de historisch bepaalde omgeving waarin de betreffende meeningen waren ontstaan. De oorzaken van de wijzigingen welke zich in den loop der tijden in de functie van de politieke partij — en daardoor in de hoofdlijnen van haar structuur — hadden voorgedaan, werden er daarom in betrokken. Alleen op die wijze scheen het mogelijk voldoende afstand te nemen tot dit bij uitstek politieke vraagstuk en het op wetenschappelijke wijze te behandelen.

Dat het mij gelukken mocht den afstand tot mijn onderwerp te bewaren, dank ik in verschillende opzichten aan U, Hooggeleerde RENGERS HORA SICCAMA, die zoo welwillend waart het toezicht op het schrijven van dit proefschrift over te nemen, toen de opzet in groote lijnen reeds vaststond. Ik beschouw het als een voorrecht, dat ik mijn werk onder Uw leiding heb mogen voltooiën en dat gij U niet hebt laten afschrikken door de moeilijkheden die daaraan verbonden waren, evenmin als door het feit dat gij in mij met een U geheel onbekenden promovendus te doen kreeg, die niet onder Uw leiding zijn eerste schreden op het pad der juridische wetenschap had leeren zetten. Het is mij een bijzonder genoegen U op deze plaats te mogen danken voor het geduld en de zorgvuldigheid waarmede gij datgene

wat ik U voorlegde hebt willen doorlezen. De aanwijzingen welke ik van U mocht ontvangen heb ik steeds op hoogen prijs gesteld, evenals de vrijheid welke gij mij hebt gelaten om mijn eigen wegen te volgen. De uren die ik bij U mocht doorbrengen hebben mij, ook wanneer het gesprek zich van mijn onderwerp verwijderde, een diepe vreugde gegeven; zij vormden een aansporing om mij, ook in de toekomst, voortdurend toe te leggen op het spel waarvan ik onder Uw leiding nog zooveel mocht leeren.

Ook jegens U, Hooggeleerde DE SAVORNIN LOHMAN, wil ik hier mijn dank uitspreken. Ik betreur het, dat gij door bijzondere omstandigheden verhinderd werdt de taak te volbrengen welke gij zoo bereidwillig op U genomen hadt. Uw onderwijs, op college en privatissimum, en Uw hulp bij het opzetten van dit proefschrift, heb ik zeer gewaardeerd.

Aan de overige Hooggeleerden van de Juridische Faculteit en den Hooggeleerden GERRETSON wil ik hier eveneens gaarne mijn dank betuigen voor het onderwijs dat ik van hen heb ontvangen, evenals aan de Hooggeleerden van de Juridische Faculteit van de R.K. Universiteit te Nijmegen, waar ik mijn eerste opleiding ontving. Het spijt mij, dat ik op deze plaats niet meer een woord van dank kan richten tot den Hoogleeraar VAN DER HEYDEN, wiens raad en hulp bij den aanvang van mijn studie ik zoozeer op prijs stelde.

Bij het beëindigen van dit proefschrift wil ik ook U, vrienden uit de Club van Protestantsche Studenten te Nijmegen, danken voor het aandeel dat gij hebt gehad in de verruiming van mijn blik tot buiten het gebied der strikt juridische wetenschap en voor de vriendschap welke ik in zoo groote mate van U mocht ontvangen.

Tenslotte wil ik hier mijn erkentelijkheid betuigen aan de staf van de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Utrecht, evenals aan die van de Bibliotheek der R.K. Universiteit te Nijmegen, voor de wijze waarop zij steeds aan mijn wenschen tegemoet gekomen zijn, ondanks het vele dat ik van hen gevraagd heb.

INHOUDSOPGAVE.

VOORWOORD.

INHOUDSOPGAVE.

INLEIDING.

Noten bij Inleiding.

HOOFDSTUK I.

DE POLITIEKE PARTIJ EN DE MONARCHALE EN ARISTOCRATISCHE REGEERINGSVORMEN.	16
1. Voorspel	16
2. De Republiek	22
3. De politieke partij in den monarchalen en in den aristocratischen staat (functie en structuur)	36
<i>a.</i> Tijdens den Opstand	36
<i>b.</i> Tijdens de Republiek	37
Noten bij Hoofdstuk I	39

HOOFDSTUK II.

DE POLITIEKE PARTIJ EN DE DEMOCRATISCHE REGEERINGSVORM	44
1. De burgerklasse en haar staatsleer	44
<i>a.</i> Samenhang van de belangen der burgerklasse en haar staatsleer	44
<i>b.</i> Pogingen van de burgerklasse haar staatsleer te formuleeren	52
2. Het ontstaan van de georganiseerde politieke partij	59
<i>a.</i> De eerste pogingen	59
<i>b.</i> De mislukking	65
<i>c.</i> Het slagen	70
3. De politieke partij in den democratischen staat	76
4. Het verband tusschen staatsvorm en „burgerklassen” in andere landen	87
<i>a.</i> Engeland	88
<i>b.</i> De Vereenigde Staten van Amerika	90
<i>c.</i> Frankrijk	92
<i>d.</i> Duitschland	93
<i>e.</i> Rusland	94
Noten bij Hoofdstuk II	98

60

HOOFDSTUK III.

DE POLITIEKE PARTIJ EN DE REGEERINGSVORM VAN HET „WERKENDE VOLK”	110
1. Het politiek mondig worden van de arbeidersklasse en zijn gevolgen	110
2. Volk	123
3. Vrijheid	136
4. Leiderschap	142
5. Waarborgen voor een goede regeering	148
6. De politieke partij in den staat van het „werkende volk” (functie en structuur)	152
NAWOORD	160
Noten bij Hoofdstuk III en Nawoord	162
ZAAKREGISTER	171

INLEIDING.

Rechtsgeschiedenis is menschengeschiedenis. Daarom kan zij door menschen onderzocht en begrepen worden, daarom mag men het recht van allerlei groepen vergelijken en kunnen, wanneer blijkt dat zij op overeenkomstige trappen van ontwikkeling staan, de resultaten van een onderzoek omtrent datgene wat in het eene land groeide, ook van beteekenis zijn voor de verklaring van verschijnselen in andere landen. Om die reden kon de geschiedenis van het Grieksche leven, door de Renaissance, zoo'n grooten invloed op het Westen uitoefenen, dat Pierson over de Grieken als „Onze Geestelijke Voorouders” mocht spreken ¹).

Nederlandsche rechtsgeschiedenis beschrijft dus niet een groei die toevallig in Nederland plaatsvond, doch is van algemeener beteekenis. Daarom konden wij het terrein van ons onderzoek in hoofdzaak tot de geschiedenis van het recht in ons eigen land bepalen, zonder aan de algemeene geldigheid van den uitslag afbreuk te doen; daarom mochten wij tevens, ter versterking van onze bewijsvoering, een beroep doen op de rechtsgeschiedenis van andere landen.

Wij beperken ons onderzoek dus tot Nederland, en gaan niet verder terug dan tot den tijd waarin de grondslagen voor den lateren Staat der Nederlanden werden gelegd. De keuze van dit begin is willekeurig, doch tenslotte moet men ergens een begin maken en daartoe leek dit ons een geschikt punt; het geeft gelegenheid de verschillende staatsvormen in ons onderzoek te betrekken die voor het begrijpen van de verschijnselen in onzen tijd van het meeste belang zijn, zonder dat wij ons behoeven te verliezen in de geschiedenis der afzonderlijke gewesten.

Voor wij tot ons onderzoek betreffende de functie van de politieke partij overgaan, is het wenschelijk te weten wat de functie van een partij in het algemeen is. Partijen vinden we bij een spel, dat den vorm van strijd of van minnelijke samenwerking kan hebben ²). We spreken van partijen in een proces, aan het schaakbord, op het voetbalveld en in een oorlog. Daar zijn steeds meerdere partijen (Latijn: pars = deel), die door hun beider aanwezigheid en handelen het spel eerst mogelijk maken. Van de vraag of de een partij wil zijn, d.w.z. volgens de vaststaande regels naar het gemeenschappelijke doel wil streven, hangt het geheele spel af; dat beslist of de ander partij zal zijn.

Wanneer iemand „de wijste partij kiest” is daarmee het spel beëindigd en houden partijen op partij te zijn. De functie van een partij is dus: door het aanvaarden van de spelregels en het streven naar het gemeenschappelijke doel waaraan men zich onderworpen heeft, samen met de andere partij(en) het spel, het geheel, mogelijk te maken.

Deze functie veronderstelt het aanvaarden van een spel, dat al dan niet om de knikkers gespeeld wordt; zij veronderstelt de aanvaarding van een ander als partij en dus van zijn goed recht om partij te zijn.

Men kan bij elk samenspel, bij elke samenwerking „partij” zijn; men vindt partijen bij een rechtshandeling; bv. bij een koop en verkoop of bij een huwelijk („een goede partij doen”). Ook het samenspel zelve kan dan als partij worden aangeduid: een partij voetbal, een partij schaak; zoo kan men zelfs een feest tot het slagen waarvan ieder het zijne moet bijdragen „een partij” noemen.

Gebruiken we het woord voor stoffelijke zaken, dan beteekent het: „onderdeel van een geheel”; zoo de vioolpartij van een bepaald stuk; ook spreekt men van een „partij goederen” als gespecificeerd deel van de geheele soort.

Uit het voorgaande mogen we enkele gevolgtrekkingen maken. Allereerst, dat een partij niet altijd een collectiviteit behoeft te zijn, doch uit één persoon kan bestaan. De functie beslist wie of wat een partij is.

Ten tweede volgt er uit, dat de functie van alle partijen dezelfde is, nl. het nastreven van het aan partijen gemeenschappelijke doel: zoo bv. in een proces, de vaststelling van wat recht is; bij een wedstrijd, de krachtmeting; bij het spelen van een symphonie gaat het om den indruk welke zij als geheel zal maken; in den staat streeft men gemeenschappelijk het algemeen welzijn na. Ieder tracht het echter langs eigen wegen te bereiken. Wie wint, wie „de eerste viool speelt”, is van secundaire beteekenis voor het partij zijn, al is het daarom wel van primaire beteekenis voor wie eenmaal partij is, of zich partij wil stellen.

Ten derde volgt er uit, dat partijen slechts ophouden als zoodanig te bestaan, wanneer het spel ten einde is, hetzij doordat een partij overwint, hetzij doordat van buiten komende oorzaken het beëindigen. Wie ook na het einde den ander nog als partij beschouwt, zet in gedachten het spel voort of speelt het over.

Waaruit komt nu dat spel, waarbij partijen zich vormen, voort? Ten aanzien van partijen in een proces springt in het oog, dat hier een conflict van belangen of van inzichten omtrent belangen en hun grenzen, omtrent rechten en verplichtingen, de aanleiding tot den strijd vormt. Het politieke leven, wanneer het zich uit in oorlog of binnen-

landschen partijstrijd, blijkt nog een belangrijke bron van partijschap te bezitten in de afhankelijkheid aan bepaalde personen of families die tegenover elkaar staan en zich elk een aanhang verworven hebben. Verschil van belang, inzicht en afhankelijkheid, zijn de drie voornaamste oorzaken van strijd ³).

Menschen verschillen naar aanleg en opvoeding. Waar zij tot samenwerking moeten komen, zullen dus ook partijen of partijen-in-beginsel elk oogenblik kunnen ontstaan, zoodra de beheersching van allen door één belang, één inzicht en één persoon ophoudt. Dat zien we in gezinnen, bedrijven, godsdienstige gemeenschappen, even goed als in den staat. Wie deze eenheid verbreekt, wordt in de oogen der anderen door eigen-belang, eigen-wijsheid of voor-keur gedreven ⁴).

Tenslotte kan dan in het spel des levens — waaraan ieder deel moet nemen — ieder voor zich partij worden in een strijd van allen tegen allen; dit gebeurt dan, wanneer eigenbelang de menschen beheerscht, ieder als redelijk wezen er zijn eigen meening op nahoudt, en elk gezag wordt verworpen.

Bij het onderzoek naar de functie van de partij in het staatkundige leven kunnen we het best letten op de oppositie. Over het algemeen kan men daar nl. de kenmerken van de politieke partij in een bepaalde periode het duidelijkst vinden. Voorwaarde is echter, dat zij bestaat uit een groep van behoorlijken omvang en kans maakt zelf aan de regeering te komen. Een klein groepje, dat zich op een bijzondere manier weert, kan later immers blijken een stel fantasten te zijn geweest, naar wie men een tijdvak niet mag beoordeelen ⁵).

Wij hebben bij ons onderzoek vooral aandacht geschonken aan de economische oorzaken welke van invloed zijn op de functie van de partij, omdat deze, hoewel niet de eenige, zeker een groep van de belangrijkste factoren vormen in de veranderingen welke zij ondergaat.

Ook in andere opzichten moest bij het bewerken van dit proefschrift telkens een keuze gedaan worden uit een onuitputtelijke hoeveelheid materiaal. Vele aanhalingen zouden met ettelijke te vermeerderen zijn, veel belangwekkends moest terzijde gelaten worden. De lezer zal punten missen die hij belangrijk acht, daarentegen onderwerpen behandeld vinden welke hem van minder gewicht toeschijnen. Ook moest ik mij beperken bij de behandeling van verschillende vraagstukken welke elk op zichzelf weer tot een uitgebreide studie aanleiding zouden geven. Doch tenslotte moest ik ook daarin ergens grenzen trekken. Ik ben mij bewust, dat de keuze dienaangaande een persoonlijke is geweest; zij werd echter door twee overwegingen bepaald. Ten eerste, dat ik geen werk over de voor- en nadeelen van het partij-

wezen, over partijorganisatie en partijpolitiek bedoelde te schrijven, doch de functie van de politieke partij wilde bepalen, in verband met het fundamentele belang dat een volk, als politieke grondmacht, bezit, en op de behartiging waarvan het zich richt. Ten tweede, dat dikke boeken nauwelijks meer gelezen worden en een beknopte verhandeling dus de voorkeur verdient, wanneer men niet alleen voor zichzelf tot helderder inzicht tracht te komen, doch ook anderen wil aansporen tot het doordenken van wat om ons heen gebeurt. Moge mijn geschrift ook aan dat doel beantwoorden.

¹⁾ Vgl. bv. het in dezen tijd buitengewoon belangwekkende artikel van Kelsen, Die hellenisch-makedonische Politik und die „Politik“ des Aristoteles, Zeitschrift für öffentliches Recht, Bd. 13, 1932, p. 625, waarin deze aantoonde hoe de Politica een geslaagde poging is om, achter den schijn van objectiviteit, de monarchistische ideologie van den jongen Macedonischen staat aannemelijk te maken voor de oudere (Atheensche) democraten.

²⁾ Spel omvat, in ruimen zin genomen, ook strijd. Het is onjuist in ernst een grens van spel te zien (J. Huizinga, Over de grenzen van spel en ernst in de cultuur, Rectorale rede, Leiden 1933, p. 5), of te zeggen, dat ernst tracht spel uit te sluiten (J. Huizinga, Homo Ludens, Haarlem 1938, p. 65). H. geeft toe, dat vele spelen zoo ernstig zijn dat er bloed bij vloeit of dooden vallen (ephebenkamp, gladiatorengevecht, steekspel, stierengevecht) en dat dus spel zeer wel ernst in zich kan omsluiten.

M.i. kan men het probleem duidelijker stellen door „spel” en „spelletje” te onderscheiden. Hetzelfde spel, dat ernst omvat wanneer een kind het speelt, is voor een oudere een „spelletje”, uit scherts of tot vermaak gespeeld. Het dient dan als tijdverdrijf en werkt bv. niet meer opvoedend.

Dat ernst echter ook spel kan insluiten, wordt bv. geïllustreerd door het feit, dat de bemanning van een reddingsboot zijn leven „op het spel zet”. Dit kan men nog als beeldspraak beschouwen, maar dat is onmogelijk met het verschijnsel, dat juist de ernstigste menschen het leven als een spel „spelen”. Met „inzet” van hun geheele persoonlijkheid leven zij hun leven naar *regels* welke zij gezocht, gevonden en *vrijwillig aanvaard* hebben. Zij beseffen, dat zij *naar tijd en plaats gebonden* zijn en dat zij van „de werkelijkheid” maar bijster weinig afweten. Zij hopen hun *doel* te bereiken, maar weten dat het eens *uit* zal zijn (vgl. de kenmerken van „echt spel” welke H. opgeeft, In de schaduwen van morgen, p. 163 en 164).

Het voorgaande sluit niet uit, dat in de hedendaagsche cultuur puerilisme voorkomt (In de schaduwen van morgen, p. 157 e.v.). Dit is echter een gevolg van het feit, dat ouderen zich wijden aan spelen waaraan zij al lang ontgroeid behoorden te zijn. Deze „spelen” zouden dus voor hen slechts een „spelletje” zijn, wanneer zij hun leven (hun arbeid, hun wetenschap of hun kunst) als *hun* spel ernstig opnemen.

³⁾ David Hume, Of Parties in General, Essays, London 1777.

⁴⁾ Vgl. II Cor. 1; Paulus maant hier de gemeente van Corinthe aan „één van zin en één van meening” te zijn (vs. 10). Zij twisten nl., waarbij „ieder voor zich zegt: Ik ben van Paulus! — maar ik van Apollos! — maar ik van Cefas! — maar ik van Christus!” (vs. 12). Duidelijk is hier al van de twee genoemde bronnen van

strijd: inzicht en persoonlijke aanhankelijkheid, sprake. Een voorbeeld van een belang als bron van partijschap vindt men bv. in Marcus 10 vs. 35-46.

⁵⁾ Dat een oppositie de duidelijkste kenmerken vertoont, schijnt mij toe een gevolg van haar aanvalspositie te zijn. Daardoor is zij gedwongen nieuwe vormen, nieuwe middelen van actie, een nieuwe structuur en tactiek ter verwezenlijking van haar gedachten te scheppen. Zij heeft meestal meer élan en weert zich heftiger dan de regeeringspartij(en), deels omdat voor haar nog alles te winnen valt, deels omdat geen regeeringsverantwoordelijkheid op haar drukt en zij dus meer risico kan nemen. Daarom is de oppositie veelal de meest up to date vertegenwoordigster van functie en structuur van de politieke partij in een bepaalde periode.

Het woord oppositie is hier bedoeld in den ruimen zin van partij die de regeering bestrijdt. Diegenen, die onder een sterk autocratisch regime als opstandelingen zouden worden beschouwd, moeten er dus ook onder begrepen worden.

HOOFDSTUK I.

DE POLITIEKE PARTIJ EN DE MONARCHALE EN ARISTOCRATISCHE REGEERINGSVORMEN.

§ 1. VOORSPEL.

Nederland, dat thans één staat vormt, vertoonde in het midden van de zestiende eeuw een beeld van groote verscheidenheid. Er waren verschillende landen, die slechts bijeengehouden werden door het feit dat zij sedert korten tijd allen aan denzelfden heer waren gekomen ¹⁾. Zij vormden dus niet één staat; het waren afzonderlijke staten, die elk hun eigen recht bezaten.

De bevolking was niet overal van dezelfde afstamming en er werden verschillende talen gesproken ²⁾. Ook de belangen der gewesten verschilden aanmerkelijk. Zoo dankten Holland en Zeeland, gedeeltelijk ook Friesland, hun welvaart voornamelijk aan de zee, terwijl de overige provinciën zich meer op het land moesten oriënteren.

De samenleving binnen elk gewest was, tengevolge van het standsverschil en de daar uit voortkomende verschillen in rechtspositie, allerminst gelijkvormig. De bevolking was verdeeld in wereldlijken en geestelijken, en de wereldlijken waren weer onderverdeeld in standen. Dit geschiedde naar verschillende maatstaven, zoodat zij elkander konden kruisen. De wereldlijke standen waren: riddersmatigen, geërften, burgers of poorters, hoorigen en keuters. Ieder bezat een staat; wie onder eenzelfde maatstaf vielen vormden een stand, maar niet elke stand was, georganiseerd, in den Landdag of in de Statenvergadering vertegenwoordigd.

De grondslag voor deze standenordering was gelegen in de functie welke elke groep in de maatschappij vervulde of vervuld had; daarin lag tevens de reden voor de medezeggenschap van sommige standen over de zaken die het landsbestuur raakten, welke in den Landdag of in de Statenvergadering werd uitgeoefend ³⁾.

Boven allen stond de vorst, die onder de veranderde maatschappelijke behoeften er naar streefde de heerlijkheden welke hij in leen uitgegeven had, terug te krijgen. De groei van het rijk en de ontwikkeling van handel en verkeer maakten het wenschelijk dat er meer orde en eenheid kwam. Daarom hadden de Habsburgsche vorsten

zich ten doel gesteld het land gemakkelijker regeerbaar te maken en om dit te bereiken was het noodzakelijk dat aan de vergaande verbrokkeling, welke van het voorafgaande bestuursstelsel het gevolg was geweest, een einde kwam. Dit beteekende, dat een gelijke bestuursorganisatie voor alle gewesten moest worden ingevoerd en dat ook overigens eenheid gebracht werd in het recht. Om zich daartoe de middelen te verschaffen moest de vorst eenheid brengen in het belastingstelsel en dit onafhankelijk maken van de toestemming van het volk, welke voordien voor vele belastingen gevraagd moest worden. Een goed georganiseerd staand leger moest gevormd worden en de eenheid in godsdienst zou hij moeten handhaven. Dan zou het rijk, met behulp van een aantal goed onderlegde en geoefende ambtenaren, gemakkelijk bestuurbaar zijn; het zou zich, dank zij de inwendige rust en orde, kunnen ontwikkelen en ook naar buiten een krachtiger positie innemen.

De politieke macht van de riddermatigen berustte, naast hun functie het land te verdedigen, op hun grondbezit; bovendien bekleedden zij verschillende ambten. Uit de opbrengst van grond en ambt moesten zij in hun onderhoud voorzien. Voor hen golden oorspronkelijk de typische soldatenidealen van hiërarchie, trouw en eer, die de geheele maatschappij hadden doortrokken ⁴).

De hoogere geestelijkheid bestond voor het grootste deel uit de jongere en onechte zoons van adellijke families die, dank zij het verkrijgen van een geestelijk ambt, een leven en staat overeenkomstig hun stand konden blijven voeren. Uiteraard was dit in vele opzichten gelijksoortig aan dat van den adel, temeer daar, voor zoover zij wereldlijke macht uitoefenden, dit ook uit hun bezit en bestuur van grondgebied voortvloeide. Hun idealen geleken op die van den adel, vooral daar hun belang en karakter door het geestelijk ambt dat zij bekleedden weinig beïnvloed werden. De kerk was ernstig in verval, tucht werd er nauwelijks in gehandhaafd en het zedelijk leven der geestelijken, van hoog tot laag, liet in alle opzichten veel te wenschen over ⁵).

Riddermatigen en geestelijke grondbezitters, als kapittelen en kloosters, beheerschten samen een groot deel van het platteland. In de noordelijke en oostelijke provincies vinden we een andere groep die het platteland in de Staten vertegenwoordigt, n.l. de geërfden, buren of markgenooten ⁶). Ook voor hen is grondbezit de basis voor hun staatkundig recht. Om in Drenthe geërfde te zijn in de buurschap moest men tenminste een vierde waardeel in de marke hebben ⁷). Aan de landdagen konden alleen diegenen deelnemen die

een vol erf (4/4 waardeel) in eigendom hadden ⁸⁾. Kleine boeren, als in Drenthe de keuters of katers oorspronkelijk allen waren ⁹⁾, hadden in de Staten geen invloed, daar zij niet als zoodanig vertegenwoordigd waren.

Steden ontstonden op verschillende wijzen; in het algemeen kan men echter zeggen dat, juridiek gesproken, van een stad sprake was wanneer een buurschap (soms een gedeelte daarvan of meerdere buurschappen tezamen) uit het plattelandsambt, waartoe haar gebied oorspronkelijk behoorde, gelicht werd en eigen bestuur verkreeg ¹⁰⁾. De oorspronkelijke bevoegdheden van geërfden tot deelneming aan het bestuur bleven voortbestaan onder het stadrecht ¹¹⁾ doch geraakten, in die steden waar handel en verkeer zich ontwikkelden en een snelle verplaatsing van rijkdom veroorzaakten, op den duur op den achtergrond, om plaats te maken voor andere vereischten, in den regel het lidmaatschap van gilden en ook wel het behooren tot bepaalde families die reeds van ouds aan de stadsregering hadden deelgenomen.

De meeste steden waren ontstaan uit buurschappen die haar welvaart aan handel of industrie te danken hadden. Deze beide eischen speciale regelingen, die op de hoogte van den tijd gehouden moeten worden, terwijl snel en goed recht een eerste vereischte voor den handel is. Daarom werd aan eigen bevoegdheden op dit gebied, welke men door het stadrecht verkreeg, zoo groote waarde gehecht en om die reden trachtten de steden voortdurend haar bevoegdheden zooveel mogelijk uit te breiden, door deze in den vorm van landsheerlijke privileges te laten vastleggen, en waakten zij angstvallig tegen elke aantasting daarvan, van welke zijde dan ook.

De macht van de steden en hun rijkdom lagen niet in het bezit van grond, al hadden ook rijke stedelingen in de voorafgaande eeuwen, toen het moeilijk was andere beleggingsmogelijkheden te vinden, vaak stukken grond en huizen zoowel binnen als buiten de stad gekocht. De macht van de steden lag in het geld. Hiermede kon men den landsheer bewegen wijzigingen in het traditioneele, voor de stedelijke samenleving knellende, recht te brengen en tevens lag daarin het middel om huurtroepen te werven. Door dit laatste bezaten de steden een dubbel wapen.

De vorst had nl. bij zijn pogingen de macht in handen te krijgen hulp noodig tegen adel en geestelijkheid, die hun machtspositie langzaam maar zeker hadden weten te versterken. De adel had in de feodale periode den kern van het leger gevormd; nu men met geld troepen op de been kon brengen, niet alleen uit eigen onderdanen, maar ook uit beroepssoldaten van vreemden oorsprong en onder leiding van vreem-

delingen, nu stond de mogelijkheid voor den vorst open daarmede zijn wil door te drijven. De rijke steden moesten hem daarbij met geld behulpzaam zijn. In de meeste staten van Europa gebeurde dit in den loop van de 15^e en 16^e eeuw. Het was zeker in het belang van de steden dat rust, veiligheid en orde in het land kwamen; beëindiging der twisten met en tusschen de lagere heeren, die telkens hun handel in gevaar brachten en stagnatie in de nijverheid veroorzaakten, was ook in hun voordeel. Doordat de vorst haar hulp noodig had, was de politieke beteekenis van de steden in den loop van de zestiende eeuw voortdurend toegenomen en die van adel en geestelijkheid betrekkelijk achteruitgegaan. Bovendien gaf de mogelijkheid zelf huurtroepen in dienst te nemen den stede macht, zich ook tegen den vorst te verzetten wanneer deze tegen haar belang inging. Zoo zaten zij midden op de wip, en de zijde waarbij zij hun gewicht voegden moest op den duur wel winnen.

Een dergelijke ontwikkeling in de richting van de absolute monarchie als de meeste andere landen van Europa te zien gaven, lag ook in deze gewesten voor de hand, maar werd verhinderd door de tegenstelling welke voortkwam uit het feit dat de Habsburgsche vorsten te veel verschillende landen met uiteenlopende belangen verkregen hadden, waarbij die van het eene deel vaak ondergeschikt gemaakt moesten worden aan die van het andere¹³⁾.

Karel V, hier geboren, en Keizer van Duitschland, had zijn Spaansche erflanden altijd ondergeschikt gemaakt aan de belangen van zijn noordelijke gebieden; maar Philips, wien de keizerskroon niet toeviel, en die evenmin de Oostenrijksche erflanden in bezit kreeg daar deze al eerder in handen van zijn oom waren overgegaan, bovendien in Spanje opgevoed, legde het zwaartepunt van zijn rijk in het Zuiden.

Voor de Nederlandsche provinciën was het over het algemeen geen voordeel zóó in een groot geheel ingeschakeld te zijn. Zij hadden dit al eens ervaren, toen Karel V steun wilde verleen en aan zijn zwager Christiaan, die uit Denemarken verdreven was. Dit had destijds Holland in conflict gebracht met de Scandinavische landen. Tegen de politiek van Philips rezen echter zeer vele bezwaren, want deze dreigde ons land uit te putten door de vele beden voor zijn voortdurende oorlogen en bovendien wenschte hij ons steeds verder te isoleeren van de omliggende landen tencinde de Reformatie, die hier van alle kanten binnensiepelde, te keeren. Voor een land dat grootendeels op handel en scheepvaart was ingesteld beteekende dit den ondergang. De handeldrijvende stand in de steden zag dit duidelijk in en de hooge edelen protesteerden al vroegtijdig tegen de wijze waarop dit gebied aan de

Spaansche belangen ondergeschikt werd gemaakt. Zij weigerden langer hun naam te leenen als dekmantel voor dergelijke maatregelen, waarop zij geen enkelen invloed meer konden uitoefenen, dank zij de wijze waarop de Raad van State buiten alle belangrijke zaken werd gehouden. Ook hun militaire macht was op bevel des konings beperkt, hoewel hun in de functie van stadhouders het bevel over de troepen toekwam. Veel voelden zij niet voor de geloofsvervolgingen, ook al waren zij zelf nog Roomsch, daar de levenswijze van de geestelijkheid algemeen afkeer in het land gewekt had en trouwens hun eigen opvoeding grootendeels in libertijnschen geest had plaatsgevonden.

De reorganisatie van de geestelijke indeeling der erflanden, door invoering van een aantal bisdommen en aartsbisdommen, bracht den adel en de uit dezen afkomstige hogere geestelijkheid gelijkelijk in het geweer. Zij was ontworpen om de eenheid, ook op kerkelijk gebied, te versterken. Hiermede zou tevens de bestrijding der ketterij beter plaats kunnen vinden. De benoeming der bisschoppen kwam aan den koning, zij moesten doctor in de theologie zijn, en hun zou als bron van inkomsten een rijke abdij worden toegewezen.

Door deze regeling werd het den adel onmogelijk gemaakt deze ambten en de daaraan verbonden inkomsten nog te verwerven. Al studeerde een edele, daarom haalde hij nog geen doctorsgraad, zoodat deze plaatsen vrij zouden blijven voor de „longues robes”, de door den adel gehate groep van deskundigen, gestudeerde theologen en juristen, waarvan de koning voor het bevorderen van zijn doeleinden steeds meer gebruik maakte. Zij kwamen voort uit den derden stand en ontroofden op deze wijze aan den adel een deel van zijn oude betrekkingen en inkomsten. Ook de abdijen, een begeerde bron van inkomsten voor jongere en onechte zoons van kinderrijke hooge edelen, zouden nu buiten hun bereik vallen. Bovendien kwamen daarmede in Brabant tevens die plaatsen in de Staten, welke aan die abdijen verbonden waren, in handen van van den vorst afhankelijke geestelijken. Diens macht zou daardoor in de Staten van dit gewest zeer toenemen.

Voor het lagere volk lag de grootste bedreiging in een verscherping van de inquisitie. Vóór 1565 waren reeds 50.000 menschen daarvan het slachtoffer geworden¹⁴⁾ en desondanks klaagde de koning voortdurend dat hier te zwak werd opgetreden en de ketterij dagelijks toenam. Deze slachtoffers vielen voornamelijk onder het lagere volk, omdat dit zich het meest aan het leven der geestelijkheid geërgerd had en daarom zeer geneigd was tot de Hervorming over te gaan. Na de Wederdooperij en het Lutheranisme, dat weinig vat kreeg, was het

Calvinisme er in geslaagd een groot deel van het lagere volk te winnen. Op de hogere standen had het weinig invloed. Hun libertijnsche opvoeding en hun banden met het Luthersche Duitschland maakten hen voor het Calvinisme minder toegankelijk.

Zoo stonden vele groepen met velerlei belangen naast elkaar; verschillend naar staat, stand, taal, godsdienst soms, hadden zij toch één ding gemeen, namelijk den vasten wil dien Spanjaard uit te drijven, die niet alleen groote beden eischte, maar in zoovele opzichten regeerde tegen de belangen en inzichten van deze gewesten, dat het niet langer te dulden was. Dank zij het feit dat de steden en een deel van den adel één lijn trokken tegen den vorst, moest deze het tenslotte afleggen, al maakte hij van de mogelijkheid die zijn uitgestrekte rijk hem gaf gebruik om met huurotroepen, waarvoor de gelden elders bijeengebracht waren, zijn positie zoo lang mogelijk te verdedigen.

Over één volk kunnen wij nu, achteraf, spreken; de voortdurende wil zich gezamenlijk te verzetten schiep den grondslag waarop in den loop der eeuwen een gemeenschappelijke cultuur zich kon ontwikkelen en eenheid in inrichting der samenleving en in regeeringsbeleid tot stand kwam¹⁵). Toch bleven groote cultureele verschillen bestaan, wat op het gebied der taal duidelijk uitkomt. Zoo heeft het Hollandsch het Friesch nooit kunnen verdringen en bestaan nog talrijke dialecten. Wij bezitten tenslotte alleen nog maar een officieele taaleenheid.

De strijd om de vrijheid van deze gewesten werd gevoerd om een regeering te verkrijgen die met de belangen van de verschillende bevolkingsgroepen rekening zou houden. Men streed om het recht van de bewoners van deze Lage Landen naar eigen aard en in het eigen belang geregeerd te worden, door menschen die het land kenden, waarbij men de machtsmiddelen om dit af te dwingen zelf in handen wenschte te houden.

Reeds lang bestond de neiging bij de zee-provinciën zich meer zelfstandig te gedragen en zich vooral vrij te maken en te houden van banden met een grootere groep, die vaak belangen kon hebben welke met de eigen welvaart in strijd kwamen. Zoo was ook de poging van Karel V om de Nederlanden als Bourgondischen Kreits, met behoud van hun plaats in het Duitse Rijk, een grootere zelfstandigheid te verschaffen¹⁶), tenslotte op niets uitgelopen. De Rijksstenden voelden er niets voor; de Kreits zou dan nog steeds tegen een geringe bijdrage door het Rijk beschermd moeten worden, terwijl de gewesten die ertoe behoorden onttrokken zouden zijn aan de uitspraken van het Rijkskamergerecht, om onder de eigen rechtspraak van den vorst te komen, waardoor diens macht aanmerkelijk vergroot zou worden.

De betrokken gewesten, die voor deze regeling weinig voelden, betaalden hun bijdragen slecht en Friesland, dat anders prat ging op zijn „vrijheid” als rijksonmiddellijk land, heeft de, op den Rijksdag te Augsburg, voorgestelde regeling nooit goedgekeurd ¹⁷⁾.

Onder die omstandigheden was het ook geen wonder dat, toen de Nederlandsche gewesten, door den nood gedwongen, herhaaldelijk een beroep op Duitsche vorsten deden om hun hulp tegen Philips te verleenen, dit zonder veel resultaat bleef en tenslotte de zending van Marnix naar den Rijksdag te Worms op niets uitliep ¹⁸⁾. In den zeer moeilijken toestand waarin de provinciën verkeerden waren zij dus geheel op zichzelf aangewezen; dat moest op den duur wel tot de vorming van een zelfstandigen staat leiden.

Het heeft zeker oorspronkelijk niet in de bedoeling gelegen een nieuwen staats- of regeeringsvorm in te voeren. Al gingen reeds vroeg enkele stemmen op voor het vestigen van een republiek ¹⁹⁾, dit was geenszins de algemeene wensch. De Unie van Utrecht, hoe vaak ook later als „Grondwet der Republiek” betiteld, was niet meer dan een verbond om gezamenlijk oorlog te voeren en de daartoe benoodigde middelen bijeen te brengen.

De Staten-Generaal gingen er dan ook niet toe over de gehoorzaamheid aan Philips uitdrukkelijk op te zeggen — een plan dat al sedert 1579 aan de orde was — vóór de onderhandelingen met Anjou, tengevolge waarvan deze als nieuwe heer in de Unie werd erkend, tot een goed einde waren gebracht. Toen volgde, op 22 Juli 1581, het besluit waarbij Philips vervallen verklaard werd van „de Overheyt ende Heerschappye van dese voorsz. Nederlanden” ²⁰⁾.

Dat men er geen bezwaar tegen had een buitenlander als vorst te aanvaarden, kwam voort uit het feit, dat een nationaal bewustzijn pas begon te ontstaan en in ieder geval op den achtergrond bleef in verhouding tot economische, militaire en godsdienstige motieven.

§ 2. DE REPUBLIEK.

De ervaringen met den nieuwen heer waren echter niet gunstig. Toen bovendien Hendrik III van Frankrijk en Elisabeth van Engeland beide weigerden de heerschappij over deze landen op zich te nemen, namen de Staten-Generaal hun toevlucht tot een eigenaardige constructie ten tijde van Leicester. Deze was als opperbevelhebber der Engelsche hulpstroepen hier gekomen en om toch maar een hoofd te hebben (wat vooral met het oog op de oorlogvoering van belang was), droegen zij hem al spoedig de landvoogdij op. Hij ontving zeer groote bevoegdheden ²¹⁾, zonder dat daarbij duidelijk was bij wien de soevereiniteit

berustte. De staatsrechtelijke positie van Nederland was niet gepreciseerd. Toen men ook met dezen zeer teleurstellende ervaringen opdeed, kwamen de Staten van Holland er tenslotte toe zelf het bestuur in handen te nemen en ontstond de theorie, dat de souvereiniteit bij de Staten zelf berustte.

Was deze toestand feitelijk reeds voor Leicester's komst grootendeels zoo gegroeid, geconsolideerd werd zij uit reactie op de aanmatigende houding welke deze tegenover Holland aangenomen had, waardoor de Statenvergadering van dit gewest zich steeds zelfstandiger was gaan gedragen, evenals trouwens de Staten-Generaal, waarin de andere gewesten grootendeels het Hollandsche voorbeeld volgden. Zij werden hierover gekapitteld door den Engelschen gezant en lid van den Raad van State, Wilkes, in zijn remonstrantie van 21 Maart 1587. Daarin beweerde deze, dat „de souverainiteyt ofte opperste hoocheyt, bij ghebreecke van een wettelick Prince, behoort de ghemeinte toe, ende niet u lieden mijne Heeren, dewelcke niet zijt dan dienaers, ministers ende ghedeputeerde vande selve ghemeinte, ende alle uwe commissien ende instructien met palen beset ofte ghelimeert hebt, . . .”²²⁾,

Toen ging het hun te ver. De Statenvergadering van Holland droeg aan François Vranck, raadspensionaris van Gouda, op een „justificatie” van haar gedrag op te stellen. In dit stuk, dat voorloopig om der wille van den lieven vrede met de Engelschen niet werd overgelegd, doch een klein half jaar later toch werd gepubliceerd, vinden we de leer van de statensouvereiniteit verdedigd²³⁾.

Vranck betoogt, dat de landsheer nooit had geregeerd dan uit opdracht van de Staten en dat deze telkens hun toestemming voor zijn daden van souvereiniteit hadden verleend. Nu de landsheer ontbrak, was de souvereiniteit dus teruggekeerd aan de Staten, d.w.z. bij de beschreven edelen en steden.

Mocht Vranck de vroegere macht van den landsheer te klein voorstellen²⁴⁾, ook de gedachte dat de souvereiniteit thans bij de Statenvergadering zou berusten was onjuist. Bij resolutie van 19 Febr. 1585 was beslist, dat de gedeputeerden ter Statenvergadering niet meer zouden „adviseeren en helpen besluiten naar verstand en rechte conscientie, maar moesten adviseeren en helpen besluiten naar zij door hun principalen zouden gelast zijn”, zoodat dus de souvereiniteit in Holland bij de vroedschappen der steden en de ridderschap berustte²⁵⁾.

Deze ontwikkeling was te verwachten geweest. Willem I had van den beginne duidelijk ingezien, dat zonder medezeggenschap van de Staten der afzonderlijke gewesten niets te bereiken zou zijn; vooral

de medewerking van de steden was broodnoodig. Dientengevolge waren de leidende groepen in de steden en daardoor ook de Statenvergadering, er aan gewend geraakt zelf een groot deel van het bestuur in handen te hebben. Hoewel in het begin aarzelend, hadden zij onder leiding van Oranje zich daarin steeds meer geoefend, meer ervaring opgedaan, en was het ten tijde van Leicester reeds zoover, dat zij niet gemakkelijk meer afstand deden van een taak waartegen zij zich wel opgewassen voelden. Het vertrek van Leicester was dan ook grotendeels te danken geweest aan het optreden van Holland, onder leiding van den raadpensionaris der Staten, Oldenbarnevelt. Deze provincie dreigde door verschillende maatregelen ernstig benadeeld te worden, en bovendien voelden de Hollandsche regenten niet veel voor de Utrechtsche stroomingen welke invloed van niet-regentenkringen verlangden en waarmede Leicester tijdens zijn verblijf in Utrecht in aanraking was gekomen. Het verleden van die stad (invloed der gilden op het stadsbestuur) en de tot versterking van den invloed, ook van het lagere volk, neigende Calvinistische groepen, hadden er een atmosfeer geschapen, die dergelijke gedachten zeer bevorderde. Had Prins Willem I nog meermalen de schutterijen en gilden als vertegenwoordigers van het volk in de steden geraadpleegd, op 23 Maart 1581 hadden de Staten van Holland al besloten dat dit voortaan niet meer zou gebeuren²⁶⁾, terwijl Oldenbarnevelt zijn persoonlijke gevoelens hieromtrent tekenend uitdrukte met zijn bekende gezegde dat: „beter is verheerd dan verknecht te zijn”²⁷⁾. Hun afkeer van den invloed dien predikanten op de regeering trachtten uit te oefenen wordt duidelijk, uit het mondelinge antwoord dat hij in dezen tijd gaf aan een groep predikanten, die een remonstrantie aan de Staten van Holland kwam aanbieden, n.l. „dat mijne Heeren de Staten wisten hetgeen zijluiden in hunne remonstrantie gezegd hadden, en nog wel meer daartoe, de remonstranten mochten naar huis keeren en laten de Heeren met de zaken begaan”²⁸⁾.

Dit teekent de houding van een der meest typische Hollandsche regentenfiguren uit dezen tijd tegenover een grooteren invloed van de klasse der handwerklieden en arbeiders (waaruit ook de meeste predikanten voortkwamen). De ervaring, met Leicester opgedaan, had hun bovendien getoond, dat iemand die met groote regeermacht over alle gewesten bekleed was, wel eens te weinig rekening kon houden met het belang van Holland en speciaal met het belang van den handel, waaruit de regenten hun inkomsten trokken. Een verbod van handel met den vijand en met de door dezen bezette gebieden, als door hem herhaaldelijk uitgevaardigd was (en ook door de strenge Calvinisten

om principieele redenen gewenscht werd), benadeelde Holland zeer. Niet alleen dat de handel tijdelijk verliep, maar zij zou duurzaam door anderen overgenomen worden; onze positie als vrachtvaarders stond op het spel, terwijl de vijand tóch van het noodige voorzien zou worden. Waar moest bovendien het geld voor de eigen oorlogvoering vandaan komen, wanneer de convooien en licenten niet meer binnenkwamen?

Nadat Leicester verdwenen was, voelde Holland er niet meer voor een dergelijke groote macht aan één man op te dragen, of zich al te veel te binden aan de andere provinciën, waardoor zijn eigen belang in gevaar gebracht kon worden. En wat Holland en Zeeland wenschten legde zeer veel gewicht in de schaal. Niet alleen dat deze twee provinciën samen ongeveer de helft van het totale aantal inwoners van de Unie omvatten, zij brachten ook 60 à 70 procent van haar totale lasten op²⁹⁾. Zoo kwam bij deze twee het zwaartepunt van de Unie te liggen en binnen deze provinciën vooral bij de steden, waarvan Amsterdam uiteraard de voornaamste was.

Min of meer noodgedwongen, aan den anderen kant toch overtuigd dat deze weg de beste was, ging men tot een nieuwen vorm over. Aan versteviging van de positie van het huis van Oranje viel onder deze omstandigheden niet de denken, al diende Maurits de Staten in deze jaren met groot succes. Hij schijnt dit trouwens zelf voldoende begrepen te hebben en liet elk streven in die richting na³⁰⁾.

De Raad van State was een Generaliteitscollege, waarin de provinciën, naar gelang van hun beteekenis, met een grooter of kleiner aantal leden vertegenwoordigd waren en ook de stadhouders zitting hadden. Dit kon voor Holland niet dienen als middel om zijn zelfstandigheid zooveel mogelijk te handhaven, want in dit college stemde men persoonlijk, terwijl overstemming kon plaatsvinden³¹⁾. Dat was voor Holland te gevaarlijk. Daarom streefde het er naar de grootste macht in de Unie aan de Staten-Generaal te doen voorbehouden. Van soevereiniteit van dit college was evenwel geen sprake. Deze bleef bij de Staten der provinciën. Enkele pogingen van de Staten-Generaal om uit eigen macht te regeeren werden spoedig gesignaleerd³²⁾ en tegengegaan. Overstemming mocht daar in belangrijke zaken eigenlijk niet plaatsvinden³³⁾. Hiermede was de eenheid en slagvaardigheid van de Republiek, welke van een sterke centrale regeering hadden kunnen uitgaan, voorloopig opgeofferd aan het zelfstandigheidsstreven van de verschillende gewesten, waaraan de leidende groepen zoo gehecht waren, omdat zij daardoor zelf de

regeering in de hand hielden en zoo veel mogelijk met hun eigen belangen rekening konden houden.

In de structuur van het volk, zooals wij die hiervoor geschetst hebben, waren door de ontwikkeling sedert het begin van den Opstand enkele wijzigingen gekomen. Hoewel de Hervormden nog niet de meerderheid der bevolking uitmaakten, waren zij het toch die de regeering beheerschten ³⁴). In overeenstemming met het traditioneele beginsel, dat godsdienst staatszaak was en dat dus de staat als zoodanig een publieke of officieele religie had ³⁵), weerde men, sedert de Gereformeerde religie als de ware erkend was, de Roomschen uit het staatkundige leven. Aan andersdenkenden liet men gewetensvrijheid en een beperkte mate van godsdienstvrijheid ³⁶).

Door de opheffing van de Roomsche hiërarchie verdwenen de gesetelijken uit de Statenvergadering ³⁷). De Gereformeerde predikanten streefden wel, uit traditie en tengevolge van het publieke karakter van de Gereformeerde religie, naar het verkrijgen van invloed op de regeering, doch deze wist zich daarvan vrij te houden, mede omdat men de predikanten, die grootendeels voortkwamen uit het lagere volk, niet bekwaam achtte om deel te nemen aan het behartigen van de publieke zaak.

Sedert de kracht van de steden nog duidelijker was gebleken dan onder Philips reeds het geval was geweest, ging ook de positie van den adel in verhouding achteruit, voornamelijk daar waar de steden het belangrijkste waren, in Holland en Zeeland.

In Gelderland en Overijssel bleef het overwicht bij de ridderschap ³⁸). Hier vinden we ook in enkele steden nog eenigen gildeninvloed, dateerende van voor den Opstand, in den vorm van bepaalde rechten van gilden en colleges van gemeenslieden bij de samenstelling van den magistraat, maar deze is van zeer weinig beteekenis ³⁹). In Friesland, de Ommelanden en Drenthe behielden de eigenerfden hun traditioneele macht. Toch had bijv. in Friesland de invloed der eigenerfden de neiging tot schijn te worden, doordat de erven of heerden aan het bezit waarvan van ouds de politieke rechten (stemrecht, recht op het bekleeden van ambten) verbonden waren, door enkele families werden opgekocht of doordat het stemrecht van den grond werd gescheiden en afzonderlijk verhandeld. Zoo konden vele stemmen in dezelfde hand geraken. Daardoor bleven de ambten meestal in die families en werd invloed van buiten uitgeschakeld ⁴⁰).

Telde op het platteland alleen de grondbezitter politiek mede, de ontwikkeling der steden had medegebracht dat de politieke rechten den poorters als zoodanig toekwamen, dus onafhankelijk van grond-

bezit. Hier ligt een hoogst belangrijk element voor de toekomstige ontwikkeling, welke daarop uitliep, dat de persoon als persoon, dus los van zijn functie of bezit, de drager van politieke rechten werd. Op deze ontwikkeling bouwde later de liberale leer voort, in stedelijken gedachtengang, dus zonder oog voor het platteland en zijn instellingen.

Voorloopig werd dit echter nog verborgen achter een eisch dien de practijk stelde aan hem die in een stad een regeeringsfunctie wilde bekleeden en in de zaken meespreken, n.l. dat hem een zekere hoeveelheid vrijen tijd ter beschikking stond en dat hij de ontwikkeling bezat, die voor het bestuur vereischt was. Dat was slechts het geval wanneer men een sterke economische positie innam. De grootste stimulans voor dergelijke personen om aan het bestuur deel te nemen, was hun eigen belang bij een goede regeling van zaken en bij ordonanties die op de hoogte van den tijd gehouden werden.

Zoo was dus het bezit van roerend goed, voortkomend uit handel of nijverheid, naast dat van grond, een basis voor politieke macht geworden, al was dit voorloopig beperkt tot de steden.

Was buiten de stad over het algemeen geboorte het bepalend element voor de positie die men in de samenleving zou innemen als edele, eigenerfde of keuter, in de stad beteekende de stand waarin men geboren was steeds minder, naarmate de beteekenis van de oude gilden afnam door de vestiging van nieuwe industrieën, de uitbreiding van handel en scheepvaart en alles wat daarmede in verband stond. In de stad kon men koopman worden, zich in een „vrij beroep” begeven, waarin de mogelijkheden om rijkdom te verwerven niet beperkt waren door verouderde bepalingen en langs dezen weg kon iedereen het brengen tot magistraat. Wil men die mogelijkheid, welke zeker op het einde van de zestiende en in het begin van de zeventiende eeuw niet denkbeeldig was, op den voorgrond schuiven, dan kan men ook in deze periode in ons land van een „volksregeering” spreken. Dit woord heeft dan niet den zin van het tegenwoordige „democratie”, dat duidt op een volk als optelsom van individuen, maar beteekent een regeering, voortkomende uit het in standen geordende volk. Daarbij moet men bedenken, dat het stemrecht en het recht om ambten te bekleeden in dien tijd deel van iemands vermogen uitmaakten, vererfden en soms ook vervreemd konden worden. Op den duur had dit tot gevolg dat dergelijke rechten zich in de handen van de rijkste families konden ophoopen en daarin vererfden, zoodat men dezen regeeringsvorm als „aristocratia patrimonialis” kan aanduiden. Het verschil tusschen de leidende groep en

de andere groepen in de steden, werd in het verloop van den volgenden tijd steeds sterker geaccentueerd. In vroegere perioden hadden de gilden door hun beperkende bepalingen het verwerven van al te grooten rijkdom door enkele personen zoo veel mogelijk verhinderd, maar al in de zestiende eeuw bestond een groote handelsburgerij die naast scheepvaart en handelsbedrijven, verschillende industrieën in handen had, welke in manufactuurvorm⁴¹⁾ werden gedreven, als lijnslagerij, zeepziederij, brouwerij. Deze industrieën waren niet door gildebanden beperkt, zoodat haar omvang ongeremd kon toenemen, maar ook de sociale positie der arbeiders ongeregeld bleef en kon dalen⁴²⁾.

De vervolgingen in het Zuiden deden vanaf het begin van den Opstand velen vluchten naar het Noorden, waar men met rust gelaten werd. Deze vestiging van Zuid-Nederlandsche handelaren en industrieelen bracht niet alleen uitbreiding van de bestaande nijverheid, zooals de lakenweverij te Leiden, maar ook vestiging van vele nieuwe industrieën. De Antwerpenaars, die van ouds gewend waren aan het werken met groote ondernemingen, vuurden hier den geest in dat opzicht aan. Al deze nieuwigheden deden de beteekenis van de gilden achteruit gaan. Voor de nieuwe industrieën bestonden niet de beperkende bepalingen die voor de lang gevestigde nijverheid golden; zoo konden ze zich langs geheel andere banen gaan ontwikkelen, waarbij het bezit van kapitaal een steeds grooter rol ging spelen. Was dit voor enkele industrieën die in huisnijverheid konden worden uitgevoerd al lang het geval, de grootere scheepsbouw, het uitrusten van de vloten naar Indië, inpolderingen als die van de Beemster en vele andere plassen, vereischten de beschikking over veel grooter kapitalen dan voor de vroegeré bedrijven benoodigd waren geweest. Uiteraard is het een kleine en reeds gesitueerde groep, aan wie dan de meeste voordeelen komen, al is de algemeene welvaart in ons land in dezen tijd groot, vooral in de zee-provinciën. Hier waren alle industrieën gevestigd die met het oog op de scheepvaart noodig waren, als scheepswerven, zeilmakerijen, touwslagerijen, bakkerijen voor scheepsbesluit en andere bedrijven die voor de proviandeering werkten; de haringvisserij bracht veel op, de bemanningen voor de schepen werden voornamelijk uit deze streken gemonsterd, de landbouw gaf veel werk en de handel in Indische waren bracht, evenals het bankbedrijf, de noodige winsten binnen. Friesland was voornamelijk aangewezen op inkomsten uit veeteelt en den uitvoer van boter en kaas, naast haringvisserij en dienst op de vloten. De landprovincies hadden een minder snelle opkomst. Hier richtten de steden zich nog voornamelijk op de voorziening van het onmiddellijk daaromheen liggende platte-

land, terwijl de binnenvaart aan enkele plaatsen aan de rivieren en aan de Zuiderzee een iets grootere welvaart gaf ⁴³).

Leek zoo de toestand gunstig, de keerzijde van de steeds verder ingrijpende beteekenis van het kapitaal in het economische leven was het ontstaan van een bevolkingslaag, voor wie het bijna onmogelijk was zich op den duur een zelfstandige positie te verwerven. Vroeger kende men de leerlingen en gezellen in de door gilderegels beschermde bedrijven. Voor hen stond altijd de kans open zich eens zelfstandig als meester te vestigen. Nu een werkgever een grooter aantal arbeiders in zijn dienst kreeg en de omvang van het kapitaalbezit, vereischt voor het beginnen van een eigen bedrijf, in het algemeen grooter werd, zagen velen zich de kans omhoog te komen afgesloten. Daarnaast kwam de gewoonte op, dat de meester bij voorkeur alleen zijn eigen zoons in het bedrijf nam, teneinde hun toekomst te verzekeren.

De weg tot zelfstandigheid werd dus voor velen afgesneden. Door de daling van de waarde van het geld in den loop van de zestiende eeuw, welke maar tot geringe hoogte door loonsverhooging gecompenseerd werd, was bovendien de levensstandaard van vele zelfstandigen wier vak meebracht dat zij in dienst van anderen werkten (bouwvakken, smeedwerk, scheepsbouw etc.), gelijk aan dien van proletariërs geworden ⁴⁴).

Een tweede groep arbeiders werd van het platteland aangetrokken. Reeds vanaf het begin van de 16e eeuw bestond daar, bv. rondom Amsterdam, een klasse van menschen, die uit loondienst voor anderen in zijn onderhoud voorzag. Zij vormden een klasse van bezitloozen, voor wie de bodem niet voldoende bestaansmogelijkheid meer bood en die als matrozen op de haringschepen en in de groote vaart, als polderjongens, in huisindustrie (textiel, vnl. spinnen) hun loon verdienden ⁴⁵). Door de latere ontwikkeling werd deze klasse gedeeltelijk naar de stad getrokken. Hier ontstond dus een laag van de bevolking, die bijna als geheel gedoemd was haar toekomst in loondienst van anderen te blijven doorbrengen en dat van geslacht op geslacht.

Drie lagen waren aldus ontstaan. Uit een oorspronkelijk weinig naar bezit of functies gedifferentieerde handels- en nijverheidsstand had zich een bovenlaag afgescheiden, die zich kenmerkte door grooten rijkdom en het bekleeden van de voornaamste bestuursfuncties, een aristocratie; naar beneden ontstond een arbeidersklasse die zich voornamelijk kenmerkte door het feit dat zij in loondienst van anderen het dagelijksch brood moest verdienen, zonder kans op zelfstandigheid. De oorspronkelijke laag waaruit beiden ontstonden bleef, zij het zeer verzwakt, bestaan als een soort „middelstand”, die wel niet groot

was, doch zich later krachtig ontwikkelde, zoowel tengevolge van den aard van het economische leven in ons land, als ook omdat zij geen afgesloten „stand” vormde. De zwakken uit haar midden zakten af tot arbeiders, maar omgekeerd werd zij voortdurend aangevuld met de besten uit de arbeidersklasse.

Noch deze middelklasse, noch de lagere klassen hadden invloed op het staatsbestuur⁴⁶⁾, enkele uitzonderingen daargelaten⁴⁷⁾. Dit was in handen van de aristocratie. Had men vroeger gezien, dat de ambten van schout en schepenen alleen vervuld werden door degenen die een zekere mate van welstand en de beschikking over een behoorlijke hoeveelheid vrijen tijd hadden, tijdens den Opstand was men er niet zoo op gesteld geweest deel van het stadsbestuur uit te maken. Toen moesten de gevaarlijke beslissingen genomen worden over het al of niet deelnemen aan de Staatsche of Spaansche zijde en andere besluiten waarbij niet alleen iemands bezit maar ook zijn hoofd op het spel stond. In dien tijd gebeurde het vaak dat men weigerde een opgedragen ambt te aanvaarden. Zoodra echter het grootste gevaar geweken was, zag men weer kans langs dezen weg invloed op den gang van zaken te oefenen en waren er vele liefhebbers wanneer een ambt open viel⁴⁸⁾.

Bij de groote liefhebberij die voor allerlei ambten aan den dag kwam, betekenden allereerst de aanbevelingen welke men had veel. Om de bezwaren, die verbonden waren aan meerderheidsbesluiten omtrent de vergeving van ambten, waardoor n.l. de minderheid van de leden der regeering benadeeld werd, te ondervangen, werden daaromtrent in onderling overleg regelingen getroffen. Dit gebeurde soms op aandringen van den prins, wanneer deze n.l. aan de onderlinge geschillen der regenten over dergelijke zaken een einde wenschte te maken. Men noemde dergelijke regelingen „contracten van correspondentie”. Een groep regenten kwam daarbij overeen een aantal ambten, die door de betrokkenen vergeven konden worden, te verdeelen, zoodat ieder de beschikking had over een bepaald aantal; ook wees men bij zoo'n contract wel degenen aan, die bij toerbeurt de vacature mochten vervullen, dan wel er personen in mochten benoemen. Soms werd om dit benoemingsrecht geloot⁴⁹⁾.

Deze gang van zaken is volkomen begrijpelijk in den Middeleeuwschen gedachtengang, waarin ambten tot het vermogen konden behooren en geen onderscheid werd gemaakt tusschen publiek- en privaatrecht. Daarom liet een collator ook soms ambten die hij te vergeven had en die dus naar de opvatting van dien tijd aan hem zelf toekwamen, waarnemen door anderen. Hij gaf dezen daarvoor een vergoeding, terwijl de overblijvende inkomsten uit het betreffende

ambt in zijn eigen zak vloeiden. Men verbond ook wel aan het vergeven van een ambt de voorwaarde, dat de begiftigde jaarlijks of ineens een bepaald bedrag moest uitkeeren aan een door den collator genoemden persoon, soms aan dezen zelf ⁵⁰).

„Laat de Heeren regeeren en het land zal floreeren”, zoo zou men misschien de opvatting der regenten kort kunnen samenvatten. De wenschen van de lagere standen, die oorzaak waren geweest van hun deelnemen aan den Opstand tegen Philips, waren met de Reformatie vervuld. Hun staatkundig belang was in deze periode nog in zooverre negatief geweest, dat het niet tot verdere vormgeving aan den Staat leidde (als bv. in Genève), maar dat zij zich tevreden stelden met de verandering welke in de publieke opinie had plaatsgevonden. Men kan op deze groep letterlijk Grotius' woorden toepassen: „de neeringh-achtige gemeente, haer de moeite ontslaende (nl. van de bestieringhe der ghemeene zaken), heeft het ghebied ghelaten aen de voornaemste van verstand ende middelen, waer uit ontstaen is de bester-regieringe” ⁵¹). Er waren echter enkele uitzonderingen.

Dus liet men de Heeren regeeren. Deze behartigden hun eigen belangen goed en het grootste deel van het land floreerde daarbij voorloopig eveneens, doch die samenhang moest door het veranderen der omstandigheden op den duur verloren gaan.

Het streven van de verschillende gewesten om hun souvereiniteit angstvallig te bewaren en zelfs de generaliteitsbelangen, zooals die in de Unie gemeen waren gemaakt, zoo eng mogelijk op te vatten, verzwakte den weerstand naar buiten. Hier stond een belang op het spel dat het leger aanging en hen die aangewezen waren als hoogste aanvoerders daarvan op te treden, de Oranjes. Telkens wanneer de eenheid van het leger werd aangetast zien we hen onverwacht krachtig, soms te krachtig, ingrijpen. Zoo Maurits in 1618 ⁵²), Willem II in 1650 ⁵³). In 1672 waren het weer de noodzakelijkheid de eenheid van het leger te herstellen en de gemeenschappelijke belangen van de Republiek naar buiten te verdedigen, die Willem III eerst tot Luitenant-Generaal van de Unie en later pas tot Stadhouder van verschillende gewesten deden verheffen. In 1748 zien we iets dergelijks. Zoo waren er steeds twee partijen in de Republiek. De regenten, libertijnsch opgevoed, met hun streven naar zelfstandigheid der afzonderlijke gewesten en de daarop gebaseerde leer der staten-souvereiniteit, stonden aan den eenen kant ⁵⁴). Daar tegenover stond de Oranjepartij.

In 1618 was het wel duidelijk geworden, dat de toenadering van Oranje tot de Contra-Remonstranten hem den steun van de kerk gaf.

Dit was een waardevolle kracht om het volk, middelstand en arbeiders beide, duurzaam te binden. Daarnaast had hij als aanhang het leger, dat altijd het kind van de rekening werd, wanneer de Staten al te veel de landsverdediging gingen verwaarlozen.

Het straffe ingrijpen van Maurits in 1618, de machtige positie, die Frederik Hendrik langzamerhand in de Republiek veroverd had, enkele conflicten van hem en de Staten van Holland over het zeewezen en punten van buitenlandsche politiek, tenslotte het scherpe optreden van Willem II tegen Amsterdam, hadden den regenten laten zien, dat hier weer een gevaar voor hun eigen macht dreigde. Het bleek weer, als onder Leicester, dat wanneer één man met al te groote bevoegdheden bekleed werd, deze hun aanmerkelijk nadeel kon toebrengen. Men had 80 jaar lang oorlog gevoerd tegen een vreemden vorst om een bestuur overeenkomstig eigen belangen en inzichten te verkrijgen en nu dreigde van binnen uit het gevaar, dat een van de Oranjes zich van de macht in de Unie meester zou maken om ten bate van zichzelf en zijn eigen geslacht te regeeren. Op grond van die vrees ontstond de groep van voorstanders der „ware vrijheid”, d.i. der statensouvereiniteit. Daar tegenover stonden degenen, die in de Oranjes als landsheeren (zij het van elke provincie afzonderlijk) een voordeel zagen, zoowel wegens de betere behartiging van de Uniebelangen, welke een centrale leiding zou meebrengen, als om de bescherming die een landsheer, als tegenwicht tegen de heerschende groepen, voor de andere zou beteekenen. Om de ontwikkeling van een sterke vorstenmacht te voorkomen werd in Holland in 1650 geen nieuwe stadhouder benoemd en tenslotte sloot Holland zelfstandig, bij den vrede van Westminster (1654) zelfs een afzonderlijk tractaat, waarin de opvolging van de Oranjes, op verzoek van Cromwell, wegens hun familierelatie met de Stuarts, in dit gewest voor altijd werd uitgesloten ⁵⁵).

Het verzet dat hiertegen van den kant der andere provinciën kwam, was aanleiding voor de Staten van Holland aan de Witt het schrijven van een verdediging van hun handelwijze op te dragen. Hieraan danken wij een van de meest kenmerkende geschriften voor de gedachtenwereld van de regenten uit dezen tijd ⁵⁶). De Witt's betoog komt er op neer, dat de „ware vrijheid” inhoudt, dat Holland zeer zeker tot deze afzonderlijke handeling bevoegd was, daar de Staten van de gewesten soeverein zijn. Het stadhouderschap is een gewestelijk ambt, waarover zij dus zelfstandig kunnen beschikken. Tegenover het Huis van Oranje was geen onrecht gepleegd, want voorzoover het zich jegens de Republiek verdienstelijk had gedragen, had het al meer dan voldoende terug ontvangen.

Een zelfde strekking heeft een betoog dat eenige jaren later verscheen en waar de Witt ook de hand in gehad schijnt te hebben, n.l. Pieter de la Court's „Interest van Holland”⁵⁷). De voordeelen van de regentenregering en de nadeelen van het stadhouderschap worden er breed in uitgemeten.

De leer van François Vranck, dat de Staten souverein waren, werd nu aangevuld met de stelling dat op de Unie geen „eminent hoofd” paste.

Door den nood waarin de Republiek in 1672 geraakte, kwam de behoefte aan een sterk centraal gezag echter duidelijk aan het licht; dit bracht Willem III, en met hem de Oranje-partij, aan de regeering. Na diens kinderloos overlijden, in 1702, volgde een nieuw stadhouderloos tijdperk, waarin weer de groep der „ware vrijheid”, nu „Nieuwe Plooi” genaamd, de overhand in de regeering wist te verkrijgen.

In deze periode is het stelsel der correspondentie-contracten tot volmaaktheid gebracht; zelfs tusschen de magistraten van verschillende steden werden ze gesloten en waar ze niet bestonden, zooals te Amsterdam, was de regeling der magistraatsverkiezing toch zoodanig, dat de belangrijke ambten binnen een kleinen kring van families moesten blijven en deze de rest aan hun verwanten en vrienden konden vergeven⁵⁸). De regenten-aristocratie was verworpen tot een oligarchie en vormde een aparte regeerings-kaste; geldbezit en familie bepaalden wie regeeren zou. Een minderheid drukte zoo haar stempel op het staatkundig leven van het volk als geheel en gaf ook op andere gebieden den toon aan. Daar zij echter grootendeels afgesloten leefde van de rest van het volk, omdat zij niet meer als vroeger uit de krachtigste figuren van productie- en zakenwereld bestond, verloor zij het contact met de maatschappij en geraakten zij, en haar regeeringsmaatregelen, verwijderd van het verder groeiende nationale leven. Wijzigingen in de maatschappij konden bij een dergelijke organisatie moeilijk tot in de regeeringskringen hun invloed doen gelden en werden daarom ook niet in het staatkundige leven tot uitdrukking gebracht. Dit had ten gevolge, dat het bestuur op den duur door andere groepen als een last werd gevoeld.

Aan velen werd het duidelijk, dat op deze wijze de inrichting van de regeering eens niet meer bestand zou blijken tegen den druk welke er van binnen en van buiten op uitgeoefend zou worden. Een voorstander der Nieuwe Plooi als Simon van Slingelandt, zag heel duidelijk, dat een sneller wijze van besluitvorming en betere verzekering der uitvoering van eens genomen beslissingen noodig waren en aarzelde niet, voor het laatste de aanstelling van een stadhouder aan te bevelen.

Zijn pogingen om den staat te hervormen, in 1716 gedaan en daarna nog herhaald, liepen op niets uit door de traagheid en eigenbaat van de machthebbende kringen. Want van regeeren was in de Republiek geen sprake meer, men miste den geest zoowel als de instellingen waardoor die geest tot daden kon leiden ⁵⁹).

Van den kant der regenten was geen wijziging in den toestand te verwachten. De bestaande regeeringsvorm was daartoe te veel in hun voordeel; naast de directe baten, gelegen in de opbrengst der ambten, bracht het bezit van de macht nog vele andere gelegenheden mede om zichzelf te verrijken. Dat de ware regentengeest er uit was, blijkt duidelijk wanneer men de mentaliteit, die de burgemeesters van Amsterdam gedurende de Doelisten-beweging toonden te bezitten, vergelijkt met die van magistraatspersonen uit de sterkste periode van onze geschiedenis als bv. de autoriteiten te Leiden gedurende het beleg, enz. ⁶⁰).

Een grondige hervorming werd dan ook alleen van den kant der Oranjes verwacht en om hen groepeerden zich allen die het niet met het bestaande eens waren of de misbruiken uitgesneden wilden zien. Boven⁶¹) hebben wij uiteengezet, dat die steun voornamelijk van de middelklasse en het lagere volk kwam, versterkt door leger en kerk. Door de ontwikkeling der regenten-aristocratie tot een oligarchie, voegden zich daarbij velen, die uit hoofde van hun stand en inkomen aan de regenten gelijk waren en er dus wel degelijk aanspraak op zouden kunnen maken deel aan de regeering te nemen, maar door de contracten van correspondentie daarbuiten waren gesloten.

Voor de laatste groep ging het uiteraard niet zoozeer om een verandering in den regeeringsvorm als wel om een persoonswisseling, waardoor de voordeelen van het systeem niet meer hun tegenpartij, maar hunzelf, die tot nu tot daarvan verstoken waren, zouden toevallen. Deze groep gaf voorloopig, uit hoofde van haar stand en opvoeding, den toon aan. M.a.w. personen van dezelfde klasse, met precies dezelfde belangen, als waaruit de regeerders van het andere kamp voortkwamen. Wanneer dan ook door een Oranje in de een of andere stad „de wet verzet werd”, zien we niet meer plaatsvinden dan vervanging van republikeinsch gezinde regenten door Oranje-aanhangers; wijziging van reglementen diende dan om de positie van de laatsten en de overwegende stem van den prins bij latere benoemingen te verzekeren. Andere personen om de regeering te voeren waren er niet, want alleen deze laag bezat de ontwikkeling en belangstelling, naast vrijen tijd, vereischt om belangrijke ambten waar te nemen.

De omstandigheden voor een rustigen hervormingsarbeid waren

in de eerste tientallen jaren van het bestaan der Republiek niet gunstig. Voor Maurits en Frederik Hendrik, die beiden voldoende macht bezaten om een hervorming door te voeren, was het nog niet het juiste oogenblik. De Republiek verkeerde in die jaren nog steeds in oorlog met Spanje en haar eigen bestaan was niet eens geconsolideerd. Willem II verwierf door zijn optreden tegenover Amsterdam (1650) een groote macht, maar stierf voor hij eenigen belangrijken stap had kunnen doen. Of van hem een hervorming te wachten ware geweest is de vraag, daar zijn belangstelling, evenals die van Willem III, voornamelijk naar vraagstukken van buitenlandsche politiek uitging. Willem III kwam onder zoo gevaarlijke omstandigheden aan de macht (1672) en werd daarna zoodanig door zijn Engelsche koningschap in beslag genomen, dat van hem op het gebied der binnenlandsche politiek evenmin een fundamenteele verandering te wachten was. Wel kwam onder zijn regeering een nieuw element van eenheid tot stand, doordat het stadhouderschap dat hem in Holland, Zeeland, Utrecht en Gelderland was opgedragen, thans erfelijk werd verklaard en wel in alle betreffende provinciën volgens dezelfde regels.

Voor Willem IV (1747-1751), die tot stadhouder van elk der zeven provinciën werd benoemd, lag de situatie nog beter. Hoewel het stadhouderschap een provinciaal ambt was, kwam er nu één politieke leider in de Nederlanden, wien door de regeeringsreglementen een groot aantal benoemingsrechten toekwamen. Men zou hem dus practisch gelijk kunnen stellen met een constitutioneel vorst. De nieuwe erfelijkverklaring maakte materieel het ambt tot een ambt van de Unie. Willem IV was zonder veel tegenstand van den kant der regenten aan de regeering gekomen en zijn gezag in de Unie was buitengewoon groot. Al waren de krijgsverrichtingen tegen Frankrijk niet bijzonder gunstig verlopen, dit deed aan zijn populariteit geen afbreuk en men verwachtte dan ook veel van zijn ingrijpen om de misbruiken, welke in het regeeringsstelsel gesloten waren, te verwijderen.

Ongelukkigerwijs was de prins daar de man niet naar, wat vele van zijn uitlatingen en zijn gedrag tijdens het Doelisten-oproer te Amsterdam voldoende duidelijk bewijzen ⁶²). Het regentschap, dat na zijn overlijden volgde (1751-1766), bleek in deze richting evenmin qualiteiten te bezitten.

Toch moest er verandering komen. In de maatschappij hadden zich wijzigingen voorgedaan, welke tot in den regeeringsvorm hun invloed moesten doen gelden. Niet met Oranje, dan zonder, ja tegen Oranje zou het nieuwe zich doorzetten.

Wat dit nieuwe was, zullen wij in het volgende hoofdstuk onderzoeken. Voor wij daartoe komen, willen wij nagaan wat functie en structuur van de politieke partij in de behandelde periode zijn geweest.

§ 3. DE POLITIEKE PARTIJ IN DEN MONARCHALEN EN DEN ARISTOCRATISCHEN STAAT.

a. Tijdens den Opstand.

Noch onder de Habsburgers, noch tijdens de Republiek kende men aan de politieke partij een functie in den staat toe. Zij was een lastig element, dat verwijderd moest worden, althans van zijn macht beroofd. Zoowel de naar absolute macht strevende Philips als de opstandelingen in de Nederlanden waren er op uit de andere partij onschadelijk te maken, dwz. in zoo'n positie te brengen, dat men de garantie had van dien kant voorloopig niet meer bedreigd te zullen worden; waar samengaan onmogelijk bleek moest men den ander verdrijven of uitroeien. Toch hadden beide partijen een functie in den staat kunnen hebben. Tegenover een vorst, die eenheid en bestuurbaarheid wenschte te brengen, stond de oppositie die de oude rechten en vrijheden, de oude positie in de wereld, wilde behouden en zoo mogelijk verbeteren, maar ze door het streven van den vorst bedreigd vond. De handelsstand, die onder den ouden regeeringsvorm was opgekomen en zich had kunnen ontplooiën, wilde geen afstand van zijn medezeggenschap doen, omdat daarmee elke waarborg voor een goed bestuur, dwz. voor een bestuur overeenkomstig zijn belangen en inzichten, zou verdwijnen. Ondanks zichzelf bleek hij, door den nood gedrongen, toch de aanleiding tot iets nieuws te zijn, toen de oude drager der soevereiniteit in deze gewesten wegviel en een nieuwe niet te vinden bleek. Doordat het conservatieve element het tegenwicht, dat het in den vorst had bezeten, verloor, kon het zich verder ontwikkelen. Daaruit vormde zich de aristocratisch-federalistische vorm van de Republiek, zoowel in tegenstelling tot de oude feudale als tot de nieuwe absolutistische regeeringsvormen.

Daar Philips weigerde de functie van de tegenpartij in den staat te erkennen en haar een plaats in het geheel te geven, was van algemeene regeling van een dergelijke plaats geen sprake; aldus met ondergang bedreigd, zette de oppositie onder Prins Willem I alle krachten in, teneinde de zelfstandigheid van deze deelen van het rijk te verkrijgen. Waar het verschillende gewesten betrof, staten die door niet meer dan hun gemeenschappelijken heer waren bijeengehouden, had de onderlinge band die deze oppositie bond een varieerend karakter. Van vereenigingen in hedendaagschen zin vinden we enkele sporen,

maar daarnaast treffen we allerlei andere vormen van aaneensluiting aan; zoo werd de actie der voornaamste edelen, als de Oranjes, Egmond, Hoorne e.a., gevoerd op grond van eenvoudige onderlinge afspraken of briefwisseling; tot het Compromis der (vooral lagere) Edelen trad men toe door het teekenen van een manifest, dat later aan de landvoogdes werd aangeboden; de Unie was weer een volkenrechtelijke vorm van vereeniging, waaraan zoowel geheele gewesten als afzonderlijke standen en individueele personen deelnamen.

Ontbrak zoo een algemeene regeling van de rechten en verplichtingen van de deelnemers onderling en geeft het geheel den indruk van incidenteele pogingen zonder onderling verband, ook in andere opzichten springt telkens een spontaneiteit in het oog, die voortkomt uit den oorsprong van deze soort partijen, n.l. een exceptioneel optreden, geboren uit reactie op acute kwalen in het staatsleven⁶³). Zoo is er geen sprake van een vooropgezet programma, maar worden de doelstellingen van punt tot punt in den strijd ontwikkeld.

Het leiderschap berustte in deze periode van opstand geheel bij de hooge edelen, als de eenigen die daartoe voldoende politiek en militair geschoold waren.

b. Tijdens de Republiek.

Wat betreft den partijstrijd binnen de Unie, welke zich in 1618 voor het eerst openbaarde, maar pas na den dood van Willem II in alle klaarheid aan het licht trad, over het algemeen was de tegenstelling niet zoo scherp, dat daarbij het verdrijven of uitroeien van den tegenstander noodig bleek. Een enkel doodvonnis, eenige verbanningen en gevangenzettingen op Loevestein, waren voldoende om den tegenstander voor langen tijd machteloos te maken. Was hij eenmaal politiek overwonnen, dan liet men hem echter meestal in zijn persoon zoowel als in zijn economische positie ongemoeid⁶⁴). De libertijnsche geest waarin de regenten waren opgevoed, zoowel als het belang van hun handel, bracht hen tot grooter verdraagzaamheid dan Philips getoond had. Maar al legde men zich beperkingen op ten aanzien van de tegenpartij, evenmin als tijdens den Opstand dacht men er, behoudens gedurende de korte periode van religievrede, aan, de andere strooming naast de eigen richting een plaats in te ruimen in het kader van het staatsbestuur, en deze streefde daar ook niet naar.

Toch hadden de regenten en de Oranjepartij naast elkander een taak. Was de eene draagster van het handelsbelang, dat met zelfstandigheid der deelen het best gediend leek, de andere behartigde daartegenover vooral het defensie-belang, waarvoor sterker centrali-

satie zeker gewenscht was. Voor een welvarend voortbestaan van de geheele Unie waren echter beide onmisbaar; elk van beide partijen had dus tot taak een tegenwicht te vormen voor de eenzijdige regeering van de andere.

De functie welke de politieke partijen in deze periode vervulden bestond in het gelederen van het volk, dat de grondmacht in den staat vormt, opdat die groepen, die een belang van voldoende algemeen aard vertegenwoordigden en aan hun wenschen ook voldoende kracht konden bijzetten, het regeeringsbeleid zouden bepalen. Deze geleding vond dus plaats op den grondslag van de verschillende belangen welke in de Republiek bestonden; daaruit vloeiden verschillen in inzicht omtrent de wijze waarop het algemeen belang het beste gediend zou zijn voort. Voor bepaalde groepen speelde bovendien de afhankelijkheid aan een persoon (of een geslacht), aan wien men bij voorkeur de behartiging van het algemeene belang wenschte toe te vertrouwen, een rol.

Wat betreft de structuur van de politieke partij in deze periode valt allereerst op te merken, dat van vaste associatievormen welke onder een algemeene regeling zijn samengevat, nog geen sprake was.

Optreden tegen den tegenstander door wijziging van het recht van vereeniging en vergadering kwam dan ook nog niet voor. Wat de stedelijke overheden betreft, kan men misschien de contracten van correspondentie als een soort politieke partij-vorming beschouwen, maar omdat hierbij niet zoozeer politieke als wel direct persoonlijke en familiebelangen op financieel gebied den doorslag gaven, lijkt mij dat men ze niet als zoodanig mag beschouwen.

Over het algemeen draagt de geheele politiek nog meer het karakter van een strijd tusschen op den voorgrond tredende belangrijke personen met hun aanhang, die door de persoonlijke doelstelling en capaciteiten van den leider wordt bijeengehouden, dan van een tegenstelling tusschen groepen die op grond van een bepaald program min of meer georganiseerd zijn, en bij welke de organisatie den band tusschen hun leden legt. In de laatste vindt persoonswisseling vrij gemakkelijk plaats, zonder veel wijziging te brengen in omvang, doeleinden en werkwijze van de betrokken partij. In dien tijd stond en viel een partij echter met haar leider, dermate dat eigenlijk de leider zelf de partij was. In zijn persoon vinden we de partij geïncorporeerd. Valt de leider weg, dan vervalt zij tot een schim van haar vorig bestaan.

In de Republiek kwam naast de edelen al spoedig een aantal leden van regentenfamilies op, als Oldenbarnevelt en de Witt, die even groote leidersqualiteiten vertoonden; de positie van de Oranjes als leiders

van de andere partij bleef echter onaangetast. Feitelijk was dit leiderschap aan beide kanten nu eens krachtig, dan weer zwak. In de achttiende eeuw trad aan weerszijden gelijkelijk verslapping op.

Het eenvoudigste middel van actie was gedurende de Republiek de remonstrantie, een soort petitie, soms ondersteund door een betooging bij de aanbieding. Geweld in eenigerlei vorm bleef een ultima ratio en werd niet gebruikt dan wanneer het er op of er onder dreigde te gaan.

Men kan niet zeggen, dat het algemeen belang vaak ging boven het groepsbelang, daar de groepen of partijen die de regeering in handen hadden, het algemeen welzijn nog slechts zagen in hun eigenbelang. Daar de leider de eigenlijke partij was, konden dan ook vaak diens persoonlijke of dynastieke belangen bij een politieke beslissing den doorslag geven.

Bij de weinig duidelijke vormen welke het partijwezen in deze periode vertoonde is nog niet te verwachten, dat we theoretische beschouwingen daarover zullen aantreffen. Deze zijn dan ook niet te vinden.

¹⁾ Karel V had in 1543 bij het verdrag van Venlo als laatste van deze gewesten het vorstendom Gelre en de Graafschap Zutphen verworven.

²⁾ Geel, *Geschiedenis van de Nederlandsche Stam*, Wereldbibliotheek 1930 dl. I p. 415, vermeldt dat bovendien in de Oostelijke provinciën, van Arnhem tot Groningen, een schrijftaal in gebruik was welke verschilde van die in Vlaanderen, Brabant en Holland, doch nauw aansloot bij die welke tot ver in Duitschland gebezigd werd.

³⁾ „Staten” = Standen. Vgl. voor het ontstaan der Statenvergadering in Holland, als politiek orgaan uit 's Graven Raad: J. Ph. de Monté ver Loren, *De historische ontwikkeling van de begrippen bezit en eigendom in de landsheerlijke rechtspraak over onroerend goed in Holland*, diss. Utrecht 1929 p. 64. Een geheel andere wijze van ontstaan vertoont bv. de Statenvergadering in Drenthe, waar zij uit den landdag der eigenerfden groeide. Vgl. A. F. W. Lunsingh Meyer, *De rechtspositie van de eigenerfden in Drenthe*, diss. Utrecht 1934, p. 222 e.v.

⁴⁾ Vgl. over het ontstaan van de „ridderschap” en de verandering in vereischten voor het behooren daartoe: de Monté ver Loren, t.a.p. p. 65 e.v.

⁵⁾ Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, dl. II 2e dr. p. 216 e.v.; Pirenne, *Geschiedenis van België*, dl. III p. 307 e.v.

⁶⁾ Zie over de eigenerfden in Drenthe: Lunsingh Meyer, p. 11 e.v.; over die in West-Friesland: A. de Goede, *Swannotsrecht*, diss. Utrecht 1940, p. 183 e.v. Over de pogingen tot feodaliseering door de Hollandsche Graven in dit gebied aangewend: t.a.p. p. 72 e.v.

⁷⁾ Lunsingh Meyer, p. 16.

⁸⁾ t.a.p. p. 236.

⁹⁾ t.a.p. p. 63 e.v.

¹⁰⁾ Voor het ontstaan van steden in West-Friesland zie de Goede, p. 105 e.v. Over redenen waarom men trachtte stadsrechten te krijgen t.a.p. p. 76 e.v.

¹¹⁾ t.a.p. p. 115.

¹²⁾ t.a.p. p. 193 over deze ontwikkeling in Hoorn.

¹³⁾ Voor het volgende zie men Fruin, Voorspel; Verspr. Geschr. I p. 266 e.v.

¹⁴⁾ Fruin, Voorspel, p. 345.

¹⁵⁾ Rengers Hora Siccama, De Dertiende, Nieuw Nederland 7^e jrg. nr. 5 (Nov. 1940) p. 331 e.v.

¹⁶⁾ Rijksdag te Augsburg 1548.

¹⁷⁾ Leopold von Ranke, Deutsche Geschichte, Bd. V. 4 Aufl. 1868, p. 17-21.

¹⁸⁾ Gosses en Japikse, Handboek der Staatkundige Geschiedenis van Nederland, 1927, p. 369.

¹⁹⁾ Zie het pamflet opgenomen bij Abel Eppens tho Equart, Kroniek; uitg. Feith en Brugmans in Werken H. G. 2^e serie, Amsterdam 1911 dl. II p. 85-105; P. L. Muller, Staat, p. 241.

²⁰⁾ Gosses en Japikse, p. 384; vgl. ook den tekst van het plakkaat dat op grond van dit besluit werd uitgevaardigd, Groot Placaet Boeck, dl. I. p. 26.

²¹⁾ Voor het volgende zie men Gosses en Japikse, p. 395 e.v.

²²⁾ Bor, uitg. 1626, XXIIe boek fol. 46; J. Huges, Het Leven en Bedrijf van Mr. François Vranck, diss. Leiden 1909 p. 68 e.v. geeft den Franschen tekst. H. vermeldt dat het origineel niet te vinden was, maar een copie en een Nederlandsche vertaling in het Rijksarchief te Den Haag berusten.

²³⁾ Huges, t.a.p. p. 74 e.v. De titel van het stuk zelf, bij H. niet genoemd, is: Corte Vertooninghe van het recht der Ridderschap, Edelen en Steden van Hollandt ende West Vrieslandt. Het oorspronkelijke stuk geheel bij Bor, uitg. 1626, XXIIe boek fol. 48-54. Het eerste gedeelte, voorzien van eenige wijzigingen, werd op besluit der Staten van Holland van 16 October 1587 gedrukt en verspreid; Huges p. 85.

²⁴⁾ Fruin, Staatsinstellingen van Nederland tot 1795, 2^e druk 's-Gravenhage 1922 p. 34.

²⁵⁾ Huges, t.a.p. p. 36.

²⁶⁾ Fruin, Staatsinstellingen p. 407.

²⁷⁾ Verhooren van Oldenbarnevelt, uitgegeven door van Deventer; Utr. Hist. Gezelschap, Berigten dl. II² p. 10.

²⁸⁾ Fruin, Tien Jaren, 8ste uitg. p. 75.

²⁹⁾ Blok, dl. II p. 382.

³⁰⁾ S. Haak, De wording van het conflict tusschen Maurits en Oldenbarnevelt, Bijdr. Vad. Gesch. V⁶ p. 97 en V¹⁰ p. 177; de souvereiniteitsquaestie speciaal V¹⁰ p. 218 e.v.

³¹⁾ Fruin, Staatsinstellingen, p. 198.

³²⁾ Hugo de Groot, Verantwoordinghe van de Wettelycke Regieringh van Hollandt ende West-Vrieslandt, 2^e dr. Parijs 1622 p. 8; A. F. Zwaardemaker, De historische rol der rechterlijke macht en haar nationale taak. Waagreeks no. 9. Bussum 1940, p. 31.

³³⁾ Fruin, Staatsinstellingen, p. 172, 187 en 393 e.v.

³⁴⁾ Blok II p. 218.

³⁵⁾ Vgl. het oude art. 36 van de Geloofsbelijdenis der Gereformeerde Kerken.

³⁶⁾ Rengers Hora Siccama, De geestelijke en kerkelijke goederen onder het canonieke, het gereformeerde en het neutrale recht, diss. Utrecht 1905, p. 196 e.v.

³⁷⁾ Te Utrecht bleven de kapittelen „gereformeerd” bestaan, en vormden ook

voortaan het eerste Lid van de Staten, zij het dat de wijze waarop zij gekozen werden werd gewijzigd: Fruin, Staatsinstellingen, p. 244.

³⁸⁾ S. A. van Lunteren, Overzicht van de Geschiedenis der Romeinsche en Oud-Nederlandsche Rechtsvorming, 3^e druk, Groningen 1935, p. 153.

³⁹⁾ Gosses en Japikse, p. 432.

⁴⁰⁾ Blok II p. 577; Gosses en Japikse, p. 617.

⁴¹⁾ Manufactuur is een vorm van grootbedrijf waarbij vele arbeiders gezamenlijk in een ruimte werken en ook reeds in meerdere of mindere mate van arbeidsverdeeling sprake kan zijn.

⁴²⁾ W. van Ravestejn, De economische en sociale ontwikkeling van Amsterdam gedurende de XVIe en het eerste kwart der XVIIe eeuw, diss. Amsterdam 1906, paragraaf 3 (p. 20 e.v.) en conclusie op p. 164.

⁴³⁾ Blok II p. 382.

⁴⁴⁾ Van Ravestejn, p. 165 en 166 benevens de tabellen in bijlage 1, p. 241.

⁴⁵⁾ Van Ravestejn, p. 44.

⁴⁶⁾ Fruin, Staatsinstellingen, p. 71 e.v.

⁴⁷⁾ Zie voren, p. 26.

⁴⁸⁾ Gosses en Japikse, p. 522.

⁴⁹⁾ Vgl. bv. het contract van correspondentie van de regenten der stad Tholen, gesloten op 17 Maart 1724.

Art. 1. Na eenige heeren, die zich aan het vorige contract niet gehouden hadden, van het nieuwe te hebben uitgesloten, regelt het de benoeming voor den eerstvolgenden keer van twee met name genoemde heeren, den een tot burgemeester, den ander tot schepen.

Art. 2. Motiveering van de „correspondentie en vriendschap in het stuk der regeringe tendienste van het land in het gemeen en tot welwezen, rust en vrede van de stadt in het bijzonder”.

Art. 3. Belofte van onderlingen steun in het verkrijgen, volgens de vastgestelde regeling, van de ambten en bij de uitoefening daarvan; uitsluiting van invloed van buitenstaanders.

Art. 4. Het getal van regeerende- en oud-burgemeesters wordt op vier vastgesteld, van wie bij toerbeurt één regeerende burgemeester zal zijn. Bij overlijden van een der heeren zal degene die in zijn plaats benoemd wordt op denzelfden voet mee rouleeren.

Art. 5. Voortaan zal er één secretaris zijn, die niet tevens burgemeester of schepen mag zijn.

Art. 6. Alle „binnenampten, als rentampten en voorts die in de stad bedient worden” zullen naar rang en naar ouderdom der regenten vergeven worden, waarbij oudere regenten die reeds een ambt bezitten alleen voorrang zullen genieten, nadat zij van het vorige afstand hebben gedaan.

Art. 7. sluit de ambten van pensionaris en secretaris van de regeling getroffen bij art. 6 uit; deze zullen zonder inachtneming van eenigen rang worden vergeven.

Art. 8. Het aantal schepenen uit de burgerij die geen raden zijn, wordt vastgesteld op drie. Dit getal mag echter overschreden worden indien een deelnemer aan de correspondentie voor zijn zoon, schoonzoon of broeder „kwam te spreken”.

Art. 9. Bij het overlijden van een schepen in functie zal zijn plaats worden ingenomen door een schepen uit de raden die al eens in functie geweest is, tenzij men besluiten mocht een bloedverwant van den overledene te benoemen die op grond van deze bloedverwantschap tot op dat oogenblik geen zitting in de schepenenbank had mogen nemen.

Art. 10. „De kinders van regenten sullen altijd in favorable recommandatie worden gehouden, soewel in het leven van haar ouders als naar haar doodt, en bysonder regard genomen werden op de recommandatie der ouders van dezelve”. Zoo zal een zoon steeds de voorkeur genieten bij de vervulling van de opengevallen plaats van den vader als raad, boven anderen, ook al mochten die reeds losse schepen zijn. Volgen nog eenige slotbepalingen. Het contract bij Dr. R. Broersma en Mr. R. Fruin, Correspondentiën in steden van Zeeland, Bijdr. Meded. H. G. 23 p. 289 e.v.

⁵⁰⁾ N. J. J. de Voogd, De Doelistenbeweging te Amsterdam in 1748, diss. Utrecht 1914, Hoofdstuk I, „De misbruiken der familieregeering in de eerste helft der 18^e eeuw”, geeft een overzicht van bepaalde practijken; vgl. ook de Memorie van Pieter Bernard de Beaufort, door R. Broersma en R. Fruin medegeedeeld in hun boven geciteerd werk, p. 298 e.v.

⁵¹⁾ Inleidinghe tot de Hollandsche rechtsgeleerdheid, Boek I dl. III § 8.

⁵²⁾ Gosses en Japikse, p. 452.

⁵³⁾ Gosses en Japikse, p. 503.

⁵⁴⁾ Rengers Hora Siccama, De Dertiende, Nieuw Nederland, 7e jaarg. No. 5 (Nov. 1940) p. 331 e.v. wijst er op, dat drie factoren de deelnemers aan de Unie op den duur van leden van een verdedigend verbond tot deelen van één staat maakten, n.l. 1e de gemeenschappelijke landsverdediging, 2e de gemeenschappelijke bezittingen in en buiten Europa (generaliteitslanden en koloniën) 3e de gemeenschappelijke kerkleer. Op dezen grondslag konden zich een gemeenschappelijke taal (tot op zekere hoogte), kunst en letterkunde ontwikkelen.

⁵⁵⁾ Waarom duidt men in onze Vaderlandsche Geschiedenisboeken dit verdrag nog steeds aan als de „Acte van Seclusie”, wat men nauwelijks als een vertaling mag beschouwen? Dezelfde vraag geldt ten opzichte van de zgn. „Acte van Navigatie”, die men beter de „Engelsche Scheepvaartwet van 1651” kan noemen.

⁵⁶⁾ Verkorte titel: „Deductie oft Declaratie uyt de Fondamenten der Regieringe tot justificatie van de Acte van Seclusie, raeckende 't employ van den Prince van Oraigne”, cat. Knuttel nos. 7543 t.m. 7549; ook opgenomen bij Aitzema III p. 943, zij het in verkorten vorm.

⁵⁷⁾ Pieter de la Court is V.D.H. (van de Hove). Voor literatuur over dit boekje en de Witt's aandeel er in, zie men de opgave bij Gosses en Japikse, p. 535.

⁵⁸⁾ In Amsterdam werd het eerste correspondentie-contract in 1752 gesloten; de Voogd t.a.p. p. 32 en 242.

⁵⁹⁾ Thorbecke, Simon van Slingelandt's toeleg om den Staat te hervormen, Hist. Schetsen 's-Gravenhage 1860 p. 75.

⁶⁰⁾ Doelistenbeweging; dit is een volksbeweging welke in 1748 te Amsterdam plaatsvond. Zij wenschte voornamelijk het herstel van de oude privileges en controle op het stadsbestuur door middel van vertegenwoordigers welke uit en door de burgerij gekozen moesten worden. Naar de plaats waar zij meestal vergaderden, de Kloveniersdoelen, noemt men de deelnemers aan deze hervormingsbeweging „Doelisten”. Toen de Prins tijdens deze woelingen te Amsterdam kwam, verzochten verschillende burgemeesters en raden hem hen te ontslaan, omdat zij voor de woede van het volk vreesden; zie verder hierna pag. 33 e.v. (de Voogd, t.a.p. p. 163, 173, 177 en 178). Vergelijk daarmede de houding van een Pieter Adriaansz. van der Werff, voorzittend burgemeester, en Jan van Hout, secretaris van de Leidsche vroedschap tijdens het beleg. Zonder veel steun van de overige leden wisten zij een vaak onwillige burgerij maanden lang in toom te houden, onder

omstandigheden die vele malen erger waren dan die te Amsterdam (honger en pest), totdat het ontzet kwam (vgl. bv. Blok dl. II p. 99).

⁶¹⁾ Zie voren p. 31.

⁶²⁾ De Voogd p. 91 en p. 114 e.v.; Gosses en Japikse p. 639.

⁶³⁾ M. Ostrogorski, *La démocratie et l'organisation des parties politiques*. Paris 1903 dl. I p. 122.

⁶⁴⁾ De behandeling welke aan de familie van Oldenbarnevelt ten deel viel (Gosses en Japikse p. 438) was een uitzondering.

HOOFDSTUK II.

DE POLITIEKE PARTIJ EN DE DEMOCRATISCHE REGEERINGSVORM.

§ 1. DE BURGERKLASSE ¹⁾ EN HAAR STAATSLEER.

a. Samenhang van de belangen der burgerklasse en haar staatsleer.

De wensch naar hervorming van de regeering, welke in velerlei vorm in den loop van de 18e eeuw werd geuit, kwam voort uit het gevoel van machteloosheid dat zich in dien tijd van groote groepen van de bevolking buiten de regentenfamilies had meester gemaakt. De economische situatie was niet zoo gunstig meer als gedurende de Gouden Eeuw het geval was geweest; de beste jaren waren voor de relatief kleine Republiek voorbij, toen op het einde der 17e en in het begin der 18e eeuw verschillende groote landen als concurrenten optraden. Engeland en Duitschland waren voor ons wel de voor naamste. Daar werd de nationale scheepvaart door protectionistische maatregelen gesteund, zoodat de taak voor onze vrachtvaarders zwaarder werd. Ook op ander gebied werden in verschillende landen beschermende maatregelen ingevoerd, uitvoerverboden van grondstoffen daar onder begrepen, zoodat ook onze industrie werd ondermijnd, omdat zij deels van grondstoffen verstoken bleef, deels geen afzetgebied voor haar eindproducten meer vond. Al was er waarschijnlijk geen absolute achteruitgang, relatief kan deze nog vrij groot zijn geweest, vooral in vergelijking met Engeland in deze periode ²⁾. Doch ook wanneer handel en industrie hun absolute omvang handhaafden, beteekende dit nog achteruitgang, daar de toename van de bevolking niet met een uitbreiding van het economische leven gepaard was gegaan.

De regentenklasse ondervond van dit alles weinig last. Zij had zich gedurende de eerste helft van de 18e eeuw geheel losgemaakt van het economische leven in dien zin, dat zij zich niet meer direct met handel en industrie bezighield. De uitbreiding van den fondsenhandel in Amsterdam deed de regenten een groot deel van het kapitaal

onttrekken aan den goederenhandel en beleggen in buitenlandsche leeningen. Deze kleine groep kon op die wijze bijna slapende rijk worden, haar woningen in Amsterdam verfraaien en schitterende buitenhuizen aan de Vecht bouwen, maar de arbeidsintensieve goederenhandel en de werkgelegenheid welke deze voor een grootere groep van de bevolking beteekende, verliepen intusschen naar elders.

De mogelijkheden tot concurrentie met de industrieën in het buitenland werden beperkt door de hooge prijzen van onze producten. Deze waren een gevolg van het feit dat hier hooge loonen betaald moesten worden omdat de nijverheid grootendeels in de steden gevestigd was, waar zware belastingen een hooger loonpeil noodzakelijk maakten dan in andere landen, waar de industrie voornamelijk op het platteland gevestigd was.

Groote bedrijven werden door al deze factoren scherp getroffen, maar ook de burgerij, de klasse der neringdoenden, onderging den invloed van de economische omstandigheden. Zij bezat echter geen middelen om zich tegen deze machten te verdedigen, daar zij geen invloed op de regeering kon uitoefenen. Hoe de oligarchische gedachte zich had vastgezet, hoe regent een zelfstandig beroep was geworden, blijkt wel helder uit het feit, dat zich in een handelsstad als Amsterdam in het midden van deze eeuw practisch geen kooplieden meer in de regeering bevonden, maar slechts afstammelingen van kooplieden. Van de zeventien nieuwe raden die Willem IV daar in 1748 aanstelde, behoorden er twaalf tot koopliedenfamilies die nog nimmer in de regeering gezeten hadden³⁾. Voordien had noch de burgerklasse, noch het grootste deel der handelaren en fabrikanten eenigen invloed op het stadsbestuur. Dat was in handen van de regentenklasse, waaraan zich omstreeks het midden van deze eeuw de verandering, welke reeds een honderdtal jaren vroeger begonnen was, had voltrokken. Van een kooplieden-, fabrikanten- en reeders-aristocratie, was zij geworden tot een kring die zich voornamelijk op regeeren concentreerde en die zijn inkomsten trok uit ambten, renten, grondbezit en fondsenhandel. Door hun onthouding van het groote zakenleven hadden de regenten in dezen tijd het contact met de werkende klassen en hun behoeften verloren; diensengevolge streefden deze laatste er naar zich een regeering te verschaffen die wèl met haar belangen rekening zou houden.

Revoluties worden uit nood geboren, niet uit theorieën, en ook nu was het de nood waarin de lagere klassen geraakt waren, welke haar naar middelen deden zoeken om verbetering in den toestand te brengen. Op het eerste gezicht heeft het echter den schijn, dat bij

de Omwenteling welke het einde der 18e eeuw ons te zien geeft de theorie ver voor de praktijk uitging en abstracte bouwschema's de aansporing tot herschepping vormden; maar ook daar lagen de oorzaken der beweging dieper.

De burgerklasse neigde tot het grijpen naar de macht, daar zij zich meer en meer van haar kracht en geschiktheid tot deelneming aan de regeering bewust werd. Uitgesloten blijven beteekende voor haar dat zij eens en vooral, ook in de toekomst, geregeerd zou worden door menschen die uit anderen hoofde dan hun geschiktheid tot het ambt, vaak krachtens familierelatie, tot de regeering werden geroepen. In een tijd waarin het respect voor de macht van het verstand steeds groeide, nam men echter geen genoegen meer met een dergelijke qualificatie tot het bekleeden van bestuursbetrekkingen, vooral waar ze met den dag duidelijker bewees onvoldoende te zijn.

Dat wij bij ons onderzoek van deze periode desondanks een beschouwing over de theorie voorop laten gaan, vindt zijn reden in de volgorde en het typische karakter van de verschijnselen welke wij hier aantreffen. Werd in de aristocratische periode een leer over dezen regeeringsvorm pas laat, ter verdediging van het reeds lang gegroeide, opgesteld ⁴⁾, de Revolutie werd in theorieën voorbereid en heeft ook bij haar doorwerking, tot ver in de 19e eeuw, steeds het theoretische beeld voor oogen gehouden.

Het was voornamelijk de burgerklasse welke zich in het midden van de achttiende eeuw begon te roeren. Zij leefde onder den druk van het bestaande regime, dat haar te weinig bewegingsvrijheid gunde en welks maatregelen maar in beperkte mate met haar belangen rekening hielden. Daarom werd zij de kern van het verzet ⁵⁾. Dat daaraan ook anderen deelnamen en de beweging schijnbaar het geheele volk omvatte, is verklaarbaar uit het feit, dat zich bij haar andere groepen van ontevredenen aansloten, zooals de kooplieden-families die door de bestaande contacten van correspondentie of op andere wijze uit de regeering waren gesloten en arbeiders die meenden dat hier een kans op verbetering, ook van hun positie, lag ⁶⁾. Dit verschijnsel is bv. in de Doelistenbeweging te Amsterdam, in het jaar 1748, zeer duidelijk ⁷⁾. Figuren als de advocaatdichter Feitema, de notaris Kramp, de makelaars Court en Gellink ⁸⁾ behoorden tot de eerste groep. De arbeidersklasse werd daar vooral vertegenwoordigd door de „Bijltjes”, dwz. scheepstimmerlieden, arbeiders op de admiraliteitswerf en op de werf der Compagnie. Van hen maakte een aantal de bijeenkomsten op de Doelen als belangstellenden mede, zonder er evenwel een leidend aandeel in te

nemen. Maar zoodra er gedemonstreerd moest worden, werden zij door leiders uit den kring der burgerklasse op de been gebracht. Zoo liet men bv. tweeduizend van hen door de stad marcheeren om het teekenen van een request der tegenpartij te doen ophouden⁹⁾, terwijl de Bijltjes bij den intocht van den Prins diens lijfwacht vormden¹⁰⁾. Dat ook dit een demonstratie was, is duidelijk, daar de burgerij bij het vertrek van den Prins, dus toen zij haar zin eenmaal gekregen had, besloot meer burger-compagnieën dienst te laten doen dan bij den intocht het geval was geweest¹¹⁾.

Het is duidelijk, dat de arbeiders hier door de burgerklasse gebruikt werden en wel voor doeleinden die met hun eigen belangen niet dan in zeer verwijderd verband stonden.

Dat de kern van de hervormingsbeweging gevormd werd door de burgerklasse, blijkt ook uit andere feiten. Wanneer wij bv. de beroepen van de leidende figuren uit de Doelistenbeweging nagaan, dan treffen we daarbij aan de Rotterdammers Laurens van der Meer, een koekenbakker, en zijn maat Pieter de Kruyff, winkelier¹²⁾, die zich in hun eigen stad al tegen de uitwassen der regentenheerschappij gewerd hadden, naast Daniël Raap, een porceleinkoopman op den Vijgendam¹³⁾ van wien Brugmans zegt, dat hij is: „een karakteristiek vertegenwoordiger van wat men destijds het volk noemde; het is de middenstand die zich gedrukt voelt door slechte tijden en de despotie der stedelijke aristocratie”¹⁴⁾.

Een lijstje van andere figuren die op den voorgrond traden vermeldt o.m. een patroontekenaar, een chirurgijn, een pruikenmaker, een wijnverkooper, een reukwerkverkooper en een kantoorbediende.

De Omwenteling beteekende in ons land dus niet de emancipatie van den „derden stand”, zooals in Frankrijk. De eerste twee standen, adel en geestelijkheid, hadden hier na den opstand tegen Philips reeds hun politiek overwicht verloren. Willen we hier dus in de achttiende eeuw van „het volk” spreken, in tegenstelling tot de regeerende klasse, dan beteekent dit: allen die niet regent zijn.

Wanneer wij de uitwerking van de Omwenteling in de 19e eeuw (1848) bezien, dan beteekent de invoering van een censuskiesrecht de uitsluiting van lagere groepen¹⁵⁾. De beweging in de 19e eeuw moest dus op verlaging van den census gericht zijn, opdat de arbeiders deel zouden krijgen aan de rechten welke hun bij de Omwenteling en bij de daarop volgende „burgerlijke” ontwikkeling ontgaan waren. Hadden zij reeds in 1795 hun eigen belangen behartigd en waren zij het geweest die toen aan de macht kwamen, zij zouden

zich zeker niet onmondig verklaard hebben, ook al waren zij nog niet in staat om zelf de geheele regeering in handen te nemen; zoo wijs is men niet licht, en zeker de massa niet.

De slechte economische toestand en de regeering van een regentenklasse die handelde naar belangen welke aan die van de burgerklasse grootendeels vreemd waren, vormden dus de redenen waarom de laatste naar verandering verlangde. Zij wilde nu zelf beslissen, althans mede beraadslagen en besluiten in den staat, om daardoor de behartiging van haar eigen belangen te verzekeren. Dit recht om zelf te regeeren werd samengevat in het woord „vrijheid”. Het beteekende, dat de burgerklasse ook deel wenschte te hebben aan wat hier traditioneele vrijheid was, dwz. aan de bevoegdheid van het volk om, in standen geordend, (mede) te regeeren. Zij wenschte „gelijkheid” met de boven haar liggende groepen in bevoegdheid tot regeling der staatszaken.

Op economisch gebied wilde zij ieder een kans geven zijn eigen belangen te behartigen. De functie van den staat moest dus beperkt worden tot die van een „politieagent”; dan kon ieder verder voor zijn eigen welvaart zorgen, waardoor ook de welvaart van het geheel het best behartigd zou worden.

De burgerklasse was zich bewust geworden van haar nood, zij moest zich nog bewust worden van haar macht om haar staatkundige positie in overeenstemming te brengen met haar maatschappelijke beteekenis.

De vraag was met welke middelen zij haar wil zou doorzetten. De Middeleeuwen hadden zwaard en grondbezit als grondslagen voor politieke macht gekend; de ontwikkeling van handel en nijverheid met hun gevolg: het ontstaan van steden, voegden daar geld en in 't algemeen roerend vermogen, als machtsfactor aan toe. Voor de burgerklasse lag een nieuw middel voor de hand: het verstand.

De publicatie van Copernicus' werk „de Revolutionibus (orbium coelestium)” in 1543, gevolgd door vele ontdekkingen op natuurwetenschappelijk gebied, hadden het oude wereldbeeld omvergeworpen. Toen dit niet meer bleek te kloppen met de, in Openbaring en Kerk overgeleverde, waarheden dienaangaande werden deze allengs ter zijde geschoven, waarbij men het kind met het badwater wegwierp. Een overschatting van de macht van het verstand was tenslotte het gevolg; de overige gaven werden daar ver bij ten achter gesteld. De natuurwet, welke met het verstand te ontdekken

viel, niet een onbegrijpbaar God beheerschte de wereld, tenzij hoogstens als eerste oorzaak.

De Republiek nam al sedert eenige eeuwen in de beoefening der wetenschappen een zelfstandige plaats in en de prestaties van het verstand, op natuur- zoowel als cultuurwetenschappelijk gebied, vervulden hen die er mede in aanraking kwamen met bewondering. Het is dan ook begrijpelijk, dat men in het verstand en zijn theorieën een machtig wapen ter bereiking van het nieuwe zag, dat intellectueelen een leidende rol in deze omwenteling speelden en professoren zeer gewaardeerd, zij het slecht betaald, zouden worden in de komende burger-wereld.

Parallel aan deze ontwikkeling loopt een andere, welke nauw met haar verbonden is, nl. die van de leer van het natuurrecht, het recht, de wet, door het verstand uit de natuur der dingen af te leiden. Zij vond haar oorsprong bij Aristoteles, was gebruikt door de groote Romeinsche juristen en de middeleeuwsche scholastici en door de Groot samengevat¹⁶). Begrippen als natuurrecht, natuurlijk recht, natuurlijke vrijheid enz. waren dus gangbare munt in academische kringen. Daarbuiten waren zij slechts langzaam doorgedrongen en pogingen ze te gebruiken als een uitgangspunt voor herziening der staatsorde waren zeker niet gedaan. Deze „libertijnsche gedachten” waren tot het begin der 18e eeuw voornamelijk tot de toen heerschende, aristocratische klasse beperkt en deze vond uiteraard niet veel aanleiding tot het ontwikkelen van revolutionaire ideeën.

Toch ligt ook hier een deel van het gedachten-materiaal dat de hervormingsgezinde burgers der Republiek tot hun beschikking hadden en dit verklaart het volkomen eigen karakter en de oorspronkelijke gedachten van de eerste herzieningsbeweging, waardoor deze zich onderscheidde van de latere Patriotten, die naar Fransche schablone waren gevormd.

Met het verstand en zijn natuurrechtsleer als wapens, zou men den tegenstander te lijf. Dit was mogelijk, want de burgerklasse, die een behoorlijken levensstandaard bezat, een zekeren welstand en ontwikkeling, kon zich meer kennis eigen maken en haar wapens leeren hanteeren en verbeteren. Vandaar een verlangen naar kennis en het besef die ook te moeten verspreiden, opdat breedere lagen van het volk voor argumentatie van verstandelijken aard toegankelijk zouden worden¹⁷).

In de combinatie van vrijheidsverlangen en rationalisme lag de basis voor verderen opbouw. Vrijheid als bevoegdheid om zelf deel te nemen aan de behandeling der staatszaken¹⁸) (vrijheid in den staat),

maar ook als bevoegdheid het persoonlijke leven naar eigen wensch in te richten, dwz. handhaving van een gebied waar de overheid niet regelend en beperkend op mag treden dan ter verzekering van de openbare orde (vrijheid van den staat)¹⁹). Twee kanten aan dezelfde zaak, maar waarbij het uitgangspunt was en bleef die typische grondstelling van het staatkundig denken der Omwenteling: „vrijheid is zichzelf te gehoorzamen”²⁰). Dit moest leiden tot twee leerstukken, welke dan ook ijverig ontwikkeld werden, nl. dat der volkssouvereiniteit eener- en der vrijheidsrechten, grondrechten, anderzijds; waarbij de vraag in het middelpunt stond, of de volkssouvereiniteit begrensd was of niet. Ten aanzien van de regeering beteekende het, dat de burgers zelf de regels in den staat behoorden te scheppen waaraan zij zouden hebben te gehoorzamen. Dat men dit om technische redenen verwezenlijkte in den vorm van een gekozen volksvertegenwoordiging voerde een vreemd element in, nl. dat der representatie. Dit zou later uitermate belangrijk blijken te zijn, maar deed aan de oorspronkelijke bedoeling om zoo zichzelf, zij het indirect, te gehoorzamen niets af.

In die vertegenwoordiging zou weer het verstand, het redelijk argument, moeten heerschen. „Du choc des opinions jaillit la vérité” moge een gezegde zijn dat ons de schouders doet ophalen, dat men wonder wat verwachtte van het „gemeen overleg” in dezen kring is buiten kijf. Rousseau achtte het nog mogelijk dat men in belangrijke zaken tot een communis opinio zou komen en beschouwde het meerderheidsbesluit slechts als een hulpmiddel voor noodgevallen²¹). Zelfs bij overstemming zou de vrijheid, ook voor de overwonnen minderheid, gehandhaafd zijn, daar deze in zoo'n geval haar belang blijkbaar niet begrepen had, terwijl zij toch moest leeren waarlijk vrij te zijn²²).

Men wilde de oude Germaansche ordening van het volk, met zijn organen en het gezag dat daarin voorkomt, ter zijde stellen om een staat op te richten op de basis van niet onderling verbonden, niet nader geordende, vrije, redelijke individuen, die politiek aan elkander gelijk waren. Sprekende van „volk” bedoelde men daarmede in den natuurrechtelijken gedachtengang deze optelsom van individuen. Het vrijheidsverlangen en het vertrouwen in het verstand hadden nl. alle verschillen uit geboorte, beroep en bezit doen verwerpen en den met verstand begaafden mensch doen beschouwen als den gelijke van degenen die, in hoogheid gezeten, regeerden, soms zelfs met onverstand.

Daaruit volgden nog twee dingen. Ten eerste, dat men de lijn

naar beneden moest doortrekken en de onder den eigen stand gelegen groepen ook als gelijk en gelijkwaardig behoorde te erkennen, dus dat de vrijheid voor allen gelijk behoorde te zijn, ten tweede, dat afstamming of godsdienst niets uitmaakten en een volk een min of meer toevallige verzameling van individuen was, binnen min of meer toevallige staatsgrenzen.

In deze rationalistische, op natuurwetenschappelijk denken zoo sterk gerichte, periode ontstond ook de gedachte aan een betere organisatie van het geheele verdere „staatsmechanisme”, als een apparaat waarin de optredende storingen automatisch door andere deelen opgevangen en gecompenseerd konden worden. Uit dien gedachtengang is de leer der scheiding van machten, welke in verschillende vormen (Locke, Montesquieu) werd uitgewerkt, in zijn scherpte te begrijpen, ook bij de latere toepassing, welke scherper was dan voor onderscheiding der diverse staatsfuncties en een orgaanvorming welke daaraan beantwoordde, noodig of wenschelijk ware geweest ²³). Organisatorische „checks and balances”, in plaats van vertrouwen in de moraliteit der regeerders, was de reactievorm op een periode die al te veel de nadeelen van een ongecontroleerd persoonlijk regime had ondervonden; instituten moesten de plaats van personen innemen ²⁴).

De practijk zou al spoedig bewijzen, dat toch het evenwicht verbroken werd en het overwicht bij een der machten zou komen te liggen; eerst de uitvoerende, daarna de wetgevende macht, trok het aan zich en toen dit laatste definitief had plaatsgevonden moest de strijd om de kiezers en daarmee de politieke partij, tot volle ontplooiing komen.

Na dit overzicht in vogelvlucht van de staatsleer der burgerklasse is het duidelijk, dat deze groep, die zich voornamelijk kenmerkte door een zekere welvaart en individuële zelfstandigheid, ter verwezenlijking en verdediging van haar streven het eigen belang te behartigen, een vrijheidsideaal zou opstellen, dat zich op staatkundig gebied moest uiten in het streven naar een democratie, een vorm van regeeren van het volk door het volk, van zelf-gehoorzaming. Het rationalistische element in de Revolutie gaf daaraan een bepaalde kleur, maar afgezien daarvan zal het de moeite loonen na te gaan of dit verband zich ook op andere plaatsen heeft voorgedaan. Daarom willen wij straks onderzoeken, ten eerste, of daar waar wij een democratische regeeringsvorm duurzaam aantreffen, tevens een breede „burgerklasse” is waar te nemen die de macht in den staat bezit, anderzijds of in enkele landen waar in de negentiende en twintigste

eeuw de democratie ontbreekt of in labielen toestand verkeert, dit parallel loopt met het ontbreken van een groote bewuste burgerklasse.

b. Pogingen van de burgerklasse haar staatsleer te formuleeren.

Is het mogelijk zoo, achteraf, het proces te doorzien, dat de burgerklasse met de uit haar aard voortkomende staatkundige wenschen moest doormaken, voor den tijdgenoot was dit niet te voorzien geweest; het ligt voor de hand dat men het achteraf pas kan begrijpen, immers als speler in het spel der politieke krachten kan men niet tevens toeschouwer zijn; en ook wanneer men daarnaar streeft, zal het nog niet gelukken zich op zoo grooten afstand te stellen dat men het geheele spel kan overzien.

Uit het eerste optreden van de burgerklasse blijkt nl. nog de neiging zich aan te sluiten bij het oude, dat van misbruiken te zuiveren en hoogstens hier en daar wat bij te pleisteren aan het regeeringsgebouw. Schoonmaak en restauratie, dat was ook de bedoeling van de bewegingen in 1747 en 1748. Voorzover ze hier en daar wenschten te moderniseeren werden daartoe oude materialen gebezigd en geschiedde het met een beroep op de inrichting in een vroegere periode welke beter, practischer, meer echt-Nederlandsch was geweest ²⁵).

Elke grootscheepsche revolutie breekt nu eenmaal met het jongste verleden en grijpt terug naar een verder verleden, om daaruit, met een beroep op feiten, te laten zien dat hetgeen zij wil eens geweest is, dus ook thans verwezenlijkt kan worden en dat wat daar tusschen lag slechts een afwijking van de juiste ontwikkelingslijn beteekende.

Herstel der privileges was één van de telkens herhaalde eischen ²⁶), en terugkeer tot het oude, zooals het voor den opstand tegen Philips geweest was, bleek de wensch van allen die Oranje aanhingen. Daarom was er geen sprake van opdracht der grafelijkheid, geen poging tot versterking van de Unie, maar streefde men naar provinciale hervormingen.

Hier was een nationale hervormingsbeweging aan den gang, evenals in het buitenland, doch onafhankelijk daarvan ontstaan. Geen import dus, al had zij wel tot gevolg dat de menschen vatbaar werden voor buitenlandsche theorieën. Had deze eigen hervormingsbeweging betere leiding ontvangen, dan zou zij, uitgaande van het bestaande, een zelfstandige vernieuwing tot stand hebben gebracht. Telkens werd door de burgerklasse een poging gedaan om zelf mede te

regeeren, zij het voorloopig in den vorm van het oefenen van contrôle, en werd het systeem der door de burgers gekozen vertegenwoordigers gepropageerd; zoo in de „elf artikelen”²⁷⁾ en bij de pachtersoproeren in Friesland²⁸⁾. Ook de leer der volkssouvereiniteit werd meer en meer op den voorgrond geschoven.

Zoo lezen we in het meermalen aangehaalde pamflet²⁹⁾, dat op zijn laatst in 1745 gedateerd is, maar door anderen als van vroeger datum wordt beschouwd: „... *de Wille des Volks aan die de souverainiteit toekomt*, en die ze moet mainteneeren...”³⁰⁾, en dat de regenten geenszins „... Souveraine Heeren van de Natie, maar alleen administreerende voogden van de gemeene Welvaart zijn, en blijven moeten”³¹⁾. Vinden wij deze uitlating bij een rasecht republikein, die het stadhouderschap uit den booze acht daar het onherroeplijk tot tyrannie zal leiden, Bickerstaff, in zijn Nagtstudies³²⁾ een voorstander van het vorstengezag, laat den koning van Ithaca tot zijn zoon zeggen: „Schoon u nu de kroon door erffnisse te beurte valt, ontvangt gij evenwel geen meerder recht dan den eersten koning, wiens opvolger gij zijt *door de wille van het volk*, in eene vrije verkiezing is opgedragen”. En de motiveering van deze volkssouvereiniteit: „... de ware oorsprong van alle menschelijke maatschappijen. Het strijdt tegen de denkbeelden der natuurlijke vrijheid te gelooven, dat zich duizenden van menschen onder één hoofd voegden, enkel om hem dienstbaar te zijn. Integendeel, de gewaarwording hunner zwakheid, om zich ieder afzonderlijk in zijne vrije bezittingen te handhaaven, dreef hen aan om met gemeene kragten hun onderling belang te behartigen; hun aller gelukstaat te bewaren, te vermeerderen en te beveiligen”³³⁾.

Dit werd geschreven in 1748, veertien jaar voor Rousseau zijn *Contrat social* in het licht gaf.

Nog een duidelijke illustratie van het feit dat de gedachte der volkssouvereiniteit hier allerwege naar boven kwam, lang voor Rousseau's werk geïmporteerd werd, vinden we in een pamflet van prinsgezinde zijde, genaamd „Den Hollandsche Patriot”³⁴⁾ uit het jaar 1735. Deze auteur schrijft³⁵⁾: „Het is kennelijk, dat die vrijheyt een voorrecht is, dat nooit een volk kan ontnomen worden, ik zegge een Republyks volk, *in wien eertijds de souverainiteit heeft geresideert*, en die deze macht niet heeft overgegeven als onder die mits, van die niet tegen hunne natuurlijke vrijheit te misbruiken...”³⁶⁾. Hier zijn zowel de grondslag als een conclusie van de burgerlijke staatsleer reeds aanwezig.

Nog iets anders valt in dit pamflet op, nl. dat een eigen uitwerking

van deze gedachten heeft plaatsgevonden. Het combineert namelijk de leer der volkssouvereiniteit met het stadhouderschap en dat is in den tijd waarin het verscheen (Tweede Stadhoudersloos Tijdperk), en ook nog in 1748 als de Nagtstudies geschreven worden, volkomen begrijpelijk. Anders dan in de latere theorieën, ontstaan in Frankrijk waar géén Reformatie de geestelijkheid had doen verdwijnen, dat sterk gefeodaliseerd was, en waar de druk zich verpersoonlijkte in den vorst, verwachtte men hier juist de verlossing van een eenhoofdige regeering der Oranjes. Daarom heet het in de Nagtstudies dat, toen een „maatschappij” was gesticht, „treffens de ondervinding leeraarde, dat eene volkomene gelijkheid van alle leden eener maatschappije, de baarmoeder was van twist en tweedragt, verkoozen zij zich uit het miden van hen één hoofd; niet om de mindere leden te onderdrukken, maar door zijnen invloed kracht te geven, en dus zijnen raad te bestieren en te beschermen”³⁷⁾.

Hier sloot de schrijver aan bij de oude traditie in de Nederlanden welke in Oranje steeds den beschermer van het volk, van de belangen van de niet-regeerende klassen, zag. Zoolang die bijzondere figuur er was, ontbrak dan ook de aanleiding tot het zoeken naar andere regeeringsvormen. Een staatsleiderschap, later door Rousseau verworpen³⁸⁾, werd hier als vanzelfsprekend aanvaard³⁹⁾.

Pas toen men in Oranje teleurstelling ondervond en het onmogelijk bleek de hulp van de toen levende leden van dit huis te verkrijgen om de ideeën die men bezat te verwezenlijken, ging men omzien naar andere staatkundige vormen, die wél gelegenheid zouden bieden ze in werkelijkheid om te zetten. Zoo werd het mogelijk, dat het nieuwe tenslotte tegen Oranje in verwezenlijkt werd.

De bodem was intusschen in ons land toebereid om de gedachte der volkssouvereiniteit te ontvangen en tot ontwikkeling te brengen. In de Gereformeerde gemeenten dacht men nl. natuurrechtelijk. Men zag daar de gemeente als een optelsom van individuen en dit kon ook moeilijk anders, want zoo sprak elke academie, vanwaar de predikanten het op den kansel meebrachten. Op den duur moesten daardoor de geesten wel rijp worden om ook op wereldlijk gebied deze opvattingen toe te passen. Zoo waren voor de Gereformeerden begrippen als verdrag, recht der natuur, een gezag dat eigenlijk berust bij de vertegenwoordigers van het volk, bekend, maar zij waren er niet mee in aanraking gekomen in verband met de leer der volkssouvereiniteit, doch in verband met de theorie van de souvereiniteit der staten, als zelfstandige vertegenwoordigers van het volk als geheel, tegenover den vorst.

Dat men gemakkelijk van de eene leer op de andere kon overgaan is begrijpelijk, want in beide gevallen is er sprake van vrijheid voor het volk; in het eene wil dit zich nl. losmaken van een tyranniek vorst, in het andere van hen die zich oorspronkelijk als bewakers en verdedigers der vrijheid hadden opgeworpen, doch wier bestuur het op den duur ging beschouwen als een onderdrukking, even zwaar als het vroeger van den vorst had ervaren. Opstand tegen beide is te rechtvaardigen met het belang van een volk bij een goede regeering.

Toch moet men beide theorieën goed uit elkander houden, vooral wanneer men het ontstaan van een nieuwe strooming tracht te begrijpen. Zoo maakt men een fout wanneer men Hugo de Groot citeert over de gronden van het overheidsgezag en daarin cursiveert de woorden „*door de gunst des volks en om hunnen 't wil*” met de bedoeling om dit als argument voor het bestaan van de leer der volkssoevereiniteit te gebruiken, doch daarbij het vervolg van denzelfden zin over het hoofd ziet, nl. dat bij gezagsmisbruik „. . . het oordeel ende wraeke *den volke, dat is den Staeten wettelijck vergadert*, bevoelen blijven” (cursiveering van mij nu) ⁴⁰).

Dit is een denkfout welke kenmerkend is voor iemand uit de negentiende eeuw, die zoo vervuld is van zijn eigen denkbeelden, dat hij ze in het verleden projecteert en niet ziet dat zij niet passen op hetgeen hij daar aantreft. Daarmede kan men echter geen bewijs leveren voor het bestaan van de leer der souvereiniteit van het volk — gezien als een optelsom van individuen — in ons land, vóór de hiervoor geciteerde pamfletten. Wél is het voldoende om aan te toonen, dat hier een zekere gangbare terminologie bestond die zeer gemakkelijk zich met den nieuwen gedachteninhoud liet vullen. Voor een snelle verbreiding van deze ideeën was dit natuurlijk een niet te onderschatten voordeel.

De aangevoerde bezwaren tegen de bewijsvoering die wij zoeven noemden sluiten echter niet uit, dat de leer der volkssoevereiniteit reeds lang bestond en ook in ons land bekend kan zijn geweest. De Duitsche geleerde Althusius (1557—1638) had haar nl. in zijn *Politica methodice digesta et exemplis sacris et profanis illustrata*, reeds anderhalve eeuw tevoren ontwikkeld. Dit werk heeft acht drukken beleefd, zoodat invloed daarvan in ons land geenszins is uitgesloten. Waarschijnlijk is het ook aan Rousseau bekend geweest, al noemt hij het niet ⁴¹).

Ook Engelsche invloeden hebben bijgedragen om de geesten hier rijp te maken. Zoo de theorieën van Milton, die in zijn „*Defensio*

pro populo anglicano contra Claudii Salmasii Defensionem regiam", op verzoek van Cromwell in 1649 geschreven, de „Verdediging van Koning Karel I" door den beroemden Leidschen filoloog Salmasius op bestelling van den lateren Karel II geleverd, bestrijdt. De hoek waaruit elk van deze geschriften komt, doet hun aard al vermoeden ⁴²).

De neiging der voorstanders der „ware vrijheid" zich met republikeinsche ideeën op te houden ⁴³) en hun staatsleer, welke in het ontbreken van een man met vorstelijk gezag in de Unie juist een der garanties voor hun vrijheid zag, moet hen toegankelijk gemaakt hebben voor theorieën van Engelsche zijde die een dergelijk gedrag konden motiveeren. Het verblijf van Karel II in ons land en de strijd die uit de totstandkoming van de „Acte van Seclusie" ontstond, vestigden er de aandacht op.

Dat ook theorieën van Algernon Sidney en Locke ⁴⁴) hier bekend waren is te verwachten, daar niet alleen hun werken juist verschenen in een tijd dat de regeering van Willem III over Engeland een veelvuldig contact op politiek gebied tusschen dit rijk en de Zeven Provinciën meebracht, maar ook omdat Locke vijf jaar lang als balling door ons land heeft gezworven ⁴⁵). Ook in andere opzichten was hier groote belangstelling voor het leven en denken in Engeland. De dissenters wendden zich naar de Engelsche theologie, en op letterkundig gebied blijkt, dat de invloeden welke wij van die zijde onderonden voor 1750 grooter waren dan die van bv. Franschen kant, al was Voltaire hier in de hoogste kringen wel degelijk bekend ⁴⁶). Japikse ⁴⁷) wijst op de bewondering welke hier bv. bij den schrijver van de Jagt en Schuitempraatjes ⁴⁸) te vinden is voor de Engelsche staatsregeling. In dezen tijd bepaalde men er zich nog toe bewondering te koesteren voor een in een ander land bestaand stelsel, maar bezat men nog voldoende historisch besef het daarbij te laten en er hoogstens een aansporing voor de bestudeering der fouten van het eigen systeem in te zien. Een alleenzaligmakend staatkundige passepartout achtte men het nog lang niet ⁴⁹).

Samenvattend kunnen wij dus zeggen, dat in ons land zelfstandig een beweging van de burgerklasse ⁵⁰) naar de regeermacht zich baanbrak, waarbij deze de beginselen eener, op haar belang passende, staatkundige theorie formuleerde; dat zij zich aansloot bij het historisch geworden en voorzoover zij nieuwe instellingen wilde invoeren, deze met aan de historie ontleende argumenten verdedigde. Vreemde invloed, anders dan zeer vroege van Duitschen en later, sterker, van Engelschen kant, mag niet worden aangenomen.

De nieuwe strooming beoogde dus geen navolging van buitenland-

sche voorbeelden en theorieën, maar terugkeer tot fundamenteele, later echter ontaarde, beginselen van het Nederlandsche staatswezen.

Het ligt niet op onzen weg in details de oorzaken na te speuren van den omzwaai dien de burgerklasse tusschen 1748 en 1788 gemaakt heeft. Voor ons doel is het voldoende op te merken, dat Willem IV niet de man was om aan het nieuwe vorm te geven, zoodat dit tijdig de plaats die er in het staatkundige leven aan toekwam kon innemen. Hij begreep nauwelijks de strekking der volksbewegingen welke in 1748 zich overal in den lande vertoonden, en welke ontegenzeggelijk een anti-aristocratisch karakter hadden⁵¹). Reeds zijn slappe optreden te Amsterdam bracht bij velen die van samenwerking met Oranje heil verwacht hadden, een groote teleurstelling te weeg⁵²). Behalve een belastinghervorming waardoor een vrij sterke progressiviteit werd ingevoerd⁵³), bracht de regeering van Willem IV weinig wat deze groep kon bevredigen. Het regentschap, dat op zijn dood volgde, was nauwelijks geschikt tot het uitwerken en doorvoeren van grondige hervormingen, zoodat de ontevredenheid meer en meer groeide en zich over de bevolking uitbreidde, zonder dat op eenigerlei wijze voldoening in uitzicht was.

Sedert het midden van de eeuw waren nieuwe denkbeelden van buiten steeds meer doorgedrongen. Wel mochten de Staten van Holland in 1762 Rousseau's Emile en zijn Contrat social verbieden, dit kon niet verhinderen dat steeds meerderen hun belangstelling naar buitenlandsche ideeën richtten, vooral toen de Amerikaansche Vrijheidsoorlog met zijn Verklaring van de Rechten van den Mensch en de practische toepassing van de leer der volkssouvereiniteit, de bestaande verlangens nog eens duidelijk deed gevoelen. De eigen regeeringsvorm maakte, daarbij vergeleken, een ledigen en verouderden indruk. Men wenschte niet meer de souvereiniteit der provincies, noch autonomie van lagere gemeenschappen, maar volstrekte centralisatie.

Het historisch geworden werd over boord gezet omdat het star en onveranderlijk leek. Het stadhouderschap had zich onmogelijk gemaakt doordat het de nieuwe groepen, de nieuwe ideeën, het soevereine volk, niet bleek te willen dienen; de gilden, die men zoo juist nog tot nieuw leven trachtte te wekken door ze hun ouden invloed terug te geven, moesten nu verdwijnen; de één- en ondeelbaarheid van een maatschappij van vrije menschen werd geproclameerd waar men straks nog trachtte de macht der Provinciale Staten te versterken.

Van den grond af zou men opnieuw bouwen, zelfs de fundamenten moesten nieuw gelegd, altijd en overal dezelfde, gelijk de natuurwetten onafhankelijk van tijd en plaats.

Johan Derck van der Capellen tot den Pol, een dergenen die zich het meest hiertoe aangetrokken voelden, vertaalde in 1776 en 1777 eenige brochures van Price en maakte ze daardoor voor velen toegankelijk. Als een der leiders van de nieuwe beweging trok hij in de Staten van Overijsel ten strijde tegen de drostendiensten. Daar hij tijdens den Amerikaanschen Vrijheidsoorlog ook al partij gekozen had tegen hulpverleening aan Engeland, leidde dit tenslotte tot een volledige breuk met den Prins.

Spoedig daarna zocht hij contact met de voormannen der anti-Oranje-gezinde aristocraten, o.a. Amsterdamsche regenten, en deze verenigden zich met de democraten om de politiek van Willem V te bestrijden. Samen noemden ze zich Patriotten.

In het algemeen bleven de streng Gereformeerden Oranjegezind. Bevreesd voor de nieuwe theorieën die den godsdienst ondergroeven, sloten zij zich nauwer bij den Prins aan.

De oorlog met Engeland welke in 1780 uitbrak, bracht de zwakte van het bestaande bewind nog meer aan het licht; Amsterdam, dat zich onder haar regenten sedert de gebeurtenissen van 1748 scherp tegenover Oranje had gesteld, zocht nauwere aansluiting bij Frankrijk en de Prins wendde zich tot zijn verwanten in Pruisen; zoo sloegen de binnenlandsche tegenstellingen, waaraan geen van beide partijen een oplossing wist te geven, over op die in de buitenlandsche politiek ⁵⁴).

De breuk tusschen Oranje en van der Capellen had dezen met zijn aanhangers den weg der revolutie opgedrongen, om zoo voldoening voor hun wenschen te verkrijgen, maar voor aanpakken op die wijze waren ze voorloopig nog niet rijp. De denkbeelden der burgerklasse waren nog te weinig helder en vast, dan dat ze als lijnen voor een volksactie hadden kunnen dienen. De Amerikaansche vrijheidsstrijd had een betere formuleering van hier levende gedachten gegeven in de catalogi van menschen- en burgerrechten; dit was al een vooruitgang uit propaganda-oogpunt vergeleken met de werken van Hume, Locke, Blackstone, die voor het groote aantal niet toegankelijk waren. Ze waren concreter en spraken tot een grooter aantal menschen.

Pas de Fransche theoretici, Montesquieu, Rousseau, Mirabeau, zijn er in geslaagd een, in het oog van hun tijdgenooten, zoo heldere voorstelling van het beloofde land en van den weg daarheen te geven,

dat men op weg ging. Dat men langer dan veertig jaar moest rond-dolen voor iets bereikt was, zij het slechts in schijn, werd veroorzaakt door de onderlinge tegenstrijdigheid der verschillende theorieën, zoowel als door de eigen-wijsheid waarvoor de alles behalve heldere denkbeelden ook nog ruimte lieten. Zeker is echter, dat de Fransche en ook Amerikaansche formuleeringen de scherpte en stootkracht hebben gegeven aan een van oorsprong volkomen Nederlandsche beweging ⁵⁵).

Voor hen die deze theorieën practisch, bv. in de wetgeving, moesten uitwerken, was het van belang de verschillen tusschen al deze opvattingen duidelijk te onderscheiden, wegens de gevolgen die dit meebracht. Voor ons, die naar de hoofdoorzaak van het ontstaan van deze theorieën over het uitgestrekte gebied der Oude en Nieuwe Wereld zoeken, is het noodzakelijk op het gemeenschappelijke te wijzen dat in allen ligt, nl. de leer der natuurlijke vrijheid van den mensch en de neiging hierop gebaseerd, door het vastleggen van bepaalde vrijheidsrechten aan het individu een zekere speelruimte te garandeeren; de theorie der volkssouvereiniteit, uitlopende op den eisch eener gekozen volksvertegenwoordiging, was daarvan een uitvloeisel.

§ 2. HET ONTSTAAN VAN DE GEORGANISEERDE POLITIEKE PARTIJ.

a. De eerste pogingen.

Van der Capellen tot den Pol maakte zich niet alleen verdienstelijk met het verspreiden der buitenlandsche denkbeelden, maar gaf tevens de lijnen aan voor een practische verwezenlijking daarvan. Hij is het geweest, die de middelen trachtte te scheppen waarmede de nieuwe ideeën later doorgezet konden worden.

't Was hem duidelijk, dat allereerst het volk door middel van de drukpers voorgelicht en rijp gemaakt moest worden; telkens zien we hem dan ook pamfletten schrijven of vertalen en acten van oprichting van burgercommissies, wetten van vrijcorpsen laten drukken en verspreiden, teneinde op die wijze zijn denkbeelden ingang te doen vinden in alle zeven provinciën en een zooveel mogelijk gelijken groei te bewerken. Daarom achtte hij de vrijheid van drukpers van groot belang ⁵⁶).

Hij legde den grondslag voor de Patriottenpartij en van de met haar samenhangende vrijcorpsen.

De partij groeide langzaam uit enkele geslaagde request-acties ⁵⁷), die hem op de gedachte brachten om, door systematisch de burgers

over „hunne eigene zaaken” te laten requestreeren, een zoodanigen druk op de regenten te blijven oefenen, dat de gevolgen ongeveer met het zelf verkiezen der vertegenwoordigingen gelijk zouden staan, daar het „. . . .zonder tegen de constitutie aan te gaan het aristocratische of despotieke⁵⁹⁾ dat in deze constitutie de overhand heeft, al vrij toereikend zoude kunnen temperen . . .”. Om dit te bereiken wilde hij overal plaatselijke comités oprichten die hierin de leiding moesten nemen. Op 1 December 1782 kwam te Deventer het eerste Burgercomité tot stand, bestaande uit twaalf personen. De burgerij had, door het onderteekenen van de lijsten der te benoemen personen, haar instemming met de keuze te kennen gegeven ⁵⁹⁾.

Het comité was dus aangesteld door de burgerij, maar kenmerkend voor de vastgeroeste denkwijze der betrokkenen, die zich nog niet heelemaal in den nieuwen gedachtengang konden verplaatsen, is, dat de Acte van Qualificatie nog een bepaling bevatte dat het zichzelf zou aanvullen.

Al is deze fout Van der Capellen opgevallen en trachtte hij de coöptatie door verkiezing te vervangen, waarvoor hij een eenvoudig stelsel uitwerkte, door de weinige beginselvastheid en onbedrevenheid der leden van de eerste burgercommissie liet hij zich niet afschrikken; al spoedig bewerkte hij de oprichting van dergelijke comités in Zwolle en andere plaatsen. Zijn tactiek was daarbij, de oude gilden als uitgangspunt te gebruiken, wat goed gezien was ⁶⁰⁾: „door derzelve middel hebben wij terstond bijna, of wèl de helft der Burgerij, in de oprichting der Burger-commissies kunnen doen deelnemen, terwijl de gilden, steeds aanwezende, met voorrechten voorziene en esprit de corps bezittende lichamen zijnde, natuurlijkerwijs aan dezelve weldra een groot gewigt en vastheid hebben bijgezet” ⁶¹⁾. Hier werd dus de politieke partij gebouwd boven op de gilden, in plaats dat men een zelfstandige vereeniging oprichtte, waarvoor de basis ontbrak. Die moest eerst gelegd worden, en hiertoe waren de gilden, de oude instituten waardoor vroeger althans een deel van den volksinvloed uitgeoefend kon worden, zeker geschikt.

Zoodra ook in Zwolle de „Acte van Qualificatie” klaar was werd ze gedrukt, voorzien van een inleiding van van der Capellen, om verder haar invloed uit te oefenen. Ook de pers, nl. de Post van de Neder-Rhijn, werd in zijn propaganda-actie ingeschakeld. In zijn correspondentie met de Friesche en Hollandsche Patriotten drong hij er op aan, dat zij eenzelfde weg zouden inslaan.

Het effect van de adressen op de beschuiten der regeering was niet altijd even groot. Soms verdwenen zij ongelezen in het vuur ⁶²⁾, een

anderen keer bereikten zij hun doel, maar hun voornaamste beteekenis lag in het vormen van een publieke opinie; de burgers te dwingen zich rekenschap te geven van vele zaken waarbij zij zich steeds hadden moeten neerleggen, het scheppen van een bewusten geest van verzet, waarin ook het vage begrip van wat men dan wèl wilde eenige vaste lijnen begon te krijgen.

Een duidelijk en vast programma was noodig toen de beweging meer en meer toenam. Mochten in 1782 al geruchten loopen over een programma ⁶³), en ook enkele punten geformuleerd zijn, in 1783 was men al verder op weg en werden op de Octoberbijeenkomst te Amsterdam een aantal punten opgesteld. Maar hoe verder men kwam, hoe grooter de behoefte aan een heldere uiteenzetting van de ideeën en doeleinden werd, zoowel voor de meer intelligente volgelingen als met het oog op de opleiding van kader.

Kader had men noodig voor de vrijcorpsen, een instituut dat van uitnemend belang zou worden.

Reeds in 1773 had van der Capellen een boekje vertaald van den Schot Fletcher ⁶⁴) over de noodzakelijkheid eener burger-militie. Jaren later kwam hij hier op terug en beval burgerwapening aan als het middel om den noodigen weerstand tegen de overheid te kunnen ontwikkelen ⁶⁵). In een brief aan van Beyma, van 13 November 1782, schreef hij bv.: „Wat zou het baaten in tijd van nood het volk bijeen te kleppen, indien het ongewapend is en deszelfs aanvallers derhalve de sterkste zijn. Het volk moet dus de wapenen in handen hebben, en ik reken alle voorgeslagen middelen van redres vrugtelooos, indien niet met deze twee poincten (het andere is vrijheid van drukpers) worde begonnen” ⁶⁶).

De weg dien hij daarbij insloeg was, art. 8 van de Unie tot nieuw leven te roepen. De bedoeling van dit artikel was, in de gewapende bevolking een „achterban” voor het staande leger te bezitten om dezen zoo noodig tegen een buitenlandschen vijand te kunnen bezigen. Maar aan van der Capellen was het, zooals wij zoo juist zagen, duidelijk, dat een staand leger een machtig instrument in handen van de overheid vormde, tegenover een ongewapend volk, en gemakkelijk voor de doeleinden der reactie gebruikt kon worden. Hem moest dus volkswapening dienen om kracht tegen den binnenlandschen vijand te kunnen ontwikkelen ⁶⁷).

Daarom werd de burgercommissie te Deventer dadelijk bij haar oprichting door hem aan het werk gezet om te petitionneeren voor voldoening aan art. 8 der Unie ⁶⁸), dat inschrijving van alle mannen tusschen de 18 en 60 jaar voor de landsverdediging beval.

Al schijnt oorspronkelijk alleen in de provincie Utrecht deze voorgeschreven monstering te hebben plaatsgehad en werd de uitvoering van dit artikel sinds 1583 reeds aan de provinciën afzonderlijk overgelaten, het beginsel was behouden gebleven; bij den inval der Franschen in 1672 was nog volkswapening bevolen.

De oude schutterijen waren meest een instrument in handen der regenten of bleken zeer Oranjegezind, zoodat men daarvan niet veel kon verwachten voor de verdediging en doorvoering van de nieuwe denkbeelden. De burgercompagnieën, zoo bv. te Amsterdam, waren ook te veel aan den magistraat gebonden, die de benoeming der officieren in handen had, dan dat ze in de oogen der Patriotten bruikbaar konden zijn. Daar verwezenlijking van het plan tot wapening van de geheele burgerij voorloopig niet te verwachten was, had men de keus, of de leden der burgercompagnieën die de patriottische denkbeelden waren toegedaan beter af te richten, of geheel op zichzelf staande corpsen van Patriotten te vormen. Beide wegen werden bewandeld; uit het eerste ontstonden de exercitie-genootschappen, uit het laatste de vrijcorpsen. Pas de dreigende inval van Keizer Jozef, die onze bevoorrechte positie in de Zuidelijke Nederlanden (barrièresteden, forten) steeds verder aantastte en tenslotte zelfs opening van de Schelde eischte, deed de gedachte der burgerbewapening algemeen ingang vinden, zoodat in de jaren 1785 en 1786 de gewapende corpsen in grooten getale werden opgericht ⁶⁹).

Het was een belangrijke politieke school. Niet alleen dat de deelnemers meer hart kregen voor een zaak waarvoor zij iets, althans een deel van hun vrijen tijd, offerden, ook de aanraking met gelijkdenkenden was van niet te onderschatten beteekenis. Opvoedende werking ging uit van het feit, dat in de vrijcorpsen de officieren door hun compagnie werden gekozen, waarbij alle leden zonder uitzondering één stem hadden. Onderscheid van rang, stand of godsdienst werd niet gemaakt bij de deelnemers ⁷⁰). Tevens leerde men hun te begrijpen en erkennen, dat ook in een democratisch georganiseerd milieu een sterk gezag noodig is ⁷¹).

Naast hun opvoedende werking ten aanzien van de individueele burgers, kwam hun staatkundige beteekenis vooral uit in hun aansluiting. Toen het meer en meer tot een breuk met de, vnl. Amsterdamsche, regenten dreigde te komen en ook een scherper optreden van den kant van den stadhouder op handen scheen, schreef van der Capellen ⁷²) „... als het toch tot het uiterste komen moet en zal, en er dan niets op is, dan ons gedwee te onderwerpen of weerstand te bieden. In het laatste geval weet ik geen ander plan dan eene

dergelijke organisatie...." namelijk een nationaal verbond van alle vrijcorpsen.

Van der Capelle's spoedig overlijden ⁷³⁾ nam hem dit werk uit handen, waarvoor hij zich de laatste maand van zijn leven nog zeer beijverd had ⁷⁴⁾. Van Beyma, aan wien de boven geciteerde brief is gericht, bracht begin Januari 1785 inderdaad de afgevaardigden der Friesche corpsen te Leeuwarden bijeen. Voordien was echter in Utrecht reeds een begin van een nationale organisatie ontstaan ⁷⁵⁾. Tijdens de verwickelingen die de volgende twee jaren in die stad brachten, is de druk van den kant der vrijcorpsen aan het welslagen der democratische beweging niet vreemd geweest ⁷⁶⁾. In nog een ander opzicht was deze nationale organisatie een belangrijke stap voorwaarts, daar het een teeken was van de groeiende eenheid tusschen de provinciën. Eenheid was tot op zekere hoogte voorwaarde om tot een dergelijken stap te komen, maar zoodra ze gedaan was, kon van haar ook weer een samenbindende werking uitgaan ⁷⁷⁾.

Colenbrander wijst er op ⁷⁸⁾ dat de politiek bij deze corpsen een grooter plaats innam dan het militaire gedeelte. De nationale bijeenkomsten van afgevaardigden hadden dan ook een politiek karakter en hielden zich bezig met de formuleering van hun wenschen op staatkundig gebied ⁷⁹⁾. In het algemeen was de politieke activiteit van de vrijcorpsen in de krachtsontwikkeling van de democratische partij van groote beteekenis. Een tegenstander schrijft ⁸⁰⁾ dat, na in schijn tegen den Keizer opgericht te zijn, de vrijcorpsen later gebruikt werden om pressie te oefenen. „Commissiën, gewapende Vergaderingen, gewapende Adressen, bezetting der Stad Utrecht en Woerden, opening en berooving der Generaliteitsmagazijnen en Arsenalen, vliegende vrijlegertjens, en openlijke aankondigingen dat het er nu mede door moet” waren de vormen waarin dit plaats vond.

Van de andere zijde werd niets gedaan dan het oprichten van enkele Oranjegezinde vrijcorpsen; volgens Kluit ⁸¹⁾ was de toestand in 1787 zoo erg, dat de ambassadeurs in den Haag om een „sauvegarde” vroegen en de Vergadering der Staten-Generaal op vluchten bedacht was.

Een ware vereenigingslust had, naast de politieke koorts, zich van de burgers meester gemaakt en vereenigingen van allerlei aard rezen als paddestoelen uit den grond, meest onder den naam van sociëteiten of clubs en dan met een politieke doelstelling.

Zoo was er allerwege een krachtige activiteit onder de burgerij, welke tot een uitbarsting moest leiden. De aanhouding van de Prinses bij de Goejanverwellesluis, door leden van een Goudsch vrijcorps,

vormde de aanleiding. Dat bracht de Pruisen in ons land en in den beginne had het den schijn alsof de strijd hierdoor tot een einde gebracht was. Daar bij het herstel van Oranje ook de regeeringsreglementen weer van kracht werden, bleef Willem V in het bezit van een zeer groote macht over de samenstelling der regeering in verschillende provinciën en steden, wat den Prins en de regenten nog nauwer aan elkander verbond ⁸²⁾.

Het geheele patriottische bouwwerk was als een kaartenhuis in elkaar gestort; wie kans zag met of zonder paspoort het land uit te komen vertrok naar elders, vnl. naar Frankrijk en België; de vrijcorpsen werden ontbonden, de burgers ontwapend ⁸³⁾, de kranten der patriotten verboden, de sociëteiten schenen verdwenen.

Maar nu het stadhoudelijk gezag door buitenlandsche hulp hersteld was, kon een wijziging in de krachtsverhoudingen buitenslands ook diepe gevolgen voor de binnenlandsche situatie hebben ⁸⁴⁾. Daarop rekenden de uitgewekenen, die kort na het uitbreken der Revolutie in Frankrijk, te Brussel vergaderden en plannen begonnen voor te bereiden voor een regeeringshervorming, wanneer de tijd mocht komen dat een oorlog van Frankrijk met de Vereenigde Provinciën hun daarvoor de gelegenheid zou bieden.

Ondertusschen vermomden de achtergebleven Patriotten hun oude sociëteiten door er een zeer onschuldig aanzien aan te geven, bij voorkeur van een leesgezelschap, of van een „Kunst en Letterlievend Genootschap” als „Doctrina” te Amsterdam, een voortzetting van de „Vaderlandsche Sociëteit”, waartoe vooral vermogende Amsterdammers behoorden ⁸⁵⁾, en dat bij de voorbereiding van den Franschen inval een groote rol heeft gespeeld.

Men weerde uit deze gezelschappen ieder wiens politieke denkbeelden niet volkomen te vertrouwen waren; desondanks bereikten ze een behoorlijken omvang. Ze stonden onder leiding van meer of tamelijk goeude burgers, maar dienden voornamelijk om het volk, de arbeiders, te scholen. Zoo schrijft Rogge ⁸⁶⁾ over de leesgezelschappen: „In dezen, door geheel Nederland verspreid, schijnbaar ingerigt om den eenvoudigen burger nopens zijn regten en pligten te onderwijzen, handelde men eigenlijk over het bestuur des Vaderlands en de daartoe betrekkelijke onderwerpen. Te Amsterdam telde men een zes en dertig zoodanige gezelschappen, die met elkanderen een aantal van ruim drieduizend leden uitmaakten” ⁸⁷⁾.

In deze leesgezelschappen bereidde men na de restauratie een „tegenomwenteling” voor, zoowel door voorlichting en geheime propaganda, als door het verzamelen van wapens en contact met de

Franschen, die men herhaaldelijk te hulp riep. Verschillende plannen voor den Franschen veldtocht, de omwenteling en den nieuwen regeeringsvorm, werden het een na het ander ontworpen door de geheime nationale organisatie der sociëteiten welke een hoofdcomité in Amsterdam bezat.

Nadat in October 1794 de Franschen in de Generaliteitslanden waren gevallen, begon eindelijk, op 18 Januari 1795, bij de nadering der Franschen, te Leiden de Omwenteling. Zij stond in die stad onder leiding van J. Romswinckel, J. G. H. Hahn, K. de Pekker e.a. Hier was de zaak grondig voorbereid door Ducange, een Fransche spion, die jaren lang in de Republiek vertoefd had ⁸⁸). De schutterij werd ontwapend en het oude patriottische vrijcorps van wapens voorzien; de stadsregeering werd voorloopig vervangen door een gekozen college van gemeenebestgezinden. Fransche kleuren, Fransche namen, Fransche gewoonten werden meteen door ieder gebruikt en ten toon gespreid, een droevig teeken van de mislukking der zelfstandige Nederlandsche hervormingspogingen. Met de aanvaarding van de vreemde theorie scheen men het eigen wezen afgelegd te hebben ⁸⁹).

Nu breidde de Omwenteling zich uit als een olievlek, waar de Franschen naderden brak zij los. Op 24 Januari kwamen vertegenwoordigers van verschillende steden te Amsterdam en op 26 Januari hielden zij hun eerste bijeenkomst te 's-Gravenhage, waar de Provisioneele Vertegenwoordiging des Volks van Holland zich constitueerde. De leesgezelschappen en vaderlandsche sociëteiten waren herrezen of werden nieuw opgericht en prompt begonnen zij zich te weren om de verwijdering van Oranje-gezinde ambtenaren ⁹⁰) en vervolging der Oranje-gezinde regenten te verkrijgen ⁹¹); maar hun werkzaamheid strekte zich ook verder uit, evenals die der wijken burgervergaderingen. Zij hebben een groot aandeel gehad in de actie voor één- en ondeelbaarheid welke zich tegen het federalisme en de autonomie der kleinere staatkundige gemeenschappen keerde en er toe leidde, dat één Nationale Conventie als vertegenwoordiging der geheele Unie bijeengeroepen werd ⁹²).

Door de organisatie in grondvergaderingen ⁹³) en ook ten gevolge van de oplossing van de Centrale Vergadering der Sociëteiten in den Haag, verloren de clubs op den duur veel van hun beteekenis en kwijnden weg ⁹⁴), om echter door den strijd in de Nationale Vergadering, tusschen Unitarissen en Federalisten, weer op te leven.

b. Mislukking van de politieke partij.

De vrees dat de Federalisten samen met de Gematigden de macht

in handen zouden krijgen en dat daarmede die betrekkingen waaraan een hoog inkomen verbonden was, aan de Unitarissen zouden ontgaan ⁹⁵⁾, deed de laatsten tenslotte, op aansporing der Franschen ⁹⁶⁾, het voorbeeld van de Jacobijnen ⁹⁷⁾ volgen en zelf naar de macht grijpen. Om aan dit optreden den schijn te geven dat het in overeenstemming met de wenschen der kiezers geschiedde, werden eendlooze reeksen requesten, met het verzoek de beginselen van één en ondeelbaarheid aan te nemen, op initiatief der unitaristische sociëteiten bij de Nationale Vergadering ingezonden. Na deze voorbereiding vond op 22 Januari 1798 de staatsgreep plaats, welke met behulp van den Franschen gezant Delacroix en generaal Joubert werd uitgevoerd ⁹⁸⁾. De Federalisten werden gearresteerd of bedankten voor hun lidmaatschap en bij publicatie van de Constitueerende Vergadering, nog dienzelfden dag uitgevaardigd, werd het petitionneeren van alle clubs verboden ⁹⁹⁾. Men vreesde voor reactie en sloot de Oranje-gezinde en federalistische sociëteiten voorzoover die nog bestonden, evenals die clubs, die wel niet van politieken aard waren, maar een verkeerden geest ademden ¹⁰⁰⁾. Bij besluit der Constitueerende Vergadering van 8 Februari 1798 werd echter aan het Uitvoerend Bewind voorgesteld een uitzondering te maken voor „die Vaderlandsche Sociëteiten, welker leden voor één- en ondeelbaarheid met ons de bewuste verklaring afgelegd en ondertekend hebben en op dien grond stemgerechtigde Burgers der Bataafsche Republiek zijn ¹⁰¹⁾. Deze mochten blijven bestaan en zetten hun activiteit voort ten gunste van de nieuwe constitutie, welke was opgezet naar een Fransch ontwerp, waarin aan de hand van het gematigde ontwerp voor een constitutie, dat in 1797 door het volk verworpen was, eenige wijzigingen waren aangebracht ¹⁰²⁾. Zij werd op 23 April 1798 bij volksstemming aangenomen, daar eerst de grondvergaderingen gezuiverd waren.

Deze „Staatsregeling voor het Bataafsche Volk” bevatte een poging om aan den staatkundigen invloed der clubs een einde te maken ¹⁰³⁾. De „welgezinden” zaten in het zadel en wilden zich er niet meer uit laten werpen. Dit was een kwestie van revolutionaire tactiek, die zich bovendien nog theoretisch liet verantwoorden met een beroep op Rousseau's *Contrat social* ¹⁰⁴⁾.

Nog enkele pogingen werden door de Unitaristische clubs gedaan om hun oude plaats te handhaven; na den staatsgreep van 4 Mei 1798, die aan de overheersching van hun partij een einde maakte, doch de Staatsregeling voorloopig in stand liet, trad de nieuwe regering nog enkele malen krachtig tegen hen op en ook zij verdwenen ¹⁰⁵⁾.

De oorspronkelijke opzet bleek dus mislukt te zijn; men kon het volk niet zichzelf laten regeeren. Aan de voorwaarden daarvoor was niet voldaan. Niet ieder lid van de volksgemeenschap had tijd en kennis, inzicht en zelfstandigheid in voldoende mate om onbeïnvloed zijn meening te kennen te geven, zooals vereischt was, maar ook was nog geen zoodanige ordening in de maatschappij tot stand gekomen, dat althans de stroomingen in het volk naar hun inhoud en kracht eenigszins duidelijk aan het licht konden treden, laat staan dat deze stroomingen gemeenschappelijk besluiten wisten te nemen. Dus werd het volk voorloopig weer geregeerd. De politiek verplaatste zich van het spreekgestoelte, de clubs, den kathedor en den kansel weer naar de kabinetten en in de volksvertegenwoordiging hoorde men niet veel meer.

Tevens was het groote strijdmiddel der clubs, de petitie, onbruikbaar gemaakt ¹⁰⁶).

Terzelfder tijd trad een algemeene kalmeering van de gemoederen in; men had nu een staatsregeling en was het moede zich verder over de uitvoering, die een wederopleving der partij-tegenstellingen zou hebben gebracht, erg druk te maken ¹⁰⁷). Bovendien keerde de geest zich steeds meer tegen de Franschen; de partijen neigden tot overeenstemming en zelfs tot terugroeping van het Huis Oranje ¹⁰⁸).

Nadat Napoleon in Frankrijk aan de macht was gekomen, was de kans op een eigen politiek leven verkeken, daarvoor was geen ruimte meer ¹⁰⁹). De voorbereiding en aanneming van de nieuwe staatsregeling trok dan ook nauwelijks eenige belangstelling en daar op den dag der stemming in de grondvergaderingen ¹¹⁰) de vredespreliminairtusschen Frankrijk en Engeland waren geteekend en de zee weer vrij werd, wendde ieder zich van de politiek naar den handel ¹¹¹). De Oranjepartij accepteerde na eenige aarzeling den nieuwen toestand en besloot de aangeboden betrekkingen in de administratie aan te nemen, op voorwaarde „van in een convenabel getal benoemd te worden en niet met lieden die aanstootelijk zijn”. Zij kreeg inderdaad in elke provincie ongeveer 2/5 van het aantal te bezetten plaatsen toegewezen.

In 1803 werd ons land door Napoleon meegesleept in den oorlog tegen Engeland, ondanks alle tegenstreven en zelfs aanbiedingen om onze neutraliteit te koopen. Maar Bonaparte had onze havens, onze vloot, onze matrozen noodig voor zijn overtocht naar Engeland. Samenwerking of ingelijfd worden was de keus. Men koos het eerste.

Onder dergelijke omstandigheden was van partijstrijd niet veel

sprake meer. Men wilde onder Frankrijk, dat onze economie tot in den grond bedierf, uit, en daarna zou men wel verder zien.

Toen dan ook in 1805 over de nieuwe constitutie, waarbij practisch een eenhoofdig bestuur werd ingevoerd, gestemd moest worden, bleken van de ruim 353.000 stemgerechtigden er niet meer dan 14.093 te zijn opgekomen, van wie 136 tegen de constitutie hadden gestemd¹¹²).

Onder Schimmelpenninck's bestuur noch onder dat van Louis Napoleon was van eenig partij-leven sprake. Beiden volgden de tactiek niemand uit te sluiten om zijn politieke gezindheid of verleden, maar in het algemeen diegenen aan te stellen, die zeker aanzien genoten en bestuursgaven bezaten¹¹³). Ook hier dus geen aanleiding tot partijstrijd.

Hoezeer trouwens het „Wetgevend Lichaam” in beteekenis was achteruitgegaan, blijkt wel uit het feit, dat het tractaat waarbij de regeering aan Lodewijk Napoleon werd opgedragen, er niet eens door geratificeerd is¹¹⁴).

Door de Inlijving werd ons zelfstandige staatkundige bestaan opgeheven en werd hier tevens de regeling van den Code pénal ten aanzien van vereenigingen geldig¹¹⁵). Dit beteekende het einde van het georganiseerde politieke leven. Er bleef niets over dan de lasten, welke Napoleon in allerlei vorm het land oplegde, te dragen. Tot zelfstandig verzet was men dan ook niet in staat. Van nationale uitingen was zelfs geen sprake meer. Slechts enkele figuren, als van Hogendorp en Bilderdijk, keken vooruit naar den dag der bevrijding.

Toen deze in 1813 kwam, was in Noord-Nederland de oorlogsmoeheid zoo groot en de neiging tot politiseeren zoo gering, dat men zich gewillig door den Koning liet leiden. Zoowel de goedkeuring van de Grondwet door „notabelen”¹¹⁶), als de wijze van samenstelling der Staten-Generaal¹¹⁷), toonen aan, dat alleen de bovenste lagen van de bevolking het recht tot medespreken in de staatszaken verkregen. Uit het instellen van de 10-jarige begrooting en de wijze waarop de Koning met belangrijke figuren in zijn omgeving omsprong, blijkt, dat zelfs deze groepen zich aan zijn leiding hadden te onderwerpen.

Zeker is zeer veel opbouwende kracht van hem uitgegaan in een periode, waarin onder de burgerij maar al te vaak de energie ontbrak om de handen uit de mouwen te steken en het economische leven te oriënteren op de gewijzigde omstandigheden¹¹⁸).

In het Noorden kwam uit litterairen kring (Bilderdijk, da Costa) eenig verzet tegen den „Geest der Eeuw” die te „liberaal” werd

geacht; dit werkte echter voorloopig niet door in de staatkundige verhoudingen.

Van Belgische zijde kwam echter hevige tegenstand. De Rooms-Katholieken uit het Zuiden hadden gewenscht òf tot Oostenrijk terug te keeren, òf een afzonderlijken staat te vormen. Bij het vraagstuk van de Grondwet voor het vergrootte gebied, lieten zich ook de liberale Belgen gelden.

De meeste moeilijkheden bood de belangentegenstelling tusschen het Noorden en het Zuiden, welke zich op bijna elk gebied openbaarde. Vooral in economisch en godsdienstig¹¹⁹⁾ opzicht was deze wel heel duidelijk. Terwijl het Noorden zich vrij gemakkelijk neerlegde bij het autoritaire regime van Willem I, bracht dit in het Zuiden groot verzet te weeg, totdat tenslotte de Liberalen samen met de Roomschen front maakten tegen de regeering¹²⁰⁾. De Juli-revolutie in Parijs werd aanleiding tot de groote scheuring.

Wat Noord-Nederland betreft, hier vinden we in deze periode van 1814 tot 1830 slechts twee belangrijke oppositie-figuren in het parlement, nl. van Hogendorp¹²¹⁾ (gesteund door enkele anderen als Kemper en van Nes van Meerkerk¹²²⁾), en van Sasse van Yssel¹²³⁾. Van Hogendorp, liberaal, ruimer van blik dan zijn tijdgenooten, kon alleen wegbereider zijn voor een opkomende generatie, die zijn gedachten zou overnemen en ontwikkelen; Van Sasse van Yssel, voorvechter der Roomsch-Katholieken in de Tweede Kamer, bezat een groot aantal geloofsgenooten in het Noorden die nog tot besef van hun eigen waarde en mogelijkheden gebracht moesten worden, voor zij hun schuilhoek van de laatste eeuwen durfden verlaten om openlijk deel te nemen aan het staatkundige leven. Het werk van le Sage ten Broek met zijn verschillende tijdschriften, zijn eerste Roomsche krant, die bij gebrek aan politieke belangstelling onder de geloofsgenooten opgeheven werd, en zijn Maatschappij¹²⁴⁾, is van onberekenbare beteekenis geweest voor het ontwaken van het Roomsch-Katholieke volksdeel¹²⁵⁾.

Van partijen was in dezen tijd echter nog geen sprake. Een langzaam ontstaan en groeien van het staatkundig besef werd pas mogelijk, dank zij de verbetering welke geleidelijk in den economischen toestand begon in te treden en onder den druk van de bezwaren welke de bestaande regeering meebracht. Vooral het volharden van den Koning bij zijn houding tegenover België en de Mogendheden stelde groote financieele eischen aan ons land. Ook de bewegingen buiten onze grenzen, waar algemeen de vrijheidsgedachten, zoowel op economisch als op staatkundig gebied, meer veld begonnen te winnen, werkten hiertoe mede.

c. Het slagen van de politieke partij.

Pas na 1839, toen het verschijnen der eerste uitgave van Thorbecke's „Aanteekening” de aandacht op de Grondwet vestigde, begon er meer teekening in het staatkundig leven te komen. De kring dergenen die politieke belangstelling bezaten verruimde zich, van hen die er zich ambtshalve in Kamer of departement mee bezighielden, tot een deel der burgerij. Dank zij brochures als van Gevers Deynoot en Corver Hooft en kranten als de Arnhemsche Courant (Donker Curtius), de Nieuwe Rotterdamsche Courant en het Handelsblad, werd de publieke geest tot leven geroepen. Nu volgden de gebeurtenissen elkaar sneller op, en elke gelegenheid werd aangegrepen om door kritiek op het voorgestelde beleid, een onverzettelijke houding in de Kamer, commentaren, wenschen, voorstellen, de burgerij politiek op te voeden ¹²⁶).

Omstreeks 1845 durfde men pas weer omzien naar hetgeen tijdens de Omwenteling gebeurd was, want tot dien tijd hadden velen die aan de Omwenteling hadden deelgenomen, zich daarover min of meer gegeneerd, evenals hun familie, en het doodgezwegen ¹²⁷).

De strijd om de grondwetherzijing van 1848 bracht aan het licht, dat een groote verandering had plaatsgevonden; bij die gelegenheid bleek voor het eerst de burgerij zich voldoende bewust te zijn van haar eigen wil en kracht om haar wenschen door te zetten en zelfstandig deel te nemen aan het staatkundig leven. Aan de bevoogding door een autoritair vorst was zij ontgroeid, dus moest ook de verhouding tusschen burgerij en regeering anders geregeld worden, vooral daar de eerste overtuigd was beter voor zichzelf te kunnen zorgen, dan men tot nog toe voor haar gezorgd had.

Het verschil met 1795 is, dat deze hervorming binnen het kader van de bestaande staatsinstellingen ten uitvoer kon worden gebracht (zij het met een enkele onregelmatigheid). Dit was een gevolg van het feit, dat de burgerij een bezadigder houding bezat dan in de revolutiejaren der voorafgaande eeuw het geval was geweest, maar het betrekkelijk rustige verloop van deze hervorming was eerst mogelijk, dank zij het bestaan van een volksvertegenwoordiging die haar taak meer en meer begon te begrijpen. Hierdoor had de bevolking een weg waarlangs haar wenschen tot uiting konden komen en gelukkig werden deze, zij het ter elfder ure, door den Koning aanvaard.

Merkwaardig is intusschen te zien, hoe meer en meer een splitsing in de richting van homogene groepen zich voltrok.

Sinds 1842 bestond een Conservatieve Kamerclub, waarvan de leden gedurende een enkelen dag per jaar ergens buiten bijeenkwamen om

elkander op een rustige wijze te ontmoeten en vraagstukken gezamenlijk te bespreken ¹²⁸).

Van gemeenschappelijk optreden naar buiten was nog geen sprake. Men was zelfstandig lid der volksvertegenwoordiging, sprak en stemde naar eigen inzicht, eer en geweten, en beriep zich hoogstens een enkele maal op de meening „van mijn politieke vrienden”, of „mijn medestanders”. Partij-verband, gezamenlijk optreden op grond van een bepaald programma, een partij-tactiek die partij-tucht vereischte om te kunnen slagen, waren evenwel totaal onbekende wapenen in ons politiek arsenaal.

Maar toen de dreiging der revolutie in het buitenland ook hier de gemoederen verontrustte en bleek, dat de grondwetsherziening welke de Koning had voorgesteld zeker onvoldoende was en dus eerder de vlam zou aanwakkeren dan temperen, kwamen de Conservatieven tusschen 9 en 12 Maart 1848 in den Haag bijeen, ten huize van het lid van Beek van Vollenhoven. Daar werd, onder voorzitterschap van Duymaer van Twist, een ontwerp van herziening der Grondwet besproken, dat door Bruce voor de middenpartij in de Tweede Kamer was opgesteld. Het ging uiteraard verder dan de voorstellen des Konings, en bevatte o.m. de invoering der ministerieele verantwoordelijkheid, doch waagde zich niet aan het voorstellen van rechtstreeksche verkiezingen. Dit ontwerp werd aangenomen en heeft later gediend tot leidraad bij het opstellen der Hoofdpunten ¹²⁹).

Bij deze bespreking zijn de Roomsch-Katholieke leden niet aanwezig geweest. Zij schaarden zich gewoonlijk onder de Conservatieven, hoewel enkelen al sedert eenigen tijd naar het liberale kamp waren overgegaan (Storm). In deze situatie achtten zij het echter blijkbaar wenschelijk een eigen standpunt in te nemen, gezien ook de groote belangen die voor hun geloofsgenooten te behartigen vielen. De Herinnering ¹³⁰) vermeldt dan ook ten aanzien van de bovengenoemde vergadering: „Dat de leden der katholieke fractie zich daarbij afscheidden was te voorzien, evenals dat zij, ter zake van de kortheid van den hun vergunden tijd, niets van zich zouden laten hooren”.

In het voorafgaande jaar waren enkele pogingen gedaan om een Roomsch-Katholieke vereeniging op te richten, ter handhaving van de reeds verkregen rechten, maar deze waren mislukt ¹³¹). Was een dergelijke vereeniging inderdaad tot stand gekomen, hun fractie in de Tweede Kamer zou zeker zelfstandiger zijn opgetreden en aan de eigen wenschen meer kracht hebben kunnen bijzetten. Nu moesten de Roomsch-Katholieken zich tevreden stellen met het lokaas dat Thorbecke voor hen gereed had liggen: onderwijsvrijheid, afschaffing

?!
De Conserv.
vergadering
thv
Borsh.
De anten
haalt hie
club door
elkaar!

van het recht van placet, vereenigingsvrijheid, en daarbij slikken wat deze verder van hen wenschte, nl. de directe verkiezingen ¹³²).

De Liberalen, die de Revolutie van 1795 wilden voortzetten, zouden tenslotte met de winst gaan strijken. Sinds zij in 1844 zich aaneengesloten hadden om een voorstel tot grondwetsherziening in te dienen, het Voorstel der Negenmannen, bezaten zij daarin een zekeren band. Door deze daad hadden zij en bloc stelling genomen tegen den heerschenden geest in regeering en administratie, en ondanks de verwerping in de Kamer, bleef het als een soort programma van hervormingen in stand. Naast hun actie in de couranten had het niet weinig tot de populariteit der liberale leden bijgedragen ¹³³).

Deze mannen kwamen weer bijeen, toen de koninklijke voorstellen zoo'n teleurstellenden inhoud bleken te bezitten. De revolutie stond voor de deur; zij wisten, dat alleen een diepgaande hervorming van het staatsbestel haar zou kunnen keeren, en dat de Koning hen daarvoor noodig had. Geen ander zou zoover kunnen of durven gaan als zij; hun uitsluiting zou de herziening bij voorbaat verdacht en onvoldoende doen schijnen.

Daarom vergaderden zij op Zondag 12 Maart in den Haag en stelden „een stuk” op, dat bij de bespreking van de voorstellen des Konings in de afdeelingen overgelegd zou worden, wanneer dit tenminste wenschelijk leek ¹³⁴).

Zoover kwam het niet. De Koning ontbood den volgenden dag de voorzitters der Kamers bij zich, om van hen de wenschen voor een verder gaande herziening te vernemen. Bij de beraadslagingen die daarop in de afdeelingen volgden, achtten de liberale leden (Luzac vrnl.) het wenschelijk hun kruit nog niet te verschieten. Zij lieten de andere heeren hun gang gaan, die het ontwerp van de Conservatieve Kamerclub als uitgangspunt namen, en bepaalden zich er toe aanteekening in het Verslag te vragen van den wensch van „weinig leden” dat rechtstreeksche verkiezingen ingevoerd zouden worden ¹³⁵).

De tactische zet bleek juist. Hun afzijdig blijven bracht de geheele herziening in gevaar. Willem II begreep dit en kwam nu geheel over de brug: 17 Maart werd een commissie uit de Liberalen benoemd, die voorstellen voor de herziening zou uitwerken. De Hoofdpunten, door de Kamers opgesteld, werden in haar aandacht aanbevolen, maar haar bleef de vrije keus hiervan al of niet gebruik te maken.

Nu toog Thorbecke aan het werk, en op 11 April werd het Ontwerp eener gewijzigde Grondwet aan den Koning aangeboden, samen met het Verslag der Commissie.

Dit ontwerp bevatte in artikel 10 een bepaling over het recht van

vereeniging en vergadering, die een diep ingrijpende verandering in den toestand bracht en voor de verdere ontwikkeling van het partijwezen van groot belang is geweest.

Op de interessante vraag waar dit artikel vandaan is gekomen en welke precies de reden voor Thorbecke geweest kan zijn om het op te nemen, kunnen wij hier niet verder ingaan, evenmin als op den strijd welke over de opneming van dit artikel in de Grondwet en zijn uitwerking in de „Wet tot regeling en beperking van het recht van vereeniging en vergadering” is gevoerd ¹³⁶).

Voor ons doel is het voldoende, vast te stellen dat zij er kwam en dat de bedoelingen van haar geestelijken vader niet al te zeer miskend waren. Artikel 1 luidde: „Tot de oprigting eener vereeniging wordt geene magtiging gevorderd”. Het recht van vergadering in gebouwen werd geheel vrijgelaten ¹³⁷). Op de moeilijkheid opgeworpen door art. 5, dat geen vereeniging buiten die door de Grondwet of door andere wetten ingesteld als rechtspersoon kan optreden zonder erkenning bij K.B. of door de wet, vond de praktijk voor de staatkundige vereenigingen tot voor kort een practische oplossing door het vermogen dier vereeniging in een stichting onder te brengen ¹³⁸).

De directe verkiezingen, welke in 1848 werden ingevoerd, maakten een opgewekte deelneming van de burgerij aan het politieke leven mogelijk en vanaf dit moment zien we een voortdurenden groei van de belangstelling in staatkundige vraagstukken, ook onder hen die voorloopig nog van het kiesrecht waren uitgesloten.

Voor de laatsten vooral sprak Groen van Prinsterer, die aan het „christelijk beginsel” tegenover het „ongeloof” der Revolutie wilde vasthouden. Al liet hij zijn stem geregeld in en buiten de Kamers hooren, het was en bleef lang die van een eenling; hoogstens een kleine groep ging met hem mede en van begrip onder het volk voor de gedachten welke hij uitdroeg was in den eersten tijd geen sprake. Zij waren daarvoor te moeilijk en het volk was nog te weinig ontwikkeld, terwijl middelen tot populariseering nog niet in die mate tot zijn beschikking stonden als tegenwoordig het geval is ¹³⁹).

De Anti-revolutionairen bezaten in dien tijd nog nauwelijks eenige organisatie. Naast enkele bijeenkomsten van leidende figuren ¹⁴⁰) ontstonden a.r. kiesvereenigingen ¹⁴¹), welke los van elkaar bleven staan en slechts in den persoon van Groen eenige coördinatie vonden. Het duurde tot 1873 voor zij een voorloopig comité vormden, dat bij verkiezingen als centraal bureau optrad, teneinde leiding en advies te geven ¹⁴²).

In het jaar 1848 gaven Marx en Engels het Communistisch Manifest

uit, een belangrijke stoot tot het wakkerschudden van de arbeiders; maar ook voor die groep moesten nog tientallen van jaren verlopen voor haar „klassebewustzijn” zich had gevormd en zij aan het politieke leven kon deelnemen.

Omstreeks denzelfden tijd hadden de verschillende richtingen organen gevonden waardoor zij het volk konden bereiken. Van alle zijden werden kranten opgericht, week- en maandbladen verschenen in steeds grooter getal en geen zichzelf respecteerende groep deed het voortaan zonder deze. De waarde van de pers, als middel om gedachten te verspreiden en aanhangers op te voeden, was erkend en zij speelde gedurende de volgende jaren een belangrijke rol in de partij-ontwikkeling en in het verkeer tusschen de partij-leiding en het kiezerscorps. Toen dan ook in de laatste decennia der 19e eeuw de partijorganisatie haar beslag kreeg, had de pers haar deel in de voorbereiding daarvan onbetwistbaar gehad, maar lieten ook conflicten zich niet wachten¹⁴³).

De jaren 1866-1868 brachten een nieuwen stap in de richting van het burgerlijke ideaal „zichzelf te gehoorzamen”. De invoering van het parlementaire stelsel in onze constitutioneele monarchie¹⁴⁴), van welken aard men het overigens moge achten, betekende practisch dat de meerderheid der leden van de Staten-Generaal en in het bijzonder van de Tweede Kamer, den staat zou regeeren.

Ondertusschen waren de tegenstellingen steeds scherper toegespitst. In een rationalistische eeuw, waarin kennis en ontwikkeling zoo'n rol speelden, speciaal voor de burgerklasse, wier meest gewaardeerde wapens het waren, moest het onderwijs wel het groote struikelblok vormen op den weg naar samenwerking. Ook ten aanzien van andere vraagstukken werd het noodig richtlijnen te bepalen om de verkiezingsactie daarop te kunnen doen steunen. Voorlichting, verheldering voor de kiezers van de vraagstukken die aan de orde waren, was een van de meest noodzakelijke voorwaarden om de massa te winnen, daar men aan haar traagheid van denken moest tegemoetkomen. De behoefte aan een programma moest grooter zijn, naarmate men zijn aanhang onder de minder ontwikkelden zocht. Kuyper, de knappe organisator die zijn volkje kende, drong herhaaldelijk op het opstellen daarvan aan, maar Groen, die vreesde zich vast te leggen op al te concrete punten waaraan men zich toch niet zou kunnen houden, bleef bij zijn weg van het „veeljarig getuigenis” en achtte een programma zelfs schadelijk¹⁴⁵).

Tenslotte zou het er toch van komen; toen behoorde echter het program de sanctie van de kiezers te bezitten; daarvoor was een orgaan noodig, dat als hun vertegenwoordiger kon optreden.

Een ontwerp-program werd in 1878 ter goedkeuring aan de kies-vereeningen toegezonden en op 3 April 1879 hechtte de eerste „deputaten-vergadering” der Anti-revolutionairen er haar goedkeuring aan ¹⁴⁶).

Hiermede was de eerste Nederlandsche politieke partij opgericht en nu zouden de andere spoedig volgen.

Vooraf de op handen zijnde uitbreiding van het kiesrecht tot den kleinen burgerstand dwong de verschillende groepen er zich rekenschap van te geven, op welke wijze de laag die straks ter stembus zou komen, bereikt en bewerkt moest worden. De organisatie, welke op velelei gebied reeds haar nut had bewezen, werd daarom ingeschakeld als volgend middel voor doeltreffende propaganda en actie.

Bij de Liberalen was de volgorde van tot standkoming van hun partij omgekeerd aan die van de A.R.

In 1884 kwam men daar tot oprichting van een Liberale Unie, waarvan voorloopig alleen kiesvereeningen lid konden zijn. Het doel was: „Door alle geoorloofde middelen van voorlichting den invloed der kerkelijke partijen te bestrijden en de toepassing der liberale beginselen te bevorderen”. Het centrale punt op deze oprichtings-vergadering was: „voorlichting, leiding, wanneer daaraan behoefte blijkt te bestaan”. Een programma met eigen beginselen en wenschen werd niet opgesteld, maar ontwikkelde zich in den loop der volgende jaren. Wel werd al spoedig een serie „geschriften over sociale vragen” uitgegeven ¹⁴⁷).

Het lijkt mij, dat hier het begin van een partij-organisatie der liberalen in modernen zin ligt ¹⁴⁸). Wel waren zij sinds 1848 geregeld bijeengekomen en sprak men eerst van „de liberale kamerclub”, later van „de liberale partij” zelfs ¹⁴⁹), maar noch een gemeenschappelijke beginselverklaring, noch een formulering der wenschen, noch een organisatie van grooter omvang dan de lokale kiesvereeningen bond hen onderling. Ook de herhaalde afsplitsingen en hereenigingen deden in deze periode meer aan een richting dan aan een partij denken.

Schaepman, de leider der Roomsch-Katholieken, publiceerde in 1883 een ontwerp-program, maar het zou tot 1897 duren voor een partij-program, door alle R.K. kamerleden ondertekend, door de Algemeene Vergadering van afgevaardigden der R.K. kiesvereeningen werd goedgekeurd ¹⁵⁰).

In 1882 was de Socialistenbond opgericht, met Domela Nieuwenhuis als voornaamste leider. Aanvankelijk zich in parlementaire banen bewegend, geraakte zij meer en meer in anarchistische richting en had na 1891 zelfs geen vertegenwoordiger meer in de Kamer. Onder

leiding van Troelstra verliet echter een deel der Socialisten, dat meende door middel van parlementaire actie wél zijn doel te kunnen bereiken, den Bond en stichtte de S.D.A.P., die in 1897 voor het eerst een lid in de Tweede Kamer bracht en sindsdien snel in omvang toenam. De Nederlandsche arbeidersklasse bleek van het al te revolutionaire niet gediend te zijn.

Inmiddels hadden onder de Liberalen en de A.R. enkele splitsingen plaatsgevonden. In de eerste jaren der 20ste eeuw schenen de verschillende groepen die eenzelfde doel nastreefden elkander gevonden te hebben; de toestand werd geconsolideerd en behoudens een enkele uitzondering bleven de toen bestaande partijen intact, zonder dat voorloopig belangrijke groepen naast hen opkwamen.

De Kieswet van Houten had, na heftigen strijd, aan een zoo ruim aantal personen de kiesbevoegdheid verleend, dat voorloopig van uitbreiding van het kiezerscorps met andere groepen geen sprake kon zijn. Pas tijdens den Wereldoorlog werden de laatste uitgesloten tot de stembus toegelaten ¹⁵¹).

Welken invloed dit op de grondslagen van het partijwezen had — en daardoor op het partij-wezen zelf — zullen we in een volgend hoofdstuk bespreken.

§ 3. DE POLITIEKE PARTIJ IN DEN DEMOCRATISCHEN STAAT.

Wanneer wij nu functie en structuur van de politieke partij in den democratischen staat nader beschouwen, kunnen we het best vasthouden aan de indeeling welke we in de vorige paragraaf maakten, nl. die in ontstaan, mislukking, slagen, daar hieruit blijkt hoe de burgerklasse ¹⁵²), al tastend en toetsend, de voor haar meest geëigende werkwijze heeft gevonden. De partijgroepering heeft in elk van deze tijdvakken dan ook haar bijzondere functie in het geheel der samenleving en een daarbij passende structuur.

Allereerst haar ontstaansperiode. Oorspronkelijk stemde zij in functie geheel overeen met de partijen zooals we die in de Republiek hebben leeren kennen. Zij vertegenwoordigde het element dat door het staatsbestuur gedurende zekeren tijd verwaarloosd werd. Daarom trachtte zij, door zelf aan de regeering deel te nemen of deze aan zich te trekken, een evenwichtstoestand in den staat te scheppen, waarin ook die belangen behartigd zouden worden, welke door eigenbaat der regenten of wegens hun kortzichtigheid ten aanzien van de veranderde tijden, niet voldoende tot hun recht kwamen.

Na het falen van deze poging moest zij haar eigen weg gaan. De laag waarop zij rustte kon niet duurzaam van de regeering uitgesloten

blijven, dus werd zij meer en meer in revolutionaire banen gedreven.

Twee dingen vallen daarbij op. Ten eerste, dat zij gebruik ging maken van nieuwe methoden om haar doel te bereiken. Zij streefde naar voorlichting van de menigte, die dank zij haar sociale positie voor de nieuwe gedachten vatbaar was, door middel van de drukpers (kranten, pamfletten) en organisatie van degenen wier belangstelling voorloepig gewonnen was, teneinde daardoor een intensiever opleiding te bereiken en een doelmatiger actie te kunnen voeren. De theoretische opleiding geschiedde in „leesgezelschappen”, de practische, nl. de oefening in „democratisch” bestuur, vond in de vrijcorpsen plaats. Voor de actie waren de burgercommissies (adressen) en de vrijcorpsen de instrumenten, waarmede in de eerste periode druk uitgeoefend en afgeweerd kon worden. Later was de nationale organisatie, met haar propaganda, sabotage, voorbereiding van gewapend verzet en verbinding met het buitenland, de vorm waarin de partij haar wil doorzette.

Dit alles stond weer buiten de constitutie en was zelfs in het latere stadium geheel op haar omverwerping gericht.

De oorzaak hiervan lag in het tweede opmerkenswaardige verschijnsel: men keerde zich af van zelfstandig Nederlandsch hervormingswerk zooals dat oorspronkelijk was opgezet. Dit werd, nadat de reactionaire geest van Willem V en de met hem heerschende groepen gebleken was, ter zijde geschoven voor een volledig revolutionair programma. De oude structuur was leeg en verdord, er moest een nieuwe komen. In plaats van naar een stevig gewas, gegroeid in weer en wind van het politieke leven, greep men echter ter vervanging naar een product dat in de broeikassen der academies uit zijn kracht was gegroeid.

Het leiderschap had in het midden der 18e eeuw, toen nog slechts stedelijke en provinciale hervormingen aan de orde waren, bij lieden uit niet-regentenkringen berust. Zoodra een wijdere blik werd vereischt, ging het echter weer over op mannen die tot den regentenkring behoorden; op burgerlijke regenten vooral daar, waar nog sporen waren van den traditioneelen invloed van niet-regenten; in de oostelijke provincies, waar het platteland een grooten invloed had, op de riddermatigen.

Bij het verder voortgaan der beweging kwam het leiderschap terug aan den burgerstand die, nadat hij cenmaal ontwaakt was, zelf het heft in handen durfde en kon nemen.

Wat de taak der partijen moest zijn nadat de Patriotten aan de macht waren gekomen, was niemand duidelijk. Men ging uit van de gedachte, dat één volkswil bestond, welke tot uitdrukking gebracht

kon worden. Dit mocht zoo schijnen tot de Omwenteling volbracht was, tot dat moment mocht men aannemen dat de conservatief gezinden nog „moesten leeren vrij te zijn”, daarna kwam het probleem pas goed aan de orde. Eén volkswil, géén deel kon de souvereiniteit uitoefenen; geen rijk in het Rijk, geen staatjes in den Staat. De partijen wedijverden dan ook in het verklaren dat zij geenszins aanspraak op een dergelijke positie wilden maken; men wilde slechts het algemeen welzijn doen bloeien ¹⁵³). Maar daar zat juist de kneep. Het algemeen welzijn, het belang van het volk als geheel, werd alleen begrepen door de „welgezinden”, door de kleine groep die achter de Omwenteling gestaan had en daarvan dan nog degenen die recht in de leer waren; alleen zij konden het dus goed behartigen. Dit was althans hun eigen opinie, en zij vonden nog niet den vorm waarin alle groepen haar meening over het algemeen welzijn konden uiten. De theorie van de samenleving en de samenwerking van twee of meer partijen was nog niet ontwikkeld, de spelregels die in het parlementaire veld gelden zaten er nog niet diep genoeg in. De Unitarissen toonden dat zij nog niet genoeg burger en rationalist waren om bij hun specifiek burgerlijke wapens — redelijke argumenten — te blijven. Kiezers overtuigen, stemmen werven, waren zij moe, dus verliet men den „democratischen” vorm om knopen door te hakken, dwz. overstemming in de Nationale Vergadering. Zij gaven het op, naar een meerderheid in aantal te streven en grepen naar een andere macht: de steun der Fransche soldaten onder Generaal Joubert. Alle partijen werden verboden. Daar echter degenen die de regeering in handen genomen hadden zich niet duurzaam zonder steun van een groote groep uit de bevolking zouden kunnen handhaven of hun taak uitvoeren, en zij bovendien een propaganda-apparaat, dat deze basis hielp versterken, noode konden missen, lieten zij hun eigen partij bestaan. Dit zou duren tot zijzelf bij tijd en wijle stevig genoeg in het zadel zaten om er in te kunnen blijven, ook al viel de eigen partij-organisatie weg of zouden weer nieuwe partijen ontstaan.

Het was een tactische zet, die maar half door een theorie gedekt werd.

Voor het opheffen van alle partijen had men zich kunnen beroepen op Rousseau. Diens opvatting ¹⁵⁴) was namelijk, dat de juiste vorming van een *volonté générale*, een algemeen wil in den staat, die gericht is op het algemeen welzijn, d.i. het belang van het volk als geheel, alleen plaats kon vinden wanneer geen partijen bestonden. Rousseau meende nl., dat de algemeene wil ontstond doordat de burgers, wanneer zij eenmaal voldoende voorgelicht waren ¹⁵⁵), rustig bij zichzelf hun belang

overwogen (rationalistisch), zonder contact met anderen (individualistisch), en daarna hun stem uitbrachten. Het gevolg hiervan zou dan zijn, dat vele kleine strijdige persoonlijke belangen tegen elkaar zouden wegvallen en het algemeen welzijn — dwz. het gemeenschappelijke in de persoonlijke belangen dat men door het sluiten van het maatschappelijk verdrag had willen behartigen — zuiver zou overblijven. Werden er echter partijen gevormd, dan had elke partij wel haar eigen algemeenen wil tegenover haar leden, doch ten aanzien van den staat zou haar wil slechts als een „particuliere wil” beschouwd moeten worden. De verschillen die door partij-vorming ontstonden zouden wel kleiner in aantal, doch tevens grooter van omvang zijn, waardoor de staatswil een minder algemeen karakter zou verkrijgen. De vorming van partijen moest dus voorkomen worden¹⁵⁶). Mocht één van de partijen alle andere in den staat gaan overvleugelen, dan zou niet meer de algemeene wil, doch slechts een particuliere wil heerschen.

Rousseau's theorie toont duidelijke kenmerken van de omstandigheden waaronder zij werd opgebouwd. Hij schreef onder den indruk van de overheerschende positie welke bepaalde groepen, en in het bijzonder de adel, in het politieke leven van Frankrijk in die dagen innamen. Zijn leer is een typisch verschijnsel van reactie op een staatsvorm die gebaseerd was op een standenordering welke echter, verouderd en voos geworden, opgeruimd moest worden, om voor een andere inrichting plaats te maken.

Zijn boek is ontstaan, lang voor dat men in Frankrijk ervaring met een staatsvorm welke gegrond was op de leer der volkssouvereiniteit had opgedaan, zoodat hij in zijn theorie een factor niet had voorzien die hier in de practijk voorkwam, nl. dat een regeering van het soevereine volk door een minderheid *tot stand gebracht* zou moeten worden.

Zoo min als in zijn theorie ruimte was voor een partij die dit kan verwezenlijken, evenmin was er plaats in voor duurzame leiding door bepaalde personen, die kunnen voorgaan en richting geven, juist in tijden waarin het staatsleven in nieuwe banen gebracht moet worden¹⁵⁷). Deze beide gebreken kwamen in de Omwenteling al spoedig duidelijk aan het licht, zooals wij ten aanzien van het eerste zoo juist zagen.

Rousseau had dus voor zich het vraagstuk van de pluriformiteit der partijen opgelost door ze (althans in theorie) op te heffen.

Hume, die in Engeland temidden van den strijd der partijen in en buiten het Parlement leefde, had deze veelvormigheid wel moeten aanvaarden, zij het tegen zijn zin¹⁵⁸). Hij zag helder in, dat de Engelsche constitutie zooveel aanleiding gaf tot twijfel en verschillenden uitleg,

dat „it is impossible but different opinions must arise concerning it, even among persons of the best understanding”, tegenstellingen, die door het verschillend belang dat elk der groepen vertegenwoordigde, verscherpt moesten worden ¹⁵⁹).

Hoewel hij de oorzaken waaruit partijen ontstaan erkende en beschreef ¹⁶⁰), en hij ze ook trachtte te ordenen ¹⁶¹), kwam hij er niet aan toe deze groepeeringsen te zien als organen die, in een staatsvorm waarin een parlement voorkomt, duurzaam een functie te vervullen hebben. Dit blijkt duidelijk uit zijn essay „Of the coalition of parties” ¹⁶²), dat opent met de woorden: „To abolish all distinction of party may not be practicable, perhaps not desirable, in a free government” en dat dan doorgaat met te bewijzen dat, in zijn tijd althans, voor een tegenstelling tusschen Tories en Whigs geen redenen meer aanwezig waren ¹⁶³).

Noch de opvatting van Rousseau, noch die van Hume gaf dus een voldoende verklaring voor de handelwijze der Unitarissen, toen zij alle partijen verboden doch hun eigen partij handhaafden.

Zoo bleef men, daar men de functie van de politieke partijen in den democratischen staat nog niet had ontdekt en de tijd nog had ontbroken om de pluriformiteit der partijen in de staatsleer te verwerken, staan in de beschouwingswijze die voorgaande eeuwen ten aanzien van een oppositie hadden aangenomen.

Deze toestand duurde niet lang. Een andere richting maakte er, toen ze aan de macht kwam, in schijn een einde aan, door ook de Unitaristische clubs te sluiten. De leer van Rousseau had voorloopig gezegevierd.

De volgende periode, tot na 1840, geeft ten aanzien van de functie der politieke partij weinig nieuwe gezichtspunten. Het is een tijd van politieke bewustwording geweest, dank zij de actie van verschillende enkelingen, die het aandurfd en met hun meening alleen te staan en de groep waarvoor zij optraden tot bewustzijn van zichzelf te brengen, terwijl zij haar belangen in de Kamers verdedigden. Veel opvoedend werk is daarbij gedaan, maar het was van voorbereidenden aard. Pas wanneer de kiezers zich tot groepen van gelijkgezinden aaneen gaan sluiten kunnen we van partijen-in-aanleg spreken.

In den parlementairen staat is de primaire functie van de politieke partij de geleding der kiezersmassa, de grondmacht in den staat. Een chaos van individueele meeningen en wenschen omtrent den inhoud van het algemeen welzijn en de manier waarop het nagestreefd behoort

te worden, moet worden geordend, en gericht op een gemeenschappelijk doel: het juiste staatsbeleid te vinden in de historisch bepaalde situatie ¹⁶⁴).

Vóór 1866-'68, toen het monarchale beginsel nog heerschte, was de indeeling en ordening die op deze wijze plaats vond en zich uitdrukte in de personen die in de volksvertegenwoordiging gekozen werden, vooral gericht op een juiste *voorlichting* van de regeering. Voorlichting, zoowel door de verhouding der aantallen vertegenwoordigers van bepaalde beginselen in het volk en de door hen geuite wenschen der onderdanen, alsook door hun kritiek op de voorgestelde wetten en in het algemeen op het regeeringsbeleid.

De ommekeer van 1866-'68 bracht hierin een fundamentele wijziging. Het parlementaire stelsel beteekende het sluitstuk op de hervormingen welke de grondwetsherziening van 1848 in ons staatsbestel had aangebracht; het oordeel van een kamermeerderheid werd in feite *beslissend* voor het te voeren beleid.

Vanaf dit oogenblik lag het in de lijn der ontwikkeling, dat de strijd om de kamerzetels verscherpt zou worden en onderlinge concurrentie de partijen zou dwingen tot een zoo doeltreffend mogelijke werkwijze. Naast de taak van geleding der publieke opinie op politiek gebied, kwam nu immers de mogelijkheid de wenschen van die groep of groepen welke, alleen of in combinatie met andere, de kamermeerderheid wisten te bemachtigen, te verwezenlijken.

Organisatie — en hechte organisatie — buiten de kamer en tucht onder de vertegenwoordigers daar binnen moesten hier uit voortvloeien.

Zoolang het kiesrecht alleen toekwam aan de notabelen, werden de volksvertegenwoordigers in hun kiesdistricten gekozen om het vertrouwen in hun persoon en de door hen beleden beginselen gesteld. Als aristocraten wenschten zij vrij gelaten te worden om zonder last van of ruggespraak met hun kiezers, naar eer en geweten ¹⁶⁵), hun persoonlijk oordeel over de aan de orde gestelde staatszaken uit te spreken. Ook toen in 1848 de gegoede burgerij aan de verkiezingen ging deelnemen was dit zoo gebleven, maar de nieuwe toestand, welke tegen het einde der eeuw ontstond, leidde er toe, dat „de partij” meer en meer het overwicht wist te verkrijgen. Deze kon daarbij belichaamd zijn in den leider, die al of niet in de Kamer zitting had, soms in een deputatenvergadering ¹⁶⁶) of een dergelijk instituut, het „Partij-congres”, andermaal weer in de meerderheid der kamerfractie, die de te volgen lijn, de uit te brengen stem, aangaf ¹⁶⁷).

Vele kamerleden verzetten zich zoodra het om belangrijke vragen ging en lieten zich leiden waar geen conflict met hun verantwoordelijk-

heid aanwezig scheen. Maar weigering om zich aan de partij-tucht te onderwerpen bracht consequenties mede, den eenen keer door de betreffende leden zelf getrokken¹⁶⁸), vaak ook door de partij, die een ongehoorzaam vertegenwoordiger bij een volgende verkiezing van de kandidatenlijst meende te moeten weren¹⁶⁹). De *volks*vertegenwoordigers dreigden zoo *partij*-vertegenwoordigers te worden. Slechts enkele groepen wisten zich hiervan vrij te houden¹⁷⁰).

Ook nog op andere wijze hebben de partijen haar invloed verhoogd. Om zich te wapenen tegen de wisselvallige uitslagen die het districtenstelsel meebrengt, dreven zij in 1917 het stelsel der evenredige vertegenwoordiging door. Oogenschijnlijk rechtvaardiger, daar het beeld dat de Kamer geeft van de partijverhoudingen in den lande juist schijnt, maar van politiek standpunt noodlottig, omdat hierdoor de band van kiezer en gekozene, welke in het districtenstelsel altijd nog aanwezig geacht kon worden, bijna geheel losgemaakt werd. De kleine partijen woerden welig in dezen wel toebereiden grond, daar elke stem mee kon tellen, en moesten met velerlei middelen bestreden worden¹⁷¹).

Deze invoering van het stelsel der evenredige vertegenwoordiging beteekende een nieuwe machtsuitbreiding voor de partijen. Geen candidaat kon meer een persoonlijke actie voeren in zijn kiesdistrict (hoe moeilijk dit ook overigens ook al geworden was); de partijen hielden, door de samenstelling en verbinding der lijsten en door de beschikking over het propaganda-apparaat, de keuze in handen. Het persoonlijke element was grootendeels uitgeschakeld, het organisatorische had overwonnen.

Vragen wij ons nu af, wat de functie van de politieke partij was geworden nadat zij deze ontwikkeling had doorgemaakt, dan bleef haar grondtaak: geleding, ordening der kiezersmassa.

Deze taak was sedert het ontstaan der eerste rudimentaire vormen van organisatie in de tweede helft der 19e eeuw blijven bestaan. Wel waren de partijen zich van voortdurend verfijnder en doelmatiger middelen gaan bedienen om tot het gewenschte resultaat te geraken en hadden zij er ook meer invloed op verworven, maar dit doet aan haar oorspronkelijke functie niets af.

Naast de voorbereiding der verkiezingen, waarbij de partij kandidaten uitkoos en de propaganda-actie voor hen en de door hen voorgestane beginselen voerde, voegden zich spoedig andere werkzaamheden, die er nauw mee in verband stonden, maar toch afzonderlijk genoemd moeten worden. Ten eerste, die van staatkundige scholing der eigen kiezers, wien de uitwerking der beginselen helder voor oogen

gesteld moest worden. Hierdoor werd een vast fundament van partijleden in het volk geschapen, dat tevens een propaganda-instrument van niet te onderschatten waarde was. Deze opvoeding ging ook op de rest van het volk over, voorzover dat zich de beteekenis der politieke ideeën en gedragingen hierdoor meer bewust werd. Onderdeelen van deze taak werden verzorgd door partij-pers, kadercursussen enz.

De andere taak, welke minder bewust werd uitgevoerd, maar waarin de partij toch een belangrijke rol vervulde, was de selectie en vorming van althans een groot deel der latere leidende figuren in het politieke leven, die in haar het klappen van de zweep leerden kennen, hun geschiktheid konden toonen en ontwikkelen, om later met haar hulp naar voren te komen.

Tenslotte had zich hierbij nog een functie gevoegd, welke steeds in beteekenis gegroeid is, nl. het voorlichten van de vertegenwoordigers der partij in de Kamer, in het algemeen: het bijstaan van de kamerleden in de vervulling van hun taak. Oorspronkelijk was dit zeer gewenscht, wegens de veelsoortigheid en het vaak ingewikkelde karakter van de onderwerpen welke in de Kamer ter sprake komen en die de individuele leden voor een bijna bovenmenselijke taak stelden. Toen stond het den leden vrij van adviezen der partij af te wijken. Daar waar zij evenwel op den duur een meer bindend karakter kregen (wegens bepaalde wenschen van het kiezerscorps, om een bepaald partij-doel te bereiken of scheuring binnen de partij te vermijden), groeide de beteekenis van de partij buiten de Kamer tegenover die van haar vertegenwoordigers daarbinnen, en dreigde het zwaartepunt van het beleid zich te verleggen naar de beslissende instanties in de partij¹⁷²).

Toen dit laatste het geval was geworden, had zich een merkwaardige kringloop voltrokken, daar men tot denzelfden toestand was teruggekeerd welke ten tijde van de standenvertegenwoordiging had bestaan. Slechts waren in de plaats van de bestaande maatschappelijke organen speciale politieke organen getreden, die hun instructies aan de leden der „Staten-Generaal” gaven. Want het „democratische” parlement onderscheidde zich niet door de wijze waarop het verkozen werd van de standenvertegenwoordiging der Middeleeuwen (de manier van verkiezing kan immers op vele wijzen gevarieerd worden), doch juist door het ontbreken van een imperatief mandaat¹⁷³).

De plaats, die de politieke partij in deze periode in den staat innam, heeft zich steeds verbeterd. Werd zij vroeger heftig bestreden als „scheurmakerij” en streefde men er juist naar elke oppositie te onder-

drukken, in den parlementairen staat verdroeg de een de ander als draagster van een opinie die ook waar kon zijn, althans niet a priori uitgesloten kon worden.

Dit was een gevolg van het tolerantie-beginsel, dat eerst op kerkelijk, doch later ook op staatkundig gebied ingang had gevonden. De oorzaken daarvan liggen ver terug.

De verwording der Roomsch-Katholieke kerk en de daar tegenover opkomende Reformatie, evenals de libertijnsche geest, die in de hoogere standen heerschte en welke zoowel door het verder doordringen der Renaissance als door de ontwikkeling der natuurwetenschappen voortdurend versterkt werd, hadden in velen datgene, wat tijdens de Middeleeuwen voor ieder omtrent godsdienst, wereld- en levensbeschouwing rotsvast had gestaan, aan het wankelen gebracht. Daarnaast hadden de geloofsvervolgingen in breeden kring weerzin gewekt, waarbij nog kwam, dat men in deze gewesten om der wille van den handel personen van verschillende richting moest toelaten en omgang met hen niet te vermijden was. Wilde de handel groeien, wilden kunsten en wetenschappen bloeien, dan kon men niet zoo strikt vasthouden aan de gedachte der ééne ware kerk, niet de door haar verkondigde waarheid te vuur en te zwaard handhaven.

Bleek het in de praktijk eerst nog onmogelijk staat en kerkleer te scheiden, de Omwenteling leidde tenslotte tot dit resultaat. Een zekere onverschilligheid ten opzichte van den godsdienst, veroorzaakt, zoowel door de eischen van den handel, als door de voorloopig bereikte conclusies der wetenschap, werkte dit in de hand.

Scheiding van kerk en staat, dat wil zeggen dat de ééne ware kerk (of dit nu de Roomsch-Katholieke of de Gereformeerde is doet er niet toe), is gedegradeerd tot een „kerkgenootschap” naast vele andere. Toen eenmaal op dit gebied de staat de waarheid in het midden liet, zoodat ieder individu zijn gang mocht gaan om haar te vinden en zelf kon beslissen wat waar was, kon het niet uitblijven of ook op andere gebieden, als bv. dat der staatkunde, moest de staat zijn plaats als rechter over juist en onjuist verlaten en de individuen daarin voor zichzelf laten beslissen.

Deze phase bereikte het proces in ons land in het midden der 19e eeuw, toen de burgers het oordeel over de politieke denkbeelden meer en meer aan de regeering ontnamen en aan zichzelf trokken. In dezen zin is de ontwikkeling welke wij doorliepen, van constitutioneelen staat met monarchaal stelsel naar een met parlementair stelsel, te beschouwen.

Daar waar het oordeel aan de individueele burgers was overgelaten

en ieders meening als van slechts betrekkelijke waarde werd beschouwd, werd de bodem rijp voor partij-vorming en regeering door de meerderheid in het parlement; want een regeering waarvan het zwaartepunt bij de volksvertegenwoordiging berust is slechts dan mogelijk, wanneer ieder der deelnemers niet alleen eens anders, maar ook het eigen standpunt als betrekkelijk ziet ¹⁷⁴). Pas dan is de voornaamste voorwaarde voor het voeren van „gemeen overleg”, voor het „compromis” ¹⁷⁵) aanwezig. Want pas wanneer men de eigen meening als van betrekkelijke waarde erkent en in den grond tot op zekere hoogte onverschillig voor haar heerschappij is, kan men er zich bij neerleggen dat zij op een oogenblik door een beslissing in het parlement ter zijde wordt geschoven ¹⁷⁶).

Om echter de waarde van de eigen meening in het staatsleven tot uiting te kunnen brengen moeten, daar in de „democratie” het getal beslist, de aanhangers van bepaalde belangen en denkbeelden zich vereenigen, teneinde een gemeenschappelijk „programma” te vormen en propaganda te voeren voor aaneensluiting daarop. Want juist waar het getal beslist, beteekent het individu op zichzelf in het politieke leven niets. Daarom is de vorming van politieke partijen aan de democratie inhaerent ¹⁷⁷). Elke politieke partij zal dan ook het bestaansrecht der andere moeten erkennen ¹⁷⁸); doet zij dit niet, dan stelt zij zich daarmee buiten de openbare orde van een „democratischen” staat. De openbare orde bestaat immers in „un certain nombre d'idées, sociales, *politiques*, morales, économiques, religieuses parfois, que le législateur, organe de la pensée nationale, considère comme *fondamentales pour l'existence de la société, telle qu'il la comprend et la veut*” ¹⁷⁹).

Het is duidelijk dat, daar de democratie juist op partijvorming gebaseerd is, een politieke partij die de partijen wil opheffen of door één partij vervangen, in strijd komt met een grondgedachte van dezen staatsvorm welke onontbeerlijk is voor het bestaan van de samenleving zóó als de „wetgever” (en dat is in de democratie toch het „volk”, als subject van den staatswil ¹⁸⁰)) die opvat en wenscht, en dus verboden is of verboden behoort te zijn ¹⁸¹). Een opvatting in tegengestelden zin gaat van verkeerde praemissen uit, daar zij vergeet dat „Tolerance has to tolerate the *unessential*; and to see well what that is” ¹⁸²).

Door het overbrengen van de verdraagzaamheid van kerkelijk op staatkundig gebied, kwam men er eerst toe een oppositie te dulden en, toen de differentiatie grooter werd, ook de partijen te aanvaarden, totdat tenslotte de politieke partij een erkende plaats in den opbouw

van het staatsleven verwierf. Niet voorop, klaar en helder voor iedereen te onderscheiden, maar ergens achteraf. De Kieswet noemde haar niet, maar was op de veronderstelling van haar bestaan gebouwd! Welk een verrassend effect zou ook b.v. een verkiezing voor de Eerste Kamer, door de leden der Provinciale Staten, hebben kunnen vertoonen, wanneer niet de verkiezingsbureaux der verschillende politieke partijen te voren hun berekeningen omtrent stemmenverdeling, combinatie, ruil enz. hadden klaargemaakt? Het eigenzinnig statenlid dat hierbij zijn partij en haar „vote as you are told” had genegeerd, kon het geheele spel bedorven hebben.

De politieke partij had dus een semi-officieel erkende plaats in den democratischen staat gekregen. Officieel deed men nog of men haar niet kende. Het was echter niet te verwonderen, dat van verschillende zijden in latere jaren stemmen opgingen om haar positie nu ook te legaliseeren, door haar in de Grondwet te verankeren en het partijwezen wettelijk te regelen¹⁸³); wanneer dit gebeurd was, zou het tevens eenvoudiger zijn geweest bepaalde uitwassen te bestrijden en de lijn der ontwikkeling in andere opzichten verder door te trekken¹⁸⁴).

De structuur van de partij was grondig veranderd. Eerst bestond zij slechts uit een losse groepeerings om een leider, die bijna den eenigen band vormde bij het nastreven van het gemeenschappelijke doel, dat meestal gegroeid was uit het verzet tegen de actueele regeeringspolitiek. In de 20ste eeuw was zij geworden tot een vaste, hechte organisatie. Zij bezat een programma van beginselen en doelstellingen en was in het algemeen op zekere duurzaamheid ingesteld.

Omvatte de organisatie eerst alleen de kiezers en bestond slechts een los verband tusschen de kamerfractie en de partij¹⁸⁵), al spoedig werden beide deelen tot één geheel vereenigd en uittreding uit de partij bracht na dien tijd, naar veler meening, de verplichting mede, zijn kamerzetel ter beschikking te stellen van een opvolger uit de organisatie die men zoo juist verlaten had¹⁸⁶).

Volkomen constitutioneel geworden, beperkten haar middelen zich voortaan tot die, welke in een geordende samenleving gebruikelijk zijn. Propaganda, verbreiding van kennis omtrent haar doelstellingen, (pers, radio, pamfletten strooibiljetten, „plannen”) en overreding (vergaderingen). Daarnaast nam organisatie, ook buiten het directe partij-verband, een belangrijke plaats in (vakvereenigingen, jeugdclubs, -acties of -centrales, ontwikkelings- en ontspanningswerk enz.).

In het parlement gaf zij de richting aan en was het min of meer gewoonte, dat een kabinet dat uit een partij of combinatie van partijen

was voortgekomen, door deze gesteund werd, terwijl bij een verplaatsing der meerderheid op een gewichtig punt van het beleid, of bij een duurzame verandering van de richting der meerderheid in de volksvertegenwoordiging, het ministerie daarmede in overeenstemming werd gebracht.

De partij-invloed liet zich ook buiten de Kamers in het openbare leven gelden, zoodat bv. de uitvoering van maatregelen op sociaal en cultureel gebied (radio, kampen voor jeugdige werklozen, enz.) bijna geheel in handen was van de groote politieke partijen, die wel haast officieel als het staatsgebouw dragende „zuilen” erkend werden ¹⁸⁷).

Het leiderschap. Het meest typische is, dat het ondanks de wensch van de burgerklasse om „zichzelf te gehoorzamen” en ondanks Rousseau’s bezwaren, aanwezig bleek te zijn. Het volk kon zichzelf niet regeeren, het moest geleid worden. Uit de praktijk van de democratie blijkt, dat „democratie” in de oorspronkelijke beteekenis dat „het volk regeert” schijn is ¹⁸⁸).

In het begin der 19e eeuw berustte de leiding nog bij de aristocratische laag der bevolking; met de uitbreiding van het kiesrecht ging zij geleidelijk ook op andere klassen over. Zoo kwamen middenstanders als Thorbecke, Kuyper en Schaepman naar voren; ook Troelstra moet hier onder gerekend worden. Na de kiesrechtuitbreidingen van 1896 en in het bijzonder na die van 1917 konden ook personen uit de arbeidersklasse een plaats onder de leiders gaan innemen, vooral sinds de instelling der „vrijgestelden” bij de vakbonden, der betaalde functies in de partij en de verhooging van de schadeloosstelling voor leden van de Tweede Kamer ¹⁸⁹).

§ 4. HET VERBAND TUSSEN STAATSVORM EN „BURGERKLASSEN” IN ANDERE LANDEN.

In § 2 hebben we een historisch onderzoek ingesteld naar de wijze waarop het ontstaan van de parlementaire democratie — waarin de georganiseerde politieke partij een rol speelt — in ons land samenhangt met het aan de macht komen van een burgerklasse, die zich van haar belang en haar capaciteiten bewust is. In deze paragraaf willen wij nagaan of die samenhang alleen in een bepaalde samenleving te constateeren is, dan wel of hij ook in andere landen voorkomt. Mijn methode wordt dan dus vergelijkend. Hierbij zullen we eerst onderzoeken of in die landen, waar in de laatste eeuwen een democratie zich duurzaam heeft gevestigd, een breede middelstand aanwezig was, die de macht in den staat bezat, om daarna na te gaan of in ver-

schillende landen waar de democratie ontbrak of in labielen toestand verkeerde, een parallel te vinden is in de afwezigheid van een groote, bewuste, burgerklasse.

Wij gebruiken het woord „democratie” (Grieksch = volksregering) als juridische technische term; het houdt dan niet alleen in, dat het overwicht in de regeering bij het „volk” berust, doch dat dit volk bestaat uit een optelsom van individuen, die niet onderling aan elkander verbonden zijn, behalve dan door politieke partijen welke ontstaan zijn op grond van hun kiesfunctie. In dien zin kunnen we in West-Europa en de Vereenigde Staten van Amerika sedert het einde van de achttiende eeuw dus de term democratie, ter aanduiding van bepaalde regeeringsvormen, gebruiken. Voor de redenen, welke tot de beperking van het begrip democratie leiden, zie men de paragraaf over „volk” ¹⁹⁰).

Engeland.

Na de uitvaardiging van de scheepvaartwet van 1651 ¹⁹¹) en het begin der Engelsche kolonisatie en veroveringen in den loop der zeventiende eeuw, hadden handel en scheepvaart in Engeland een groote vlucht genomen. Tengevolge daarvan was er een klasse van burgers ontstaan, die niet meer paste in een staat waarin als „classe dirigeante” optraden de squires, menschen wier geheele opvoeding, levenswijs en belangstelling hen buiten de nieuwe behoeften hielden. Ook het opkomen van industrieën in manufactuurvorm ¹⁹²) verbrak de oude eenheid, welke langzaam uitgehold bleek en niet voldoende ruimte bood voor de verdere ontwikkeling van groepen die tot nu toe buiten de regeering hadden gestaan.

De religieuze opleving welke uitging van Wesley (1703—1791), die op persoonlijke geloofservaring en op een daaruit voortvloeiende hoogere moraliteit den nadruk legde, schiep op den duur in de geesten der Engelschen het beeld van verdrukte groepen als „fellow-creatures”. Wel vond dit zijn meest teekenende beeld in den neger(slaaf), doch ook ten opzichte van de verdrukte klassen in eigen land vertoonde zich een wijziging in houding. „De mensch” was in Engeland op het sociale en politieke tooneel verschenen; achter de verschillen in rang, stand, welstand en uiterlijk voorkomen had men het gemeenschappelijke ontdekt: het geestelijk-zedelijk wezen.

Deze ontdekking van den mensch in Engeland verschilt van die, welke in Frankrijk plaatsvond. Hier erkende men het recht van den mensch als *redelijk* wezen, daar meende men dat hem als *geestelijk-zedelijk* wezen rechten toekwamen. Door dit verschil en mede door

het feit dat het ontstaan en de ontwikkeling van deze gedachten in Engeland later plaatsvonden dan in Frankrijk het geval was, kon dit beeld van een fellow-creature den schok der Fransche Revolutie overleven ¹⁹³).

De „vrijheidspartij”, de partij van den vooruitgang, bestond in Engeland voor een groot deel uit personen die bij handel en scheepvaart belangen hadden. Zoo steunden de Whigs Willem III krachtig in zijn politiek tegen Lodewijk XIV. Diens kleinzoon had als Philips V den Spaanschen troon beklommen, terwijl hij bovendien uitdrukkelijke toestemming had gekregen, dat zijn erfrecht op de Fransche kroon behouden bleef. Dit beteekende dat er groote kans bestond op vereeniging van Frankrijk en Spanje in één hand, wat met het oog op de machtige positie van beide (Spanje's koloniën) een bedreiging voor Engeland's positie ter zee en dus als handelsmogendheid, zou beteekenen. Na den dood van Willem III zetten de Whigs door, dat steun werd verleend aan Karel (III), den tegenstander van Philips V van Spanje. Niet alleen wenschten zij door diens overwinning de vereeniging van Frankrijk en Spanje te voorkomen, doch bovendien hoopten zij daardoor groote handelsvoordeelen in Spanje zelf te verkrijgen ¹⁹⁴).

Deze groep was slechts klein, en vertoonde een zeer aristocratisch karakter ¹⁹⁵), doch zij werd langzaam aangevuld vanuit de breede burgerklasse, wier opkomst gelijken tred hield met de industrieele ontwikkeling van het land ¹⁹⁶).

De Reformatie had ook op de Britsche Eilanden eenige theoretische geschriften doen ontstaan die zich keerden tegen het absolute gezag der vorsten ¹⁹⁷). Toen deze weg eenmaal ingeslagen was volgden ook de filosofen. Locke bracht in zijn *Two Treatises on Government*, waarvan het tweede voor ons het belangrijkste is, de leer der machtenscheiding, Hume ontleedde in verschillende essays deelen van het staatkundige leven ¹⁹⁸) en uitgaande van Lockes gedachten schreef de rechtsgeleerde Blackstone zijn *Commentaries on the Laws of England* ¹⁹⁹), het eerste werkelijk op de hoogte van zijn tijd staande handboek over het Engelsche staatsrecht. Dit maakte zoowel in het Moederland als in de Nieuwe Wereld enormen opgang en deed, vele malen gecommenterd en opnieuw uitgegeven, gedurende meer dan een eeuw zijn invloed op de vorming der juristen gelden. Uitgaande van „Absolute Rights of Individuals” ²⁰⁰) bouwde Blackstone, met behulp van Locke's trias, het geheele staatsrecht op als een systeem van regels dat in laatste instantie zou dienen ter bescherming en handhaving der „natuurlijke rechten”: personal security, personal liberty, private property ²⁰¹).

Evenals in onze provincieën Groningen, Friesland en Drenthe bestond in Engeland een geërfden-kiesrecht, zij het dan op feodalen grondslag. Men moest bezitten: „freehold to the value of forty shillings by the year” om deel te mogen nemen aan de verkiezing van de „knights of the shire”²⁰²). In later tijd werden ook de steden opgeroepen als vertegenwoordigsters van het handeldrijvende deel des lands. Handel en industrie verplaatsten zich echter vrij snel, zoodat oorspronkelijk de Kroon van geval tot geval de meest bloeiende steden aanwees om vertegenwoordigers naar het Parlement te zenden. Dit geraakte echter op den duur in onbruik, zoodat steden die in ontwikkeling stil stonden in latere jaren wél, bloeiende industrie-centra echter géén vertegenwoordigers in het Parlement bezaten. Onder James I werden ook aan Oxford en Cambridge eenige zetels daarin toegewezen²⁰³).

De Reformbill van 1832 bracht opheffing der „rotten boroughs” en uitbreiding van het kiesrecht tot de gegoede burgerij²⁰⁴). In 1835 ontstond het parlementaire stelsel, daar het conservatieve ministerie Peel meende niet aan te mogen blijven tegen den wil van de meerderheid in het Lagerhuis. De regeering door middel van de partij die deze meerderheid bezit is daarmee tot geregeld gebruik geworden²⁰⁵). Dit stelsel werkte in Engeland goed zoolang er twee partijen waren. De critiek op elkander en de verplichting om, wanneer men de partij die aan de regeering was ten val bracht, zelf haar plaats in te nemen, hield bij beide de partijzucht binnen perken. Deze remmen vervielen echter meer en meer, toen bij het opkomen der arbeidersklasse de Labourparty naast de Conservatives en Liberals zijn intrede deed, later nog door andere gevolgd.

Uit het voorgaande is duidelijk, dat de groei der „burgerklasse” en het ontstaan der democratie in Engeland parallel loopen. Ook in Engeland is de democratie jong; pas in de negentiende eeuw begonnen, is zij later dan de Nederlandsche ontstaan.

Vereenigde Staten van Amerika.

De blanke bevolking van Amerika leefde daar, na haar vestiging, in feodale verhoudingen²⁰⁶). De octrooien of charters van een compagnie vormden deze tot een staatsrechtelijk lichaam, dat tot doel had, onbeheerden grond door kolonisatie in bouwland om te zetten teneinde daarop stapelproducten voort te brengen en bovendien over het gebied waarvoor zij het octrooi ontving de landsheerlijkheid uit te oefenen²⁰⁷). De Staten-Generaal bleven daarbij „Oppersouverein”. De charters waren dus ingericht naar het voorbeeld van

die, welke in het Moederland voor indijkingen werden uitgegeven. Hier betrof het verovering van land op de zee, daar verovering op den vijand (*occupatio bellica*) of occupatie van *res nullius*.

Wie zoo een kolonie ging stichten, kreeg dus de heerlijkheid, het *ius patronatus*, daarover van de Staten-Generaal in leen en werd „patroon” genoemd. Patroon beteekende dus hetzelfde wat men in het Moederland onder „heer” verstond²⁰⁸). Hij was „heer” van zijn onderzaten, maar bleef „man” van zijn soeverein, een betrekking van feodalen aard dus. Aan zijn onderzaten kon hij land in leen geven²⁰⁹), doch zij konden ook als zijn pachtboeren daarop werken; in het laatste geval was de verhouding tusschen heer en onderzaten dus van landsrechtelijken aard.

Deze feodale inrichting vindt men telkens bij de Nederlandsche koloniën terug, ook bij Nieuw-Amsterdam, het latere New-York²¹⁰). Doch ook de Engelsche regeering ging op deze wijze te werk, wanneer zij aan compagnieën het recht verleende bepaalde gebieden te koloniseeren.

Binnen de agrarische gemeenschappen die op deze wijze ontstonden, trad dus een compagnie of patroon als heer op; deze liet zich in het bestuur door zijn „leenmannen” bijstaan en gaf ambten uit.

Daar een landheer zijn grondpolitiek op een economisch verantwoord woorden grondslag moest stellen, gaf hij aan één persoon telkens zooveel land uit, als deze met zijn gezin behoorlijk kon bewerken en met zijn vee kon beweiden, zoodat de betrokkene op zijn bedrijf een behoorlijk bestaan kon vinden. Men noemt dit een bouwerij of colonie²¹¹). Evenals in het Moederland behartigden deze bezitters van „volle hoeven” gezamenlijk de belangen der locale gemeenschappen, onder leiding van den heer of diens ambtenaar²¹²).

Door de groote differentiatie welke juist in een koloniale gemeenschap snel optreedt, ontstond allengs een laag van welgestelde kolonisten, waaruit tenslotte het onderscheid voortkwam in „groot”- en „klein”burgers, die in rechten en verplichtingen verschilden²¹³).

Zoo geleek de koloniale samenleving in haar staatkundige structuur geheel op die van het Moederland. Op den duur vergat men zelfs dat men kolonie was en neigden de kolonisten er meer en meer toe zich in allerlei zaken met het Moederland op één lijn te stellen.

De regeering in Londen bepaalde er zich²¹⁴) langen tijd voornamelijk toe voor de belangen van Kroon en Moederland te waken²¹⁵). Toen zij echter belastingen in de koloniën wenschte te heffen ten bate van het Moederland (*Stamp-Act* 1765), kwam er verzet. De koloniale bevolking beriep zich daarbij op het recht van den Engelschman,

dat vervat is in den regel „no taxation without representation”. Doch dit recht gold voor den Engelschman in het Moederland, niet voor de kolonisten, en in zooverre kon de regeering zich op het bestaande recht beroepen. De kolonisten baseerden hun verlangen naar medezeggenschap echter op de groeiende beteekenis van hun samenleving en achtten het bestaande recht in dit opzicht onjuist. Iure constituendo hadden zij gelijk.

Hier vinden we den oorsprong van het verzet, in burgerlijke, min of meer welvarende kringen, voor wie het betalen van belasting een factor van belang was; hier is tevens het verlangen „zichzelf te bepalen” als trek van deze laag weder te herkennen. De opstand die volgde, ging uit van een „burgerklasse” welke zichzelf wilde regeeren en den democratischen staatsvorm invoerde.

Had in de noordelijke staten deze burgerklasse het heft in handen, in de zuidelijke bestond de toonaangevende laag der bevolking uit zeer rijke planters, en hun vrees door opheffing van de slavernij hun bevoorrechte positie te verliezen en te dalen tot het peil der andere kolonisten, dreef hen tenslotte tot de Afscheiding van de Noordelijken.

De relatief hooge levensstandaard welke voor het gros der bevolking van de U.S.A. gehandhaafd bleef, ondanks het ontstaan der zeer groote vermogens, ook gedurende en na den Wereldoorlog, vormde een solide basis voor handhaving der democratie en der democratische ideologie.

De deelneming der arbeiders aan het staatkundige leven liet den staatsvorm tot op heden uiterlijk onaangestast ²¹⁶).

F r a n k r i j k.

Over de Nieuwe Wereld kwam de oorspronkelijk Engelsche staatsvorm (zij het naar grondgedachte en uitwerking gewijzigd) naar Europa terug, toen in de Fransche Revolutie de burgerklasse het juk der absolute monarchie, met restanten van feodaliteit omhangen, afschudde en zich een constitutie schiep waarvan grondrechten, gekozen volksvertegenwoordiging en machtenscheiding de grondslagen vormden.

Het aantal uitingen omtrent het burgerlijk karakter van deze Revolutie is talloos, dit staat vast en wij zullen ons dus niet in pogingen tot bewijs of het aanhalen van uitspraken begeven. Slechts zij opgemerkt, dat bij deze omwenteling de monarchie en de aristocratie van allerlei aard verdreven werden en „het volk” zou regeeren. De beweging onder de arbeiders, in 1848 en volgende jaren, bewijst

echter voldoende, dat de arbeidersstand part noch deel aan de winsten der Revolutie heeft ontvangen en, voorzover zij in beweging kwam, slechts gebruikt werd voor de doeleinden der bourgeoisie²¹⁷). Een actie als die, welke door middel der „banquets” vóór en in 1848 in Frankrijk gevoerd werd, kán niet de arbeiders insluiten. Dit is een methode van politieke actie die hoogstens den kleinen burgerstand nog kan omvatten, al was het alleen om financiële redenen, en het bleek ook de burgerstand te zijn, die in dat jaar met de winst ging strijken. De „ateliers nationaux”, die juist na de crisis van 1847 van zooveel beteekenis waren als werkgelegenheid voor de arbeidersklasse, verlieten en werden gesloten.

Na een monarchistisch intermezzo bleef de democratie bestaan, ook nadat de arbeidersklasse volledig tot de uitoefening van het kiesrecht was toegelaten. Dit was een gevolg van de versplintering van de laatste over verschillende politieke partijen en haar groote neiging tot navolging van de burgerklasse²¹⁸).

Beschouwen wij nu enkele staten waarin de democratie niet duurzaam wortel heeft geschoten, althans een labiel karakter vertoonde, dan blijkt daar een werkelijke burgerklasse, die zich van haar belang en macht in den staat bewust was, niet in die mate aanwezig te zijn geweest, als in de democratische staten welke wij zoeven beschouwden.

D u i t s c h l a n d.

Hier ontwikkelde het leven zich in de traditioneele middeleeuwsche tegenstelling van stad en platteland. Het platteland was feodaal ingericht en in de steden speelden de gilden een belangrijke rol, zoowel op economisch als op staatkundig gebied. Op de Landdagen kwamen de standen samen om over zaken, welke het algemeen bestuur raakten, te beraadslagen.

In tegenstelling tot de Unie der Zeven Provinciën waren in Duitschland de vorsten gebleven en dientengevolge vertoonde het bestuur er een sterk monarchalen inslag. Ook ging niet, als in Frankrijk, een revolutie over dit land, welke beoogde het traditioneele recht ter zijde te stellen. Wijst dit al in de richting, dat in Duitschland op het einde der 18e eeuw en ook daarna een invloedrijke burgerklasse ontbrak, er zijn verschillende punten die dit vermoeden kunnen bevestigen.

De Duitse Staten lagen, enkele uitgezonderd, niet zoo gunstig aan verkeerswegen waarover men met de buitenwereld in verbinding kon komen als Engeland, Frankrijk, Spanje en de Nederlanden.

Bovendien werd het handelsverkeer binnen het Rijk belemmerd door tollën, welke de afzonderlijke staten aan hun grenzen hieven. Pas in de tweede helft der 19e eeuw werden deze opgeheven en begon de vestiging der groote industrieën zich uit te breiden²¹⁹). Ook op koloniaal gebied was Duitschland in een veel minder gunstige positie dan de andere West-Europeesche staten; het begon veel later te koloniseeren en moest zich daarbij bovendien tot kleine gebieden beperken; de scheepvaart ten dienste van andere landen kwam pas langzaam tot ontwikkeling. Door al deze factoren werd de groei van een burgerklasse, die haar ontstaan immers juist steeds dankte aan handel, industrie en scheepvaart, zeer geremd. Zij bleef voornamelijk beperkt tot de groote steden (bv. de oude Hanzesteden) en was in verhouding tot de groepen van militairen, grondbezitters en groote zakenlieden van weinig beteekenis.

Bismarck slaagde er nóg in 1861 in, het monarchale stelsel te handhaven; de arbeiders werden door middel van de Socialistenwet tijdelijk er onder gehouden. De Wereldoorlog bracht hier den grooten ommekeer. In de Constitutie van Weimar, welke daarna werd opgesteld (11 Aug. 1919), was het beginsel van het parlementaire stelsel opgenomen²²⁰), doch deze grondwet heeft het niet lang volgehouden en was in de practijk reeds voor 1933 op dit punt verlaten²²¹).

Wij mogen dus besluiten dat de, in verhouding tot de West-Europeesche landen jonge, ontwikkeling van het Rijk op economisch gebied, heeft meegebracht, dat de burgerklasse, de natuurlijke draagster van een democratisch ideaal, in Duitschland van weinig beteekenis bleef in verhouding tot de andere groepen der bevolking.

Rusland²²²).

In dit rijk waren de omstandigheden voor de ontwikkeling van een machtige burgerklasse van den beginne ongunstig. De uitgestrekte gebieden, welke slechts door weinige verkeerswegen doorsneden werden en slechte zeeverbindingen bezaten, leenden zich niet voor de ontwikkeling van een uitgebreiden binnen- en buitenlandschen handel en scheepvaart; land- en boschbouw waren er de voornaamste middelen van bestaan gedurende eeuwen nadat in West-Europa handel, industrie en scheepvaart zich hadden ontwikkeld.

De oorspronkelijke organisatie der locale gemeenschappen, met hun raad van familiehoofden en vrije mannen, welke zich een vorst kozen²²³), werd in den loop der 9e en 10e eeuw onder Germaanschen invloed vervangen door een feodaal stelsel, dat tegemoet moest komen aan de militaire- en bestuursbehoefden van de grootere rijken welke

zich als erfelijk geworden monarchieën ontwikkelden. Evenals in het Westen vormde de vorst zich een raad uit de standen, adel, belangrijke steden en geestelijkheid, welke hem in bestuur en rechtspraak ter zijde moest staan, doch later werden de standen bij voorkeur afzonderlijk over de hen betreffende vraagstukken geraadpleegd. Het overgrootste deel der bevolking leefde in lijfeigenschap. Slavernij (van gevangen genomen vijanden) bleef lang bestaan ²²⁴).

Het ontstaan van een sterke monarchie in Moskou, op het einde der 15de eeuw, was het begin van de vorming van het grootste Russische Rijk. Het leenstelsel werd uitgebreid en aan de lokale gemeenschappen werd toegestaan, de plaatselijke ambtenaren en rechters te kiezen.

Een opmerkelijk verschijnsel is, dat hoewel er een verschil bestaat tusschen de organisatie van de stad en de plattelandsgemeenschappen, de opeenvolgende regeeringen, al naar de behoeften van hun tijd aan centralisatie of decentralisatie, de bevoegdheden van alle lagere gemeenschappen beperkten of uitbreidden ²²⁵).

Bijzondere raden, welke ter gelegenheid van een voorgenomen rechtshervorming of van een Tsarenkeuze — wanneer een opvolger ontbrak — werden bijeengeroepen (sobors), gaven de provincie van tijd tot tijd meer invloed tegenover de hoofdstedelijke bureaucraten ²²⁶).

Peter de Grootte zag in, dat het voor de ontwikkeling van zijn rijk noodzakelijk was zich op het Westen te oriënteren. Daartoe moest een zeeverbinding tot stand worden gebracht (Petersburg) en onder leiding van buitenlanders werden scheepsbouw, handel, industrie en mijnbouw sterk bevorderd. De tegenstand der orthodoxe geestelijkheid, welke in aanraking met het Westen grootte gevaren zag, werd wel tijdelijk overwonnen, doch kon zich onder verschillenden van Peter's opvolgers weder doen gelden ²²⁷). Ook het voortbestaan der lijfeigenschap, tegenover een overheerschende positie van den adel, en de voortdurende benarde toestand der rijksfinanciën (een gevolg van de vele oorlogen) waren niet bevorderlijk voor de welvaart.

Catharina II (de Grootte, 1762-1796) richtte zich weer meer naar het Westen. Als verlicht despote trachtte zij verschillende hervormingen op bestuurs- en onderwijsgebied tot stand te brengen, maar werd daarin door de belangentegenstellingen in het rijk geremd. Wat zij bereikt had, werd door de reactie onder haar opvolger weer grotendeels te niet gedaan.

De hervorming van het bestuur welke zij doorvoerde, bleef evenwel tot in het midden der 19e eeuw grotendeels in stand. Deze bestond hierin, dat de indeeling in gouvernementen werd herzien (hun

aantal werd van 20 op 51 gebracht) en een machtendeeling werd ingevoerd, waardoor de verwarring op bestuursgebied eenigszins werd opgeheven. De belangen der standen werden aan het bestuur der lagere gemeenschappen gebonden. Zoo mocht de adel, die tot gesloten stand werd gemaakt, alle verkiesbare ambtenaren van een gouvernement en de onderafdeelingen daarvan, uit zijn eigen midden kiezen, zij het onder goedkeuring van den gouverneur die door den Tsaar benoemd werd. In de steden werd de kring dergenen die aan de verkiezing der stedelijke besturen deelnamen vergroot. Ieder die door handel of grondbezit een zekeren welstand genoot werd kiezer. De kiezers werden in 6 klassen ingedeeld. De raad koos den burgemeester, tevens haar voorzitter, en benoemde de stedelijke ambtenaren. Toch bleef in de steden de gouverneur grooten invloed uitoefenen, waardoor het beginsel van sterke centralisatie behouden bleef. Een emancipatie van de boeren (grootendeels lijfeigenen) welke zij wilde doorvoeren, stuitte op groot verzet van den kant van den adel. Wel werden de boeren op de geestelijke goederen vrijgelaten (1766) en mocht, wie eenmaal vrij was, niet meer tot lijfeigene gemaakt worden, doch de adel wist zich op allerlei wijzen aan deze regelingen te onttrekken en zelfs nog een verscherping van de lijfeigenschap door te voeren. Niet alleen in den landbouw, doch ook in de industrie en mijnbouw kon de adel namelijk deze goedkoope arbeidskrachten niet missen, daar zijn levenswijze naar westerschen trant, een groot inkomen vereischte.

De regeering van Alexander II (1855-1881) bracht nieuwe hervormingen, waaronder de afschaffing der lijfeigenschap (1861) wel de grootste plaats inneemt. Toch werd het boerenprobleem niet opgelost, omdat over het algemeen aan de boeren geen grond werd toegewezen en zij dus in feitelijke afhankelijkheid van adel en andere grootgrondbezitters bleven. Ook werd om fiscale redenen de „mir” (marke) niet verdeeld, zoodat het gebrek aan beschikking over eigen grond, naast slechte landbouwmethoden (men moest bv. nog jaarlijks een deel braak laten liggen), een grooten landhonger onder de boeren handhaafde ²²⁸). Een soort „Dreiklassenwahlrecht” van adel, burgers en boeren werd voor de stedelijke, gouvernementen- en rijksvertegenwoordigingen ingevoerd; de stedelijke autonomie werd uitgebreid. Verkeersmiddelen werden verbeterd (aanleg van spoorwegen), een hervorming van het procesrecht en uitbreiding van onderwijs en industrieën werden ter hand genomen. Een bezwaar bleef, dat alleen de adel voldoende ontwikkeld was om de verschillende ambten te bekleeden ²²⁹). Onder Alexander's opvolger werd de macht van den adel in de ver-

schillende colleges weer vergroot en als steeds bleef ook nu corruptie aan de orde van den dag.

Nicolaas II (1894-1917) zette het absolutistische regime voort, doch moest op den duur wijken voor den drang naar beter bestuur welke door zijn onderdanen op hem werd uitgeoefend. Deze druk ging voornamelijk uit van de boeren, arbeiders in de steden en een deel van het leger. Het laatste bouwde voort op de gedachten der Aufklärung en zag de eenige oplossing in het vormen van een constitutioneele monarchie naar westersch voorbeeld. De burgerklasse, voor een deel bestaande uit den handelsstand in de steden en voor een ander deel uit ambtenaren, nam slechts een bescheiden plaats in deze groepeeringsin²³⁰.

De ongelukkige afloop van den oorlog tegen Japan (1905) bracht de breede massa op de been. Rebelle van soldaten en matrozen, arbeidersoptochten, stakingen, zelfs bij het post- en telegraafbedrijf, leidden tot de toezegging van een constitutie. Het is opmerkelijk, dat deze bewegingen niet uitgingen van de burgerlijke „intelligentia”, noch van de Semstvos (geheime bond van gouvernements-raden), noch van de marxistische groepen²³¹.

Een grondwet werd geëtrooieerd in 1906. De beide eerste volksvertegenwoordigingen werden, daar geen meerderheid voor de regeeringspolitiek gevormd kon worden, al spoedig naar huis gezonden. Na een kiesrecht hervorming, waardoor de nationale minderheden, de Oekraïne en de minst bezittende klassen grootendeels werden uitgeschakeld, verkreeg de regeering in de derde Doema (1907-1912) een haar welgezinde meerderheid. In 1910 werd een regeling voor het boerenvraagstuk getroffen; de mir werd verdeeld.

Het is uit het voorgaande voldoende duidelijk, dat in het agrarische Rusland, waarin handel, industrie en scheepvaart in verhouding van weinig beteekenis waren, de strijd welke tot hervormingen leidde, voornamelijk uit de tegenstelling adel-boeren voortkwam; de belangen der burgerklasse en ook haar ideologie bleven op den achtergrond. De ontwikkeling gedurende en na den Wereldoorlog bevestigt dit.

Op grond van het aangevoerde materiaal meen ik tot de slotsom te mogen komen, dat de „democratie”, de regeering van het volk door het volk — waarbij dit gezien wordt als de optelsom van de individuen —, steeds overeenkomt met het belang, en de daarop gebouwde gedachtenwereld, van de burgerklasse. Dit is de klasse, wier maatschappelijke positie zonder verwezenlijking van dit staatkundig ideaal voortdurend bedreigd zou zijn gebleven, of in ieder geval in haar uitgroei zou zijn verhinderd. In de democratie is de burgerklasse de

draagster van een staatkundig ideaal, dat het leven van het volk als geheel beheerscht, m.a.w. bezit zij de hegemonie.

De volgende vraag die ons bezig zal houden is nu, wat de consequenties voor den staatsvorm kunnen zijn, wanneer de macht van de arbeidersklasse die van de burgerklasse in een staat gaat overvleugelen, en welke functie aan de politieke partij zal toekomen in een staatsvorm, welke op het belang der arbeiders wordt opgebouwd.

1) Met het woord burgerklasse bedoelen wij in dit hoofdstuk die klasse, welke gevormd wordt door degenen die niet tot de regenten behooren of voor regent in aanmerking zouden kunnen komen, doch wel een zekere mate van welstand bezitten. De middelklasse dus, die men in het Fransch met het woord „bourgeoisie” aanduidt. Het woord middenstand (vroeger middelstand) heeft het bezwaar, dat daarmede tegenwoordig slechts een klein deel van de klasse welke wij bedoelen, nl. de winkeliers voor eigen rekening en kleine industrieelen, wordt aangeduid; vgl. bv. de woorden middenstandsvereeniging en middenstandsbank.

2) de Voogd, p. 55 e. v.; Brugmans, Opkomst en bloei van Amsterdam, Ned. Hist. Bibl. IV, Amsterdam 1911 p. 202, 204 en 215; J. G. van Dillen, Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung der Niederlande, Amsterdam 1919 p. 27 e.v.; Ernst Baarsch, Holländische Wirtschaftsgeschichte, Jena 1927 p. 99.

3) De Voogd, p. 179, 185.

4) De Witt's Deductie; de la Court; zie voren p. 32 en 33.

5) Geyl, Revolutiedagen te Amsterdam, 's Gravenhage 1936 p. 40.

6) De Voogd t.a.p. p. 169.

7) Doelistenbeweging, zie voren p. 34 noot 60.

8) Krämer, Bijdrage tot de geschiedenis der omwenteling in 1747 en 1748, Bijdr. H. G. 28 p. 344.

9) Geyl, t.a.p. p. 77 en 78; de Voogd p. 153.

10) De Voogd p. 162 en 203.

11) De Voogd p. 202.

12) De Voogd p. 70.

13) De Voogd p. 84.

14) Opkomst en bloei van Amsterdam p. 220; omtrent het woord middenstand in deze aanhaling zie p. 44 noot 1.

15) Het censuskiesrecht werd reeds voorgestaan door Mirabeau in art. V van de Déclaration des droits de l'homme, welke zijn Lettres aux Bataves sur le Stadhoudérat volgt; zie ook de opmerkingen van Schimmelpenninck in een brief welke geschreven werd den dag nadat Bonaparte het Directoire ten val had gebracht: „Bereid bij ons de natie op een verstandige wijs er op voor om ook eenige heilzame veranderingen in de constitutie te maken, wanneer het gepaste oogenblik zich daartoe aanbiedt . . . De groote waarborg der burgerlijke vrijheid is gelegen in een overwegenden invloed van hen die door hunne bezittingen onmiddellijk bij de welvaart van het land belang hebben”, Colenbrander, De Bataafsche Republiek, Ned. Hist. Bibl. I, Amsterdam 1908, p. 224; zie verder W. Blackstone, Commentaries on the laws of England, with notes by George

Sharswood, Philadelphia 1860, vol. I p. 171 en 174; Montesquieu, de l'Esprit des lois, XI, 6.

¹⁶⁾ C. M. O. van Nispen tot Sevenaer, De strijd om de grenzen van het natuurrecht, Ned. Jur. Bl. 1934 p. 673.

¹⁷⁾ Zoo werd bv. het Nut van 't Algemeen in 1784 gesticht; Blok III, p. 566.

¹⁸⁾ Aanknoopingspunten voor een dergelijke gedachte gaven de toestanden in enkele deelen van ons land zeker. De gildenbeweging had in bepaalde plaatsen als Dordt en Utrecht steeds den wensch naar invloed van het lagere volk op de verkiezing van den magistraat wakker gehouden en ook de resten van machtsposities der gilden in de oostelijke provinciën werkten in die richting. Vgl. Gosses en Japikse p. 432 en 655.

¹⁹⁾ F. A. van der Marck, Nadere Verklaring over de Vrijheid van den Burgerstaat van Groningerland gegrondvest op deszelfs eige Vaderlandsche Wetten, Groningen 1762 (cat. Knuttel no. 18849) p. 13 is een typisch voorbeeld van Nederlandsche natuurrechtelijke redeneering. Ik geef het daarom hier weer: „Het recht, dat iemand uit de wezendlijkheid des menschen van natuur heeft, is den mensch aangeboren, omdat hij een Mensch en een redelijk Schepzel is. En dit recht is onveranderlijk en bij gevolg kan of mag hetzelfde door burgerlijke wetten den mensch niet ontnomen worden. En hieruit leide ik af de vrijheid van redeneren in 't stuk van wetenschappen, de vrijheid van den Godsdienst, de vrijheid om zijn eigen oordeel te volgen in zijn doen en laten, zo lange men niemand daardoor beledigt in deszelfs *verkrege*n recht” (de cursiveering is van hem).

²⁰⁾ Rousseau, du Contrat social I, 8. „l'obéissance à la loi qu'on s'est préscrite est liberté.”

²¹⁾ Contrat social IV, 2 en 3.

²²⁾ Contrat social I, 7.

²³⁾ Kranenburg, Staatsrecht, 4e dr. I p. 24 e.v.

²⁴⁾ „Pour qu'on ne puisse abuser du pouvoir, il faut que, *par la disposition des choses* le pouvoir arrête le pouvoir” (cursiveering van mij), Esprit des lois XI, 4.

²⁵⁾ Vgl. pamflet cat. Knuttel 16573 p. 4.

²⁶⁾ De „elf artikelen”, evenals de „drie artikelen” een programma van hervormingen, door een bepaalde groep tijdens de Doelistenbeweging te Amsterdam opgesteld, zie: de Voogd, t.a.p. p. 106, cat. Knuttel 17966; de „drie artikelen”: de Voogd p. 112, cat. Knuttel 17978; vgl. ook cat. Knuttel 16753; art. XXVI van het daarbij gevoegde ontwerp werkt een kiesreglement uit.

²⁷⁾ De Voogd p. 106; cat. Knuttel 17966.

²⁸⁾ Japikse, De aard der volksbewegingen in 1747 en 1748. Gids 1910 IV p. 328 en 329; de Voogd p. 97.

²⁹⁾ Cat. Knuttel 16573. Deze neemt het op in 1722 en nogmaals onder het jaar 1745 (no. 17495). Japikse t.a.p. p. 324 noot 2, schat den tijd van verschijnen tusschen 1713 en 1740.

³⁰⁾ p. 24; cursiveering van den schrijver.

³¹⁾ p. 4.

³²⁾ Nagtstudies no. 3.

³³⁾ Bij J. Hartog, De Patriotten en Oranje, Amsterdam 1882 p. 82; de cursiveering is van hem.

³⁴⁾ Knuttel 16980.

³⁵⁾ Op p. 13.

- 36) Cursiveering van mij.
- 37) Bij Hartog t.a.p. p. 82.
- 38) Contrat social II, 1.
- 39) Men heeft dus wel denzelfden gedachtengang, doch werkt dezen in de praktijk verschillend uit, nl. tegen het bestaande regime in. M.a.w. de idealen zijn materieel bepaald door de omstandigheden waaronder zij ontstaan. Hieruit blijkt duidelijk, dat een theorie slechts begrepen kan worden vanuit de historisch bepaalde samenleving waarin zij ontstaat. Maakt men haar daarvan los, dan verliest zij haar inhoud.
- 40) Hartog, p. 80.
- 41) O. Gierke, Johannes Althusius und die Entwicklung der Naturrechtlichen Staatstheorien, Bresslau 1880 p. 9, spreekt dit vermoeden uit.
- 42) J. J. von Schmid, Grootte Denkers over Staat en Recht, V.U.B. Haarlem 1934 I p. 153; Krabbe, Kritische Darstellung der Staatslehre, Den Haag 1930 p. 158.
- 43) Zie voren p. 32.
- 44) Het tweede van de „Two Treatises on Civil Government”.
- 45) Von Schmid t.a.p. I p. 184.
- 46) Spectators; Hartog t.a.p. p. 79.
- 47) Gids 1910 IV p. 322.
- 48) Knuttel no's 17019, 17057, 17058, 17078, 17079. Verzameld uitgegeven no. 18562. De oorspronkelijke uitgave is van 1736 tot 1738 verschenen, de verzamelde herdruk in 1757.
- 49) Een dergelijke houding sluit ook aan bij den Engelschen gedachtengang, waarin een theorie slechts achteraf verband moet geven, maar geen vooropgezette norm voor handelen is. Het handelen wordt bepaald door de „workability”, de practische bruikbaarheid, maar niet door een theorie die het zoo voorschrijft. vgl. ook Krabbe t.a.p. p. 159.
- 50) Zie ook de opmerking in 't pamflet Knuttel 16753 p.4, over de denkwijze der „deftigste burgers”.
- 51) Japikse, Gids 1910 IV p. 328; Geyl, Revolutiedagen te Amsterdam p. 40; de Voogd t.a.p. p. 106 en 113.
- 52) De Voogd p. 209 en 237; Geyl t.a.p. p. 146.
- 53) De Voogd p. 225.
- 54) Zie verder Gosses en Japikse p. 640 e.v.
- 55) Gosses en Japikse p. 653.
- 56) Bijdr. en Meded. H. G. 28 p. 165.
- 57) Voor het volgende zie M. de Jong Hzn., Johan Derck van der Capellen, diss. Amsterdam 1921 p. 530 e.v.
- 58) Uit het voorgaande zal duidelijk zijn, dat de gelijkstelling van aristocratisch en despotiek hier uit de concrete historische situatie voortvloeide en daarin haar betekenis verkrijgt.
- 59) Brief van 8 Jan. 1783 aan van Beyma. Bijdr. H.G. 28. p. 169.
- 60) In anderen zin de Jong, t.a.p. p. 538, die dit theoretisch (sic) fout acht.
- 61) Bijdr. en Meded. H.G. 28 p. 194.
- 62) De Jong t.a.p. p. 584.
- 63) Colenbrander, De Patriottentijd, 's Gravenhage 1897 dl. I p. 266 en 267.
- 64) Bijdr. en Meded. H.G. 28 p. 165, zie ook noot 1; de Jong t.a.p. p. 186 en 664.
- 66) Voor ontstaan en geschiedenis der vrijcorpsen zie de Jong t.a.p. p. 664 e.v.

- ⁶⁶⁾ H.G. 28 p. 165.
- ⁶⁷⁾ De Jong p. 185 en 188.
- ⁶⁸⁾ H.G. 28 p. 169.
- ⁶⁹⁾ Fruin, Staatsinstellingen p. 392.
- ⁷⁰⁾ Kenmerkend voor den aard van de klasse die den toon aangaf was, dat de officieren jaarlijks, ter goedmaking van de kosten, een zekere som, varierende van f 30.— voor den hoogsten tot f 15.— voor den laagsten in rang, te betalen zouden hebben. Vgl. de Jong p. 670. Hét middel van de bezittende klassen om zich tegen al te snel opdringen van de arbeiders te verdedigen.
- ⁷¹⁾ De Jong p. 671, 675.
- ⁷²⁾ 25 April 1785, H.G. 28 p. 315.
- ⁷³⁾ Juni 1784.
- ⁷⁴⁾ H.G. 28 p. 322, 332.
- ⁷⁵⁾ De Jong p. 679; Colenbrander, Patriottentijd I p. 179.
- ⁷⁶⁾ Gosses en Japikse p. 679.
- ⁷⁷⁾ Dit was de eerste nationale organisatie die alle gewesten omvatte sedert de Synode van Dordt van 1618; Colenbrander, Patriottentijd I p. 279.
- ⁷⁸⁾ Patriottentijd II p. 224.
- ⁷⁹⁾ Gosses en Japikse p. 673.
- ⁸⁰⁾ (A. Kluit), De Rechten van den Mensch in Frankrijk, geen gewaande rechten in Nederland, Amsterdam 1793 p. 210.
- ⁸¹⁾ Kluit t.a.p.
- ⁸²⁾ Gosses en Japikse p. 687.
- ⁸³⁾ Colenbrander, Patriottentijd III p. 287 en 288.
- ⁸⁴⁾ Colenbrander, Bataafsche Republiek p. 4.
- ⁸⁵⁾ Colenbrander, Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Gedenkstukken I p. XXXI en p. 3 en 4; o.a. van Lennep, van Hall, R. J. Schimmelpenninck, Krayenhoff, Wiselius.
- ⁸⁶⁾ Tafereel van de geschiedenis der jongste Omwenteling in de Vereenigde Nederlanden, Amsterdam 1796 p. 113 noot 1.
- ⁸⁷⁾ Voor omvang en werkwijze zie beknopt, Colenbrander, Bataafsche Republiek p. 36 en 37; uitgebreider, Rogge, Omwenteling p. 111—120 en p. 127—167.
- ⁸⁸⁾ Colenbrander, Bataafsche Republiek p. 21.
- ⁸⁹⁾ Rogge, Omwenteling p. 264—342 geeft een overzicht van den loop der gebeurtenissen in de verschillende steden gedurende de volgende dagen. Voor een uitvoeriger beschrijving van de wijze waarop de Omwenteling te Utrecht plaats vond, vgl. B. C. de Savornin Lohman, Bestuursinrichting van Gewest, Stad en Platteland van Utrecht gedurende de Bataafsche Republiek; diss. Utrecht 1910 p. 188 e.v.
- ⁹⁰⁾ Rogge, t.a.p. p. 418 e.v., 434, 438 noot, 440.
- ⁹¹⁾ Rogge, t.a.p. p. 422; Lohman, Bestuursinrichting p. 192.
- ⁹²⁾ Clubs en overheid: Rogge p. 558—561; over de Algemeene Centrale Vergadering der clubs te 's Gravenhage: p. 577—590; over de wijze waarop de unitaristische clubs in Friesland hun zin doorzetten tegen de Staten in: Rogge, t.a.p. p. 579, 586 e.v. en G. W. Bannier, Grondwetten van Nederland, Zwolle 1936 p. 2; idem in Zeeland, Rogge p. 113 noot.
- ⁹³⁾ Bevolen bij art. 5 Reglement Nationale Vergadering, bij Bannier t.a.p. p. 17.
- ⁹⁴⁾ Lohman, Bestuursinrichting p. 54.
- ⁹⁵⁾ Gedenkstukken II p. 166 no. 141, Ducange aan Delacroix.

- 96) Gedenkstukken II p. 163 no. 139 e.v.
- 97) Op 18 fructidor an V.
- 98) Gedenkstukken II p. LVII; Blok IV p. 41—46; Gosses en Japikse p. 711.
- 99) Dagverhaal der Nationale Vergadering dl. 8 p. 426.
- 100) Lohman, Bestuursinrichting p. 56.
- 101) Dagverhaal dl. 8 p. 548.
- 102) Gedenkstukken II p. 167—170; p. 171 Symbole Constitutionel art. XV en art. XIX, 5 en 19; verder p. 181, 183, 193.
- 103) Art. 18 der Burgerlijke en Staatkundige Grondregels die voorafgaan aan de Acte van Staatsregeling. Dit luidt: „Ieder Burger heeft regt, om met zijne Medeburgers te vergaderen, ter onderlinge voorlichting, ter opwekking van vaderlands-liefde, en ter naauwer verbindtenis aan de Staatsregeling, zonder dat nothands de Constitutioneele Gezelschappen, als zoodanigen, met elkanderen over Staats-zaken briefwisseling houden, geschreven aanklagten ontvangen, bij stemming besluiten, of, bij wijze van Corporatie, eenige openbare daad zullen verrichten”.
- 104) II, 3. Zie ook hierna p. 78.
- 105) Lohman, Bestuursinrichting p. 58.
- 106) Zie de Grondregels, voorafgaande aan de Acte van Staatsregeling van 1798, art. 17.
- 107) Colenbrander, Bataafsche Republiek p. 182.
- 108) Colenbrander, Bataafsche Republiek p. 216; en het rapport van Esménard over den politieken toestand in de Republiek, Gedenkstukken III, p. 414 e.v. in het bijzonder p. 416, 419 e.v. 423—425.
- 109) Colenbrander, Bataafsche Republiek p. 229 e.v.
- 110) 1 October 1801.
- 111) Colenbrander, Bataafsche Republiek p. 237, 251.
- 112) Colenbrander, Schimmelpenninck en Koning Lodewijk, Ned. Hist. Bibl. V, Amsterdam 1911 p. 36.
- 113) t.z.p. p. 43, 88, 137.
- 114) t.z.p. p. 83; vgl. Staatsregeling 1805 art. 31.
- 115) Art. 291 van den Code pénal luidt in den Nederlandschen tekst:
 „Geenerlei genootschap (of gezelschap) van meer dan twintig personen, met oogmerk om dagelijks of op zekere bepaalde dagen bijeen te komen, teneinde zich met voorwerpen van godsdienst, letterkunde, staatkunde of andere zaken bezig te houden, zal opgerigt mogen worden, dan met toestemming van de Hooge Regering, en onder zoodanige voorwaarden, als het openbaar gezag zal goedvinden het gezelschap op te leggen”. Als Wetboek van Strafrecht heeft de Code pénal hier gegolden tot in 1886 het nieuwe W. v. S. werd ingevoerd.
- 116) De vereischten om „notabele” te zijn, leeren we het beste kennen uit den brief van Van Stralen (Commissaris-Generaal v. Binnenl. Z. onder Koning Willem I) aan de Commissarissen-Generaal in de verschillende departementen, van 24 Jan. 1814. [Colenbrander, Ontstaan der Grondwet (R.G.P. Kl. Serie no. 1) dl. I, no. 112, p. 280]. Van Stralen verzoekt in dit schrijven den Commissarissen-Generaal voor hem een voordracht op te maken van personen uit hun departement, die geschikt zijn om deel te nemen aan de plechtige vergadering welke te Amsterdam zal bijeenkomen om als vertegenwoordiging van het volk te beraadslagen over de aanneming van de nieuwe Grondwet. Na gewezen te hebben op de wenschelijkheid rekening te houden met de krachtsverhouding

van de verschillende godsdiensten in hun departement, vervolgt hij: „deels . . . den ouden Adel dezer Landen, die ik proponeer te nemen voor één vierde, . . . , deels uit notabele en aanzienlijke mannen uit de andere standen, voor de overige drie vierde, allen den ouderdom van 30 jaren bereikt hebbende, . . . Vooral de oude en ook de latere Regeringen moeten eerst in aanmerking komen; voorts de justitie, koophandel, geleerdheid, wetenschappen, geestelijken en militaire stand, en al wat men verder tot het notabele kan brengen. Geboorte en gegoedheid, maar bijzonder talenten, deugden en verdiensten, houde ik voor hoofdvereischten, en zulks zonder onderscheid van verdienste of voormalige politique denkwijze”.

¹¹⁷⁾ Grondwet 1814 art. 56; Grondwet 1815 artt. 79 en 80.

¹¹⁸⁾ W. Verkade, Nederlands herleving in de vorige eeuw, Gemeenebest 3e. jaarg. (Maart 1941) afl. 5 p. 129.

¹¹⁹⁾ P. Albers, Geschiedenis van het Herstel der Hiërarchie in de Nederlanden, Nijmegen 1903—'04 dl. I, over de moeilijkheden ten aanzien van het sluiten van een concordaat; over het recht van placet, Albers, t.a.p. p. 207, Gosses en Japikse p. 761; over het onderwijs, speciaal het collegium te Leuven, Gosses en Japikse p. 773, Albers, t.a.p. I, 104 e.v.

¹²⁰⁾ 1828, Gosses en Japikse p. 775.

¹²¹⁾ Van 1817 tot 1825 lid der Tweede Kamer. Zie over hem K. E. van der Mandele, Het Liberalisme in Nederland, diss. Amsterdam 1933 p. 9 e.v.

¹²²⁾ Van der Mandele t.a.p. p. 27 en 31.

¹²³⁾ J. H. M. Witlox, De Katholieke Staatspartij in haar oorsprong en ontwikkeling geschetst, diss. A'dam 1919, I 157 e.v. en 227 e.v.

¹²⁴⁾ 1820—1823.

¹²⁵⁾ Witlox I p. 87 e.v.; van der Mandele p. 151.

¹²⁶⁾ Van der Mandele p. 46 e.v.; Gosses en Japikse p. 799 e.v.

¹²⁷⁾ A. Goslinga, De Beteekenis van de Omwenteling van 1795, Rede Amsterdam V.U. A'dam 1927 p. 6.

¹²⁸⁾ Herinnering aan het Bedrijf der Tweede Kamer, uitgegeven door Colenbrander, Onze Eeuw 1905 I p. 46.

¹²⁹⁾ Colenbrander, 1848, in Historie en Leven, A'dam z.j. dl. II p. 199 en 207. Zie ook de Bosch Kemper, Geschiedenis van Nederland na 1830, Amsterdam 1882 dl. V letterk. aantt. p. 214.

¹³⁰⁾ Herinnering, Onze Eeuw 1905 I p. 65.

¹³¹⁾ Witlox II p. 176—194.

¹³²⁾ Herinnering t.a.p. p. 78.

¹³³⁾ Ook in de oprichting der Amstelsociëteit (1846) kunnen we een voorbode van liberale partij-organisatie zien; J. C. van der Does, Bijdrage tot de Geschiedenis der wording van de A.R. of C.H. Staatspartij, diss. A'dam G.U. 1925 p. 339.

¹³⁴⁾ Colenbrander, Historie en Leven II p. 197; de Bosch Kemper t.a.p. V aantt. p. 210 e.v.

¹³⁵⁾ Colenbrander t.a.p. p. 207, 208, 210.

¹³⁶⁾ Wet van 22 April 1855 S. 32.

¹³⁷⁾ Art. 19.

¹³⁸⁾ E. van Raalte, Het Recht van Vereeniging en Vergadering in Nederland, Alphen aan den Rijn 1939 p. 19.

¹³⁹⁾ H. Colijn, Saevis Tranquillus in Undis, Toelichting op het A.R. beginsel-program, Amsterdam 1934 p. 2.

¹⁴⁰⁾ Van der Does t.a.p. p. 329.

¹⁴¹⁾ Over hun ontstaan en werking, van der Does t.a.p. p. 339 e.v.

¹⁴²⁾ C. E. van Koetsveld, Het ontstaan, de beginselen en de geschiedenis van onze politieke partijen, Utrecht 1904—1905 p. 419 noot.

¹⁴³⁾ Zie bv. A. F. de Savornin Lohman, Bijdragen tot de Geschiedenis der C.H. Unie, 's Gravenhage 1932 dl. I p. 153; voor het vraagstuk in het algemeen: H. Samkalden, Publieke Meening, Pers en Staat, diss. Leiden 1932.

¹⁴⁴⁾ In September 1866 ontstond groote verontwaardiging in de Tweede Kamer. De Heer Meyer, de formateur van het zittende kabinet, dat tot taak had een koloniaal vraagstuk op te lossen waarop het vorige ministerie gestrand was, bleek nl. als Minister van Koloniën afgetreden te zijn en vervangen door den politiek geheel onbekenden Heer Takranen. Twee dagen later was de Heer Meyer benoemd tot Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië. De Kamer nam na heftig debat een motie van den Heer Keuchenius aan welke luidde: „de Kamer, de gedragslijn van het kabinet ten opzichte van de uittreding van den Minister van Koloniën, Mr. P. Meijer, afkeurende, gaat over tot de orde van den dag”. De regeering beschouwde deze motie als ongrondwettig daar de Kamer haar bevoegdheid zou hebben overschreden en inbreuk gemaakt op het prerogatief van de Kroon. De Kamer werd daarom ontbonden, doch de samenstelling van de nieuw gekozen Kamer bracht geen duidelijken uitslag en de regeering bleef aan. In het volgende jaar brak de strijd weer los, naar aanleiding van het beleid van den Minister van Buitenlandsche Zaken, Graaf van Zuylen van Nyevelt, in verband met de Luxemburgsche quaestie (zie hieronder). Diens begrooting werd afgestemd omdat de Kamer in het beleid van dezen Minister geen vertrouwen meer had. Het aanbod van ontslag dat het Kabinet indiende werd niet door den Koning aanvaard en opnieuw werd de Kamer ontbonden, doch nu kwam de kamermeerderheid versterkt terug. Toen ook nu nog het Ministerie niet van heengaan wilde weten, volgde een actie van de Kamer onder leiding van Thorbecke, welke eindigde met de uitspraak dat „geen landsbelang de jongste ontbinding had gevorderd” (motie Blussé). Toen, na nieuwe verwerping van de begrooting van Buitenlandsche Zaken, het Ministerie tot een derde ontbinding wilde overgaan, greep de Eerste Kamer in en het Ministerie trad af.

Men zou, met Kranenburg (Staatsrecht 1933 I p. 172), den regel van het parlementaire stelsel zoo kunnen formuleeren dat, „geen minister als zoodanig kan aanblijven, als hij niet het vertrouwen van de vertegenwoordiging des volks blijkt te hebben.”

De Luxemburgsche quaestie, welke wij zoeven noemden, was gerezen omdat Bismarck, ter verzekering van Frankrijks neutraliteit in den oorlog welke Pruisen in 1866 tegen de meeste Duitsche staten voerde, aan Napoleon III zekere gebiedsuitbreidingen na afloop daarvan had voorgespiegeld. Toen later nakoming van deze beloften werd gevraagd, verschool Bismarck zich echter achter de beweging, dat de Nederlandsche regeering daaraan moeilijkheden in den weg zou leggen. Tevens liet hij evenwel doorschemeren, dat Pruisen er in zou berusten wanneer het voor het fait accompli werd gesteld dat de Groothertog Luxemburg aan Frankrijk had afgestaan. Toen de onderhandelingen hierover reeds zeer ver gevorderd waren, werd echter van Duitsche zijde in Den Haag te kennen gegeven, dat afstand van gebied aan Frankrijk een reden tot oorlog zou zijn. Willem III trok daarop zijn toestemming tot verkoop, welke hij reeds gegeven had, in. De nieuwe positie van Luxemburg, dat bij het uiteenvallen van den Duitschen Bond zelfstandig was geworden, werd daarop op een conferentie te Londen

geregeld (van Welderen Rengers, *Parlementaire Geschiedenis van Nederland* p. 366; Gosses en Japikse p. 829).

¹⁴⁶⁾ Colijn, t.a.p. p. 3.

¹⁴⁶⁾ Colijn, t.a.p. p. 5.

¹⁴⁷⁾ Van der Mandele, t.a.p. p. 125 e.v.

¹⁴⁸⁾ Van Koetsveld, t.a.p. p. 474, noemt de Liberale Unie een „Vereeniging in de groote Liberale partij”. Dit pleit niet tegen onze voorstelling. In plaats van het woord partij zouden wij hier echter liever het woord „richting” gebruiken. Het woord partij heeft nl. in de parlementaire democratie ook nog een enge beteekenis gekregen. Het duidt dan op een groep welke zich op grond van een bepaald programma georganiseerd heeft om door middel van eigen candidaatstellingen aan den verkiezingsstrijd deel te nemen. Wat van Koetsveld hier partij noemt, (en wat ook wij in het voorgaande voortdurend met dit woord hebben aangeduid), noemt men dan „richting”.

¹⁴⁹⁾ Van der Mandele, p. 102, 103.

¹⁵⁰⁾ Witlox I, p. XVII noot.

¹⁵¹⁾ Grondwetsherziening 1917.

¹⁵²⁾ Zie voor de beteekenis van het woord burgerklasse p. 44 noot 1.

¹⁵³⁾ Rogge, *Omwenteling* p. 583.

¹⁵⁴⁾ *Contrat social* II 3.

¹⁵⁵⁾ Zie hierna p. 117.

¹⁵⁶⁾ Ontstonden toch partijen, dan moest men er voor zorgen dat deze groot in aantal en gelijk van omvang werden, maar R. is met die oplossing niet ingenomen.

¹⁵⁷⁾ Zie hierna p. 114 e.v.

¹⁵⁸⁾ *Of Parties in General, Essays*, Londen 1777 p. 56.

¹⁵⁹⁾ *Of the Parties of Great Britain*, t.a.p. p. 65 en 66.

¹⁶⁰⁾ *Of the Parties of Great Britain*.

¹⁶¹⁾ *Of Parties in General*.

¹⁶²⁾ t.a.p. p. 501.

¹⁶³⁾ De drie genoemde essays zijn evenwel uit een ander oogpunt van belang. Achter alle drie voelt men een gedachtengang die in het laatste wordt uitgesproken, nl. dat de tegenstellingen tusschen partijen in den staat niet zóó scherp mogen zijn, dat zij met het zwaard moeten worden beslist (vgl. t.a.p. p. 501: „The only dangerous parties are such as entertain opposite views with regard to the essentials of government, . . . where there is no room for any compromise or accommodation, and where the controversy may appear so momentous as to justify even an opposition by arms to the pretensions of the antagonists”). Hiermede wijst hij dus in de richting van de parlementaire practijk van beslissing door overstemming na „gemeen overleg” en geeft als voorwaarde voor het functionneeren van deze wijze van beslissing aan, dat er een zekere basis van eensgezindheid, een vast kader van gemeenschappelijk aanvaarde waarheden en regels is, waarbinnen de partijen zich houden moeten willen zij niet „staatsgevaarlijk” zijn.

¹⁶⁴⁾ Kelsen, *Vom Wesen und Wert der Demokratie* p. 19 en 20.

¹⁶⁵⁾ De wensch naar eer en geweten hun oordeel uit te kunnen spreken in plaats van aan partijen en hun imperatief mandaat gebonden te zijn, d.w.z. om hun persoon en niet als „partijman” gekozen te worden, is een typisch aristocratische trek. Deze is kenmerkend voor de klasse die regeerde en welke voor zich aan partijvorming geen behoefte had wegens haar betrekkelijk kleinen omvang en

de bekendheid van de daartoe behorende leden met elkander. De opvatting van Triepel (Die Staatsverfassung und die politischen Parteien p. 10), dat zij liberalen waren en geen „democraten”, is juist, wanneer men tenminste „liberalen” noemt, den goeuden burgerstand, die voor zich gelijkheid wenschte met de boven haar liggende klassen, doch er niet voor voelde deze ook tot de lagen die zich onder haar bevonden uitgestrekt te zien (F. J. Stahl, Die gegenwärtigen Parteien in Staat und Kirche, Berlin 1868 p. 72 e.v.) en met „democraten” bedoelt hen die de gelijkheid, speciaal t.a.z.v. het kiesrecht, ook tot de arbeiders uitgestrekt wenschten te zien. Men kon ook de eerste groep democraten noemen, vooral vóór dat in 1848 de goeode burgerij het kiesrecht verkreeg. De bestrijding van Triepels meening door Kelsen (Wesen und Wert der Demokratie, p. 108 noot 16 op het einde), berust dus op woordenspel, dat mogelijk wordt door de dubbelzinnigheid van het woord volk.

Zie ook de „technische middelen” om partijvorming te voorkomen, in de grondwetten en de reglementen der volksvertegenwoordigingen uit dien tijd, bij Triepel t.a.p. p. 12 e.v.

¹⁶⁶⁾ Vgl. voor beide gevallen en een mogelijken samenhang daartusschen: A. F. de Savornin Lohman, Bijdrage I p. 149—153.

¹⁶⁷⁾ Kelsen t.a.p. p. 40.

¹⁶⁸⁾ Lohman, Bijdrage I p. 140 e.v.

¹⁶⁹⁾ Van Koetsveld, t.a.p. p. 496 en noot 390; Kelsen, t.a.p. p. 42 en 43.

¹⁷⁰⁾ Lohman, Bijdrage II p. 175 e.v.; vgl. ook W. A. Bongers, Problemen der Democratie, Groningen 1934 p. 121 e.v.

¹⁷¹⁾ Kort overzicht bij Dassen, De Grondwetsherziening 1938, diss. Nijmegen 1938 p. 79—86.

¹⁷²⁾ Kelsen t.a.p. p. 40.

¹⁷³⁾ Rousseau, Contrat social III, 15; Kelsen t.a.p. p. 30.

¹⁷⁴⁾ Vgl. bv. J. de Bosch Kemper, De richtingen en partijen in het staatkundig leven, 2e dr. Amsterdam 1857 p. 13: „Een enkele waarheid op zichzelf kan nooit een volkomene uitdrukking zijn van hetgeen is, omdat elke verscheidenheid slechts een deel is van een samenhangend geheel”; en op andere gronden: J. C. Bluntschli, Charakter und Geist der politischen Parteien, Nordlingen 1869 p. 90: „Weil . . . die Parteien in der verschiedenen Naturbegabung der Individuen d.h. in der göttlichen Anordnung der menschlichen Schöpfung ihren tiefsten Grund haben, so erscheinen alle Parteien als *naturnothwendig* und haben demgemäß auch *ein natürliches Recht zu sein.*” (cursiveeringen van B.) Zie daar tegenover F. J. Stahl t.a.p. p. 90 e.v.

¹⁷⁵⁾ Kelsen t.a.p. p. 57.

¹⁷⁶⁾ De Bosch Kemper t.a.p. p. 15: „Hetgeen de verscheidenheid tot partij maakt is de voorliefde tot eigene meeningen en eigen belangen, die in vereeniging zelfbehoud zoekt, . . . waar nu aan de eene zijde overdreven begeerten gekoesterd worden en aan de andere zijde miskenning plaats heeft, daar worden uit de vereenigingen eenzijdige richtingen en uit de eenzijdige richtingen partijschappen geboren. De sterke uitdrukking der partijschap schijnt in de vorming der volks-overtuiging onvermijdelijk te zijn *zoolang geen billijk oordeel het recht der verscheidenheid erkent.*” (cursiveering van mij).

¹⁷⁷⁾ Kelsen t.a.p. p. 20.

¹⁷⁸⁾ Zie voren noot 176 p. 85.

179) Baudry Lacantinerie, Précis de droit civil, ad art. 6 C.c.; cursiveeringen van mij.

180) Kelsen t.a.p. p. 14, zie hierna p. 126.

181) Zie G. van der Bergh, De democratische staat en de niet-democratische partijen, Rede Amsterdam G.U. 1936.

182) Carlyle, On Heroes and Heroworship (1840), London 1872 p. 138; cursiveering van C.

183) Triepel, Die Staatsverfassung und die politische Parteien, Rede Berlin 1927 p. 14 e.v.; Kelsen t.a.p. p. 19 en 63.

184) Bv. ten aanzien van contrôle der afgevaardigden door hun kiezers, Kelsen t.a.p. p. 40 en 42.

185) Lohman, Bijdrage I p. 168.

186) of welks meening men niet langer deelde; vgl. Kelsen, t.a.p. p. 40 e.v.; vgl. in ons land den strijd door het optreden van Duys in de jaren 1935 e.v. uitgelokt.

187) De theorie van de „vier zuilen” is een zoo typisch verschijnsel van het Nederlandsche staatkundige leven der laatste tien jaren, dat wij hier kort haar geschiedenis willen vastleggen. Zij berustte op de erkenning van de vier groote politieke stroomingen, welke uit verschillen in levensbeschouwing voortkwamen, als de groepen waarmede de regeering had samen te werken, telkens wanneer het particuliere initiatief bij de uitvoering van bepaalde overheidsmaatregelen op cultureel en sociaal gebied werd ingeschakeld. Deze opvatting ontwikkelde zich uit de oplossing welke voor den schoolstrijd was gevonden (grondwetsherziening 1917; uitgewerkt in L.O.wet de Visser van 1920). In 1930 sprak Min. Reymer, naar aanleiding van het door hem uitgevaardigde Radiozendtijd-besluit (van 15 Mei 1930), van „vier stroomingen”, welke ieder „aanspraak hadden” op evenveel zendtijd. Bijna de geheele rechterzijde en de Sociaal-democraten betuigden hiermede hun instemming. De Liberalen en Vrijzinnig-democraten kwamen er tegen op, daar zij in de AVRO de algemeene omroepvereniging zagen. (P. J. Oud, Onze Democratie, 1929-1933, Assen 1933, p. 447 e.v.). Zij dook weer op, bij de behandeling van het vraagstuk der jeugdwerkloosheid, onder Min. Romme (Hand. 2e K. 1937-'38 p. 561 en Bijl. A hoofdst. XI no. 5 p. 10 en no. 6 p. 31; vgl. ook Hans Hermans, Parlementaire geschiedenis van jaar tot jaar, 1938-'39, Hilversum 1939 p. 222). Op deze vier zuilen baseerde ook Min. Dijkhoorn zijn oplossing voor de quaestie der mobilisatieclubs. Op 8 Maart 1940 sprak deze minister in de 1e Kamer daarover o.a. de volgende woorden: „... in welk college (t.w. het algemeen advies-college voor ontwikkeling en ontspanning) de eveneens welbekende vier zuilen zijn vertegenwoordigd” en later: „Het lijkt mij minder juist om één van de vier groote volksgroepen te willen uitschakelen — ... Minder juist, omdat op deze vierde zuil evenals op de andere drie, onze weermacht steunt en ook deze zuil evenals de andere drie stevig zal staan, wanneer het gaat om de verdediging van onze onafhankelijkheid”. Deze opvatting werd o.a. door de Savornin Lohman (C. H.; zie Hand. 1e K. 1939-'40 p. 375) en van Rappard (Lib.) heftig bestreden. De geheele rechtsche pers stemde echter met den minister in.

188) Zie hierna p. 142 e.v.

189) Bij de Grondwetsherziening van 1922.

190) Zie hierna p. 123.

191) Zie voren p. 32 noot 55.

192) Zie voren p. 28 noot 41.

198) Ostrogorski t.a.p. (zie voren p. 37 noot 63) I p. 21 e.v.; J. Bryce, *Modern Democracies*, London 1921 I p. 31 en 32.

194) Gosses en Japikse p. 599, 601.

195) Blackstone, *Commentaries* I p. 174; Ch. Seignobos, *Histoire politique de l'Europe contemporaine. Évolution des parties et des formes politiques*, Paris 1897 p. 20.

196) Bryce, *Modern Democracies* I p. 35.

197) De geschriften der Monarchomachen, speciaal van den Schot Buchanan; vgl. Krabbe, *Kritische Darstellung der Staatslehre* p. 88 e.v.; von Schmid t.a.p. I p. 137 e.v.

198) O.m. „Of Parties in General” en „Of the Coalition of Parties”.

199) 1753—1765.

200) Book I ch. 1.

201) Dl. I p. 122 en 128.

202) Blackstone meent, dat toen dit bedrag werd vastgesteld, het overeenkwam met de koopkracht van 20 £ per jaar in zijn tijd. Men werd geacht daarvan te kunnen leven als een onafhankelijk man (t.a.p. dl. I p. 171).

„Knights of the shire”; het woord „shire” duidt een grooter administratief of politiek deel van Engeland aan, practisch gelijk aan „county” (graafschap); Knight = man, leenman; „knights of the shire” is de aanduiding van de „county members of the British Parliament”, het zijn dus de mannen van den heer in dat graafschap, die hem dienen als „raad”. Hier zien we den typisch feodalen oorsprong. Tot 1832 koos ieder county en borough welke het voorrecht van vertegenwoordiging in het Parlement bezat, als regel twee leden daarvan (A. Lawrence Lowell, *The Government of England*, New-York 1920 vol. I p. 197).

203) Blackstone dl. I p. 174.

204) Seignobos t.a.p. p. 35; voor verdere kiesrechtuitbreidingen in Engeland zie Bryce, *Modern Democracies* I p. 33 e.v.

205) Over de ontwikkeling van het Engelsche partijen-stelsel, zie Ostrogorski t.a.p. (zie voren p. 37 noot 63).

206) G. J. van Grol, *De grondpolitiek in het West-Indische domein der Generaliteit*, 's Gravenhage 1934 dl. I p. 7 e.v.

207) Van Grol p. 10; de volgende aanhalingen zijn alle uit dit werk.

208) p. 13.

209) p. 14.

210) p. 18.

211) p. 10.

212) Vgl. volle hoeve in Drenthe, zie voren p. 17 en het vereischte voor kiesrecht in Engeland, zie voren p. 90.

213) van Grol p. 15.

214) Door middel van de Board of Trade, een commissie uit de Privy Council; Colenbrander, *Geschiedenis der Vereenigde Staten*, A'dam z.j. p. 17 e.v.

215) Daarom hief zij in de koloniën in- en uitgaande rechten en verbood zij om die bedrijven welke in Engeland beschermd werden, in de koloniën uit te oefenen. Ook handhaafde zij de „Scheepvaartwet van 1861” voor alle scheepvaart op de koloniën en het Moederland.

216) Zie hierna hoofdstuk III.

217) Zie voor een dergelijk gebruik der arbeidersklasse in Nederland hiervoor p. 46.

218) Zie hierna hoofdstuk III.

²¹⁹⁾ Deutschland speelt na 1870 (crisis 1873) voor het eerst een duidelijk merkbare actieve rol in de wereldconjunctuur; zie voor andere factoren die remmend werkten op een democratische ontwikkeling in Duitsland: Bryce, *Modern Democracies* I p. 44 e.v.

²²⁰⁾ Art. 54.

²²¹⁾ Brünings Notverordnungen ex art. 48 der Constitutie van Weimar.

²²²⁾ De gegevens voor dit overzicht werden alle ontleend aan het zoo juist verschenen boek van E. Hanisch (Directeur van het Ost-Instituut te Breslau), *Geschichte Russlands*, Freiburg 1940—1941, 2 dln.

²²³⁾ Dl. I p. 6, 37.

²²⁴⁾ Dl. I p. 40 e.v.

²²⁵⁾ Dl. I p. 71, 127.

²²⁶⁾ Dl. I p. 93, 130.

²²⁷⁾ Dl. I p. 163 e.v.

²²⁸⁾ Dl. II p. 66 e.v.

²²⁹⁾ Dl. II p. 75 e.v.

²³⁰⁾ Dl. II p. 114.

²³¹⁾ Hanisch, dl. II p. 136, wijst daar uitdrukkelijk op.

HOOFDSTUK III.

DE POLITIEKE PARTIJ EN DE REGEERINGSVORM VAN HET „WERKENDE VOLK”.

§ 1. HET POLITIEK MONDIG WORDEN VAN DE ARBEIDERSKLASSE EN ZIJN GEVOLGEN.

In de voorafgaande hoofdstukken hebben wij gezien, hoe in de Nederlandsche samenleving verschillende bevolkingsgroepen zich de een na de ander medezeggenschap in de regeering verwierven. Op adel en eigenerfden (en hier en daar de geestelijkheid) volgde de stedelijke aristocratie; als gevolg der Omwenteling werd naast deze „notabelen”, na eenige jaren van strijd, in 1848 de gegoede burgerstand tot het politieke leven toegelaten. De Kieswet van Houten nam in 1896 ook de kleine burgerij in het kiezerscorps op¹⁾. Alleen de klasse der industrie- en landarbeiders, met enkele andere economisch slecht bedeelde groepen, waren toen nog van deelneming aan het staatsbestuur uitgesloten.

De invoering van de stoomwerktuigen, in het begin der 19e eeuw²⁾, veroorzaakte een vermeerdering van het aantal groote fabrieken. Het aantal „werkkrachten” per bedrijf steeg sterk en maakte aan de zorg voor de persoonlijke belangen der arbeiders, voorzoover die nog voorkwam, een einde, daar de individueele arbeider buiten den gezichtskring van den werkgever kwam te liggen. Aan den anderen kant ontnamen de regelmatig voorkomende conjunctuurcrises, welke met de industrialiseering haar intrede doen, van tijd tot tijd aan een groot aantal arbeiders hun werkgelegenheid en daarmee hun brood. Kwam daarbij dan nog een landbouw-crisis of een misoogst, dan werd de toestand van velen die tot de lagere klassen behoorden verschrikkelijk.

De fabrieken trokken bovendien in hun perioden van uitbreiding vele arbeiders van het omliggende platteland aan, zoodat een steeds groeiend deel der bevolking als fabrieksarbeider zijn brood moest verdienen en aan het wel en wee van die groep deel kreeg.

Deze toestanden deden een uitgebreide literatuur over het arbeidersvraagstuk ontstaan en dreven in sommige landen tot pogingen om het op te lossen. Zoo richtte men in Frankrijk de Ateliers Nationaux op. In Duitschland zonden Marx en Engels in 1848 het Communistisch Manifest de wereld in, waarvan de zinsnede „Proletarier aller Länder

vereenigt Euch" voorloopig de strategie bepaalde voor een verheffing der arbeidersklasse.

Deze en dergelijke bewegingen werden ook in ons land overgebracht en juist in tijden waarin de positie van de arbeiders zeer slecht was. Zij deden het bewustzijn ontwakken, zij het voorloopig nog slechts bij enkelingen, dat de toestand der arbeidersklasse niet alleen anders behoorde te zijn dan zij was, maar dat het ook mogelijk was er verandering in te brengen.

Van de andere klassen was voor een positie-verbetering der arbeiders nooit veel hulp gekomen en die was ook in de toekomst niet te verwachten ³). Hun bemoeienis met de arbeiders was alleen van philanthropischen aard, ging uit van den plicht hen te helpen, niet van hun recht op een zelfstandige plaats en erkenning dat hun arbeidsprestatie zoodanig beoordeeld en betaald behoorde te worden, dat voor hen in het algemeen een menschwaardig bestaan mogelijk was en overigens te zorgen dat er geen misdeelden meer waren. Ook voorzoover men door ontwikkelingswerk hun toestand trachtte te verbeteren, bleef het dit weldadigheidskarakter behouden ⁴).

Getrouw aan de gedachte dat alle krachten in de maatschappij „vrij" moesten kunnen werken, welke werking verstoord zou kunnen worden wanneer de arbeiders door aaneensluiting een bijzondere machtspositie zouden gaan innemen in het economische leven, had men die bepaling in den Code pénal gehandhaafd, die elken vorm van aaneensluiting van arbeiders, met het doel verbetering in de arbeidsvoorwaarden te brengen, verbood. Wel was ook den werkgevers een vereenigingsverbod opgelegd, maar de bedreigde straffen en de voorwaarden van strafbaarheid waren voor hen aanmerkelijk gunstiger, zoodat de arbeiders zeker in de nadeeligste positie bleven ⁵). Het strijdmiddel, om door gemeenschappelijke staking hun wil aan den werkgever op te leggen, was hun hierdoor ontnomen. Individueel waren zij niet in staat zich tegen een werkgever te verzetten, daar dit onmiddellijk broodeloosheid ten gevolge had.

De staat hield zich buiten alle geschillen omtrent loonsverhooging en -verlaging en liet de arbeiders aan de welwillendheid der werkgevers over.

De opheffing van de coalitie-verboden, door de wet van Houten ⁶), maakte den weg vrij voor het ontstaan van vakvereenigingen, associaties die, zoo noodig door strijd, in het algemeen verheffing van het welvaartspeil hunner leden beoogden ⁷); de strijd begon, de macht van de arbeiders werd vergroot door het instellen van weerstandskassen, en de werkstaking werd voor hen het beproefde middel om hun belang te verdedigen.

Door deze eigen actie, die hen uit hun doffe berusting deed ontwaken en hoop en vitaliteit weer deden groeien, werden zij geschoold voor deelneming aan het politieke leven op voet van gelijkheid met de andere bevolkingsgroepen. De verovering van het algemeene kiesrecht opende hun daartoe den weg.

De arbeidersklasse werd op die wijze — dus binnen het kader van de parlementaire democratie — politiek mondig en heeft zich zonder revolutionaire schokken een deel van de staatkundige macht veroverd.

Tot nu toe hebben we als arbeiders aangeduid, die groep van de bevolking, welke bij de kiesrechtuitbreiding van 1896 nog van de stembus werd geweerd. Voor ons verdere onderzoek is het echter noodzakelijk haar ook positief te omschrijven en haar meest in het oog loopende kenmerken aan te geven.

Voor de doeleinden welke de arbeidersklasse zich als zoodanig in het politieke leven stelt, zal voornamelijk datgene van beteekenis zijn, wat haar van de burgerklasse, op wie zij juist haar plaats had te veroveren en tegen wie zij hem nog dagelijks heeft te verdedigen, onderscheidt.

Bezit de burgerklasse een behoorlijken levensstandaard, een zekeren welstand en zelfstandigheid, de arbeiders verschillen van haar hierin, dat zij dagelijks hun brood moeten verdienen, dagelijks in hun levensbehoeften moeten voorzien. Daar zij geen reserves bezitten en ook niet voldoende verdienen om deze te kunnen vormen, ⁸⁾ worden zij door de omstandigheden waarin zij geplaatst zijn gedwongen van de hand in den tand te leven. Een dag, een week niet kunnen werken, beteekent verlies; duurt het iets langer, dan volgt achteruitgang in woning, het beleenen en verkoopen van huisraad en al spoedig honger.

Zij bezitten evenmin productie-middelen die voor henzelf ook maar eenige winst afwerpen wanneer zij anderen daarmede laten werken. Hun economisch uithoudingsvermogen is dus zeer gering. Daarom voelt de arbeider zich ook niet veilig, van week tot week afhankelijk als hij is van de vraag of er werk voor hem zal zijn, of hij in staat zal zijn het te verrichten en welk loon hij er voor zal ontvangen.

Het primaire belang voor den arbeider is dan ook, dat zijn leven behoorlijk verzekerd zij voorzover het betreft eten en drinken, woning, kleeding en een zekere ontspanning. *Arbeid is daartoe de sleutel*, daar arbeid zijn eenige bron van inkomsten is; maar aan die verlangens zal ook in tijden van onvoldoende werkgelegenheid (werkloosheid) of persoonlijke ongeschiktheid tot werken (ziekte, invaliditeit, ouderdom) tegemoet

moeten worden gekomen. Bovendien is de hoogte van het loon dat hem gedurende den tijd dat hij werkt wordt toegekend, in verband met de prijzen der eerste levensbehoefden, van onmiddellijke beteekenis voor het niveau waarop hij zijn leven kan inrichten, voor de ontspanning en ontwikkeling die hij kan genieten en voor de maatregelen die hij kan nemen om zich tegen de gevolgen van stagnatie in zijn werk voor de toekomst zooveel mogelijk te beveiligen.

Zijn arbeid beteekent alles voor hem. Die houdt hem in het leven, die verzekert het bestaan en de toekomst van zijn huisgezin; die dient om, in samenwerking met andere lotgenooten, zijn positie in de maatschappij te verbeteren en te verzekeren; staking van zijn arbeid is zijn groote strijdmiddel tegenover den patroon, daar dit voor dezen verlies, op zijn minst derving van winst beteekent.

Arbeid zal dus voor den arbeider den grondslag van zijn idealen uitmaken. In zijn persoonlijke leven beteekent dit: waardeering voor en streven naar goed vakmanschap; in sociaal opzicht zal hij betere arbeidsvoorwaarden wenschen; naar zijn meening zullen de richting en het tempo van het economische leven niet meer door de ondernemerswinst, maar door de behoeften der maatschappij, in het bijzonder van zijn klasse, bepaald behooren te worden; hij zal geneigd zijn de waarde van de valuta los te maken van het goud, om haar te binden aan zijn eigen arbeidsprestaties.

In verband met ons onderzoek naar de functie van de politieke partij in het staatkundige leven en haar daaruit voortvloeiende structuur, is het meest van belang, welke eischen omtrent de functie van den staat en zijn structuur dit arbeidersbelang kan voortbrengen.

Het is immers duidelijk, dat de arbeidersklasse haar eischen zal doorzetten en daaraan zoo noodig óók den staatsvorm ondergeschikt maken. Zij vormt de grootste groep van de bevolking en bezit de macht om, wanneer zij aaneengesloten wil optreden, zoowel binnen het parlement als daarbuiten haar belangen te behartigen en de vervulling van haar verlangens te verwezenlijken.

Wierp zij na 1917 niet dadelijk zooveel gewicht in de schaal als verwacht kon worden, de voornaamste reden hiervoor lag in het feit, dat de macht van haar aantal gedeeltelijk werd te niet gedaan door haar verdeeldheid naar beginselen, waardoor zij over verschillende partijen verspreid geraakte en niet één lijn kon trekken.

De spanningen die voortdurend optreden in verschillende partijen, juist tusschen de arbeiders- en andere groepen daarin, en welke b.v. tot een tijdelijke splitsing in de R.K. Staatspartij leidden, doen echter

zien, dat er bij de geheele arbeiders-groep voortdurend een neiging tot vereeniging aanwezig is, met het doel haar gemeenschappelijke belangen te behartigen, zij het niet binnen één partij, dan toch op elkaar naderende programma's.

De reden hiervan ligt vrnl. in het feit, dat elke verbetering in den toestand der arbeiders, in ieder geval in den beginne, ten koste van de bezittende klasse zal gaan. Deze moet voor loonsverhooging een deel van haar (vaak bovenmatige) winst derven, en moet het grootste deel der gelden die noodig zijn voor de uitvoering van sociale maatregelen, uit haar inkomsten betalen. Dit kan geschieden in den vorm van uitgaven voor verbetering der toestanden in de fabrieken, bijdragen in verzekeringen of stijgende belastingen, dan wel in den vorm van hogere prijzen voor bepaalde producten. Daarom zal de burgerklasse, haar eigen belang behartigend, van nature geneigd zijn zich tegen de eischen der arbeiders te verzetten en kunnen slechts andere overwegingen (b.v. van ethischen aard, of de wensch naar bestendiging van den bestaanden politieken toestand, handhaving van een zekere politieke stabiliteit) haar tot „vrijwillige” medewerking brengen.

Het is duidelijk, dat een dergelijke spanning tusschen de machtige heerschende groepen en de zoo pas mondig geworden die, vereenigd, op zijn minst even sterk is, niet latent aanwezig kan blijven. Zij zal dus op den duur opgeheven moeten worden, en hiervoor bestaan vier mogelijkheden:

- a. de arbeidersklasse wordt door de heerschende groepen in haar vroegere onmondige positie teruggedrongen.
- b. de fundamenteele belangentegenstelling tusschen de bezittende en de niet-bezittende klasse wordt verwerkt binnen het kader van de parlementaire democratie.
- c. de arbeidersklasse stoot de andere groepen uit het staatkundig leven uit en erkent zichzelf als eenigen factor in den staat.
- d. „burgers” en „arbeiders” gaan samenwerken op grondslag van de opvatting, dat niet het belang van ééne klasse op den duur in den staat kan gelden, maar dat er één gemeenschappelijk, allen vereenigend belang is, n.l. dat van het „werkende volk”, op grond waarvan beide „klassen” samen een gemeenschap kunnen vormen welke aan dat belang beantwoordt; waarin ieder zijn arbeid geeft, om daarvoor zijn levensonderhoud terug te ontvangen.

Wij zullen deze vier mogelijkheden, met de gevolgen die elk ervan voor den staatsvorm kan meebrengen, achtereenvolgens beschouwen.

ad a. Dat de heerschende groepen de arbeidersklasse naar haar onmondige positie zouden terugdringen, lijkt niet alleen onbehoorlijk en onwenschelijk, maar is in feite op het oogenblik ook niet duurzaam meer mogelijk. De techniek, met als gevolg de hogere levensstandaard en ontwikkeling die ook de benedenste lagen van de maatschappij bereikt hebben, maken het onmogelijk, dat de arbeidersklasse anders dan tijdelijk door de boven haar gelegen groepen van het staatsleven wordt uitgesloten. Daarom laten we dit geval, als te onwettelijk, verder rusten.

ad b. De belangentegenstelling tusschen de bezittende en niet-bezittende klasse wordt verwerkt binnen het kader van de parlementaire democratie.

Wij hebben zoojuist gezien, dat de arbeidersklasse gevormd wordt door hen die niet in het bezit zijn van productiemiddelen en daarom op hun arbeid als eenige bron van inkomsten zijn aangewezen; om die reden is het arbeidsbelang, zooals wij dat nader omschreven, voor hen primair. De burgerklasse kan, dank zij het bezit van productiemiddelen en de daaruit voor haar voortvloeiende welvaart, zelfstandigheid, economisch uithoudingsvermogen en levenszekerheid, háár primaire verlangens laten uitgaan naar vrijheid; vrijheid om zelf te beslissen hoe en waar het individu zijn krachten zal aanwenden, zijn bezit gebruiken, zijn leven inrichten, in het algemeen; hoe het zijn eigen wenschen en inzichten omtrent het leven in maatschappij en staat zal uitspreken en behartigen.

Korter geformuleerd, gaat het er voor den „arbeider” om te leven, voor den „burger” hoè te leven. Want voor den middenstander (en dus ook voor de daarboven gelegen klassen) is het in het algemeen zeker, dat hij voldoende kapitaal of andere productie-middelen zal bezitten om, ook wanneer hij door omstandigheden tijdelijk geen werk heeft of niet tot werken in staat is, in leven te blijven⁹⁾, om brood, kleeding, dekking enz. dagelijks in voldoende mate te ontvangen. Daarom kan hij zijn aandacht aan andere vragen besteden, kan hij zijn wenschen verder uit laten gaan en vrijheid boven brood verkiezen. Maar dit laatste is slechts schijn. *Voor hem is geen sprake van een werkelijke keuze tusschen vrijheid en brood; hij bezit brood, dus kiest hij de vrijheid. M.a.w. hij neemt beide.*

De arbeider kiest het brood, omdat hij het noodig heeft om te leven en vrijheid pas in en voor het leven zin krijgt.

Wanneer wij zoo teruggaan tot de diepste belangen van arbeiders- en burgerklasse, van waaruit hun staats-vormende idealen moeten

voortspruiten, dan zien we, dat het vrijheidsideaal van de burgerklasse, dat leidde tot de parlementaire democratie, den arbeiders in hun allereerste, hun fundamenteele belang, onaangeroerd laat. Voor hen is de democratie één van de vormen waarin hun doel bereikt kan worden, een middel, dat niet verbonden is aan den aard van het doel dat door hun economische positie dwingend wordt voorgeschreven.

Een arbeidersklasse die politiek mondig wordt kan naar haar wezen verschillende kanten uit wat betreft den staatsvorm waarbinnen zij haar doeleinden zal verwerkelijken. *Wanneer zij voorkeur voor een bepaalde staatsvorm mocht toonen, dan zal het die zijn, welke met arbeid in verband staat, op arbeid gebouwd is*; pas in de tweede plaats kan een vrijheidsfactor in aanmerking komen als constituerend element bij den staatsvorm van een samenleving, waarin de arbeidersklasse in getal de sterkste is en bewust aan het staatkundige leven deelneemt.

Mag de geschiedenis van hun deelneming aan het politieke leven in ons land het tegengestelde schijnen te bewijzen, dan komt dit voort uit het feit, dat een politieke situatie zich nooit geheel vrij kan ontwikkelen, maar groeien moet in het bestaande bestel en daarvan noodzakelijk gedurende eenigen tijd den remmenden invloed ondervindt. De redenen die er toe leidden dat hier, ondanks het feit dat in 1917 alle klassen tot de stembus werden toegelaten, de parlementaire democratie zich in ieder geval tot in 1940 wist te handhaven, lijken mij gelegen te zijn in:

1°. De sterke traditie welke diep in het Nederlandsche volk, ook in zijn arbeidersklasse en zijn boeren, leeft, om zelve deel te nemen aan de behartiging van de belangen der lagere en hogere gemeenschappen en zekere politieke vrijheden daartoe te genieten; een traditie welke van veel ouderen datum is dan de Omwenteling ¹⁰).

2°. de groote gebondenheid aan beginselen, in het bijzonder van godsdienstigen aard, die ook in de arbeidersklasse bestaat en haar verdeelde over verschillende „beginsel-partijen”.

3°. de betrekkelijk hooge levensstandaard die algemeen in ons land bestond ¹¹) en die jarenlang de tegenstelling tusschen de lagere groepen van den middenstand en de goede vakarbeiders verdoezelde, daar een goed arbeider vaak een beter en zekerder bestaan had dan vele kleine zelfstandigen. Op de basis van dien hoogen levensstandaard kon

4°. een verburgerlijking der arbeidersklasse in ons land plaatsvinden, die mede een gevolg was van het feit, dat een groot deel der leidende figuren in de arbeiderswereld van burgerlijke afkomst was ¹²).

Het resultaat van deze factoren was, dat de arbeiders nauwelijks verschil meer zagen tusschen henzelf en een groot deel der „bezittende”

klassen; dat zij zich van hun eigen belangen als in den grond in tegenstelling tot die der anderen staande, in 't algemeen niet meer bewust waren. Deze bodem was zeer gunstig voor een voorspoedigen groei der sociaal-democratie in ons land, welke zich tot een burgerlijke (radicale) partij ontwikkelde. Hoe gunstig zij wel was, blijkt uit twee tegengestelde uitingen, welke wij hier willen weergeven. Een er van is uit ons land, waar een van de bekendste weekbladen der Arbeiderspers tot titel kreeg: „Vrijheid, Arbeid, Brood”; het vooropstellen der vrijheid is hier typeerend. Vergelijk hiermede de volgende woorden uit Britsch-Indië afkomstig, waar groote groepen der bevolking voortdurend op den rand van den hongerdood leven. Zij werden uitgesproken in een vergadering van de Britsch-Indische Jeugdbeweging, naar aanleiding van een staking in de katoenindustrie: „Velen onzer eischen de vrijheid, alleen om der wille van de vrijheid zelve en voor hen heeft zij de beteekenis van het laatste doel. Maar de groote massa van Indië kan niet bevredigd worden door de afgetrokken denkbeelden van vrijheid, kiesrecht en gelijkheid. Wat de massa noodig heeft dat is brood De massa's voor wie wij de vrijheid willen veroveren, roepen om brood en wij geven hun steenen”¹³⁾.

Een toestand welke op dezen Britsch-Indischen gelek, dreigde zich ook in ons land weer voor te doen nadat in 1929 de crisis was uitgebroken en de steeds verder om zich heen grijpende werkloosheid velen, juist der arbeidersklasse, den grondslag van hun bestaan ontnam. De steunverleening die in ons land, in verhouding tot andere landen vrij spoedig, georganiseerd werd, nam wel de allerscherpste vormen van honger weg, maar kon niet den snellen en diepen terugval van zeer vele gezinnen tot een ongekend laag levenspeil voorkomen. Door dit ondervangen van totale uithongering en een zekere verlichting van hun toestand, welke ook op andere wijze door de overheid werd aangebracht, werd in ons land de democratische traditie, ook in de arbeidersklasse, voor het grootste deel bewaard; men voorkwam zoodoende een anti-democratische ontwikkeling van den omvang als in andere landen plaatsvond, of reeds plaatsgevonden had, evenals een aaneensluiting der arbeiders in één „volksfrontregering”, die practisch gelijk staat met een dictatuur van de arbeidersklasse¹⁴⁾ door middel van de stembus.

Willen we uit het voorgaande een conclusie trekken, dan moet het wel deze zijn, dat democratie niet wezenlijk verbonden is met de fundamenteele belangen van de arbeidersklasse. De „democratie” is van burgerlijken huize¹⁵⁾. Dat zij als staatsvorm door de arbeidersklasse werd overgenomen bewijst niet, dat zij in overeenstemming is

met den aard der arbeidersklasse, want: „Niemals hat eine unterdrückte Klasse eine neue Kultur geschaffen, sie musste sich immer erst die Kultur der herrschenden Klassen aneignen, um nicht unterdrückt zu bleiben“ ¹⁶).

Dit stuk burgerlijke cultuur, dat we met het woord „democratie” aanduiden, gaat dus in de lucht hangen zoodra de arbeidersklasse mondig wordt. Het blijft dienst doen zolang het voor de doeleinden der arbeidersklasse bruikbaar is, maar heeft geen eigen wortels meer in den maatschappelijken bodem; het zal dus op een goeden dag kunnen afsterven. Of en in welke mate het in leven blijft, is voornamelijk afhankelijk van den levensstandaard welke een volk dat een democratischen regeeringsvorm wenscht (te behouden), aan zijn arbeidersklasse zal weten te verzekeren. Slechts daar waar de democratie den levensstandaard voor alle klassen van het volk tot een behoorlijk peil zal weten op te voeren, en ook den arbeider geregeld werk zal weten te verschaffen, heeft zij kans op een duurzaam bestaan. Met de arbeiders neemt thans de laatste klasse aan het politieke leven deel. Wanneer het deze gelukt de behartiging van haar belangen binnen het kader van een democratischen staatsvorm te verzekeren, zal er voor haar geen reden zijn dien te verlaten. Wel zullen dan, zoowel voor den staatsvorm als voor de democratische ideologie, bepaalde consequenties getrokken moeten worden uit het feit dat de arbeidersklasse andere behoeften heeft dan de burgerlijke klassen. Zoo bv. ten aanzien van politiek leiderschap ¹⁷). In de garanties voor een goede regeering zal een verschuiving komen, terwijl het begrip „vrijheid”, dat thans zijn inhoud ontvangt uit de positie van de burgerlijke klassen, zich zal wijzigen. Een ontwikkeling naar grooter onafhankelijkheid der regeering van het parlement zou in die lijn liggen.

ad c. De arbeidersklasse stoot de andere groepen uit en erkent zichzelf als eenigen factor in den staat.

Deze methode om de bestaande spanning tusschen de bezittende en de niet-bezittende klasse op te heffen was door Marx en Engels reeds neergelegd in het Communistisch Manifest ¹⁸) en uitgewerkt in verschillende geschriften. Lenin vat verschillende van hun uitspraken samen in zijn brochure „Staat und Revolution” ¹⁹), een polemisch geschrift, waarin hij de bolschewistische opvattingen afgrenst tegen de anarchistische, zoowel als tegen die der Sociaal-democraten. Het verloop der ontwikkeling in Rusland maakte het den schrijver mogelijk nog voor deze brochure af was daarheen terug te keeren en een werkzaam aandeel in den gang van zaken te nemen. Het geschrift werd

De bolschewistische leer van de Staat, van Engels, Lenin, Stalin (1926)
onvoltooid uitgegeven. Hoewel de voornaamste voorwaarde voor een communistische revolutie welke de leer eischte, nl. een topzwaar geworden kapitalistische maatschappij ²⁰⁾, in Rusland niet bestond, kan toch dit geschrift, door de plaats welke de schrijver later innam, ons een inzicht geven in de doelstelling en werkwijze der Communisten en de functie welke aan de politieke partij in hun gedachtengang toekomt.

In het grootendeels agrarische Rusland had de stedelijke burgerij geen overwegenden invloed; er had geen liberale revolutie plaatsgevonden en een democratische traditie ontbrak. Ook een beginsel-tegenstelling, voortvloeiende uit diep gewortelde kerkelijke tegenstellingen, was niet aanwezig. De lage levensstandaard van de arbeiders- en boerenbevolking en de geringe ontwikkeling van deze klasse maakten, dat zij aan verburgerlijking nog nauwelijks toe was. Van mondig worden binnen een democratisch kader, zooals in ons land, was dus geen sprake; samenwerking met de vroegere regeerende klasse binnen een „democratie” was geen vraag. Het ging om of de ééne groep, de oude regeerende laag, of de andere groep, de arbeiders en kleine boeren; voor een samengaan ontbraken zowel de grondslag als de vorm ²¹⁾.

De bolschewistische leer welke men daar in practijk ging brengen, beschouwt den staat niet als een orgaan dat geschapen is door één of meer bepaalde functies van het volk welke onder alle omstandigheden uitgeoefend moeten worden, doch als een product van de maatschappij op een bepaalden trap van haar ontwikkeling ²²⁾. „De Staat duikt daar, dan en in zooverre op, wanneer en in zooverre de klassentegenstellingen objectief niet tot overeenstemming gebracht kunnen worden ²³⁾”. Deze klassentegenstellingen berusten op het feit, dat de productiemiddelen in handen van een deel der burgers zijn en de overigen als arbeiders („loonslaven”) in hun dienst staan. Deze laatsten noemt men „proletariërs”. Maakt het „proletariaat” zich meester van de staatsmacht en brengt het de productiemiddelen in eigendom over aan den staat, dan heft het daarmede zichzelf als proletariaat en alle klassenverschil en klassentegenstellingen op en dus ook den staat als staat. Doordat de laatste de vertegenwoordiger van de geheele maatschappij wordt, zou hij dus zichzelf overbodig maken en tenslotte afsterven ²⁴⁾.

Lenin meent, dat met „opheffing” van den staat bedoeld wordt opheffing van den burgerlijken staat door de revolutie, terwijl het „afsterven” betrekking zou hebben op het overblijfsel van een soort proletarischen staat na de revolutie, dat op den duur zou verdwijnen. Daar Engels in den staat een „besondere Repressionsgewalt” — van

de burgerklasse ter onderdrukking van de arbeiders — ziet, zal ook de arbeidersstaat dit karakter moeten bezitten, opdat daarmede de burgerklasse (een minderheid, door de meerderheid: de arbeiders) onderdrukt kan worden, tot de klassenverschillen en -tegenstellingen zijn opgeheven en zijn functie beëindigd is. Daarna kan hij „afsterven” of „inslapen” ²⁵⁾.

We moeten dus twee perioden onderscheiden. In de eerste wordt de staat als staat (dus als middel van de burgerklasse om de arbeiders te onderdrukken) opgeheven. De bestaande staatsmachine wordt vernietigd ²⁶⁾ en vervangen door een „primitieve democratie”, waarin de volksvertegenwoordiging zoowel wetgevende als uitvoerende macht bezit, de ambtenaren allen door haar worden gekozen en ten allen tijde kunnen worden afgezet, en ieder van hen niet meer dan een gewoon arbeidsloon ontvangt ²⁷⁾. Dit noemt men dan de „revolutionaire dictatuur van het proletariaat” ²⁸⁾.

Dit moet evenwel slechts een overgangsstadium zijn, waarin de organisatie van en opvoeding tot een communistische maatschappij moet plaatsvinden. In die maatschappij zou, wanneer zij eenmaal voltooid was, „arbeid een eerste levensbehoefte” voor iedereen zijn ²⁹⁾; een leger werd overbodig, daar alle burgers bewapend waren ³⁰⁾; iedereen zou om de beurt als ambtenaar optreden, omdat de politiek zou opgaan in de economie ³¹⁾ en het registreeren en controleeren der productie zoo vereenvoudigd was, dat ieder, of althans de groote meerderheid der burgers, het kon verrichten ³²⁾; ook ten aanzien van de rechtspraak bestond voor den staat geen functie meer, daar het aantal misdaden door de betere economische toestanden zou afnemen en de kleinere door de arbeiders zelf bestraft zouden worden. Veel zouden misdaden niet voorkomen, want daar iedereen kon straffen, zou het opvolgen der eenvoudige grondregels van een dergelijke maatschappij, omdat het noodzakelijk was, spoedig tot gewoonte worden ³³⁾.

Na deze toekomstbeelden (die we slechts vermelden om te laten zien hoe men zich het afsterven van den staat zou hebben voor te stellen) bepalen wij ons tot de eerste phase en moeten wij constateeren dat de nieuwe grondwet van de Unie der Sowjet-Republieken den staat . . . handhaaft en hem een ongekend groote plaats inruimt. Zoo heeft de staat den eigendom van het overgrootste deel van den grond en der productiemiddelen ³⁴⁾. Wij willen hier deze grondwet niet in onderdeelen bespreken, doch brengen slechts enkele punten naar voren die voor ons doel van belang zijn. Zoo luidt art. 3: „De geheele macht in de U.S.S.R. behoort aan de werkers van stad en land in den vorm der

Sowjets van werkersgedeputeerden" ³⁵). Art. 34: de Sowjet der Unie wordt door de burgers van de U.S.S.R. gekozen volgens de norm: één gedeputeerde op 300.000 inwoners ³⁶). De locale gemeenschappen worden bestuurd door de Sowjets van de werkersgedeputeerden" ³⁷). Een algemeen, gelijk, direct kiesrecht, bij geheime stemming, wordt ingevoerd; niemand wordt op grond van zijn vermogenstoestand uitgesloten ³⁸) (dit in tegenstelling tot de getrapte verkiezingen en uitsluiting van bepaalde categorieën van inwoners van het kiesrecht, welke de grondwet van 1924 bevatte ³⁹). Ook is in de nieuwe grondwet de dogmatische verklaring, welke tot 1936 in de achtereenvolgende grondwetten voorkwam, dat in de Unie geen staatsautoriteit bestond ⁴⁰), weggelaten.

Voor ons doel is tevens van belang vast te stellen, dat in hoofdstuk X, dat handelt over de „fundamenteele rechten en plichten van de burgers”, het recht op arbeid, op het verkrijgen van werk en tegen betaling overeenkomstig de hoedanigheid en de hoeveelheid daarvan, wordt vooropgezet (art. 118). Daarop volgen onmiddellijk het recht op ontspanning (119), verzorging in geval van ziekte, ouderdom en invaliditeit (120) en op onderwijs (121). Volledige rechtsgelijkheid, onafhankelijk van sexe (122), nationaliteit en ras (123) wordt bevolen; pas daarna komen enkele vrijheden als ons uit de „burgerlijke constituties” welbekend zijn: vrijheid van het woord, van de pers, van vergadering (125), van vereeniging (126). Deze volgorde is kenmerkend, zij geeft een bevestiging van ons betoog, dat voor den arbeider vrijheid en vrijheden tegenover arbeid en levenszekerheid slechts van secundair belang zijn.

Wat is nu de functie van de politieke partij in dezen staat? Bij voorkeur werd de Bolschewistische Partij aangeduid als „de voorhoede van het proletariaat”. Dit beteekende, dat zij vóór de revolutie tot voornaamste taak had de macht te veroveren en de arbeiders en boeren daartoe op te leiden ⁴¹). Dit vereischte een hechte organisatie en een strakke tucht. Later kwam haar taak om den proletarischen staat te scheppen, d.w.z. de burgerklasse uit te drijven en de hierboven genoemde „primitieve democratie” in te richten. Bovendien moest zij de leiding nemen bij het opbouwen van een communistische maatschappij volgens haar beginselen. Zij was en bleef de drijfkracht achter alle hervormingen, vooral waar het stimuleering der productie betrof, de groote voorwaarde voor meer welvaart voor alle arbeiders, juist in dit achterlijke land ⁴²).

Eenmaal wordt zij in de grondwet genoemd (art. 141); zij heeft nl. samen met de vakvereenigingen, coöperaties, jeugd- en cultureele

vereenigingen, het recht om kandidaten te stellen voor de verschillende bestuurslichamen, waardoor zij een officieel erkende, zeer belangrijke, plaats inneemt, omdat op deze wijze de voortzetting van de communistische revolutie verzekerd wordt. De revolutionaire communistische gedachtengang duldt naast de eene communistische geen andere partijen, duldt ook geen splitsing in deze partij en nieuwe partijvorming, zelfs niet op communistischen grondslag, zooals het lot van de Trozskisten aantoon. Eens zal de Communistische Partij zelf ook moeten verdwijnen, als nl. ooit de tweede phase der revolutie bereikt mocht worden en de staat insliep. Waar geen staat meer is en geen politiek, doch slechts een maatschappij met een economie, daar zal ook voor een staatkundige partij geen plaats meer zijn. Het bestaan van één partij is dus het gevolg van een politieke tactiek om het einddoel te bereiken, een verschijnsel dat we ten onzent tijdens de Omwenteling reeds zagen. Ook dogmatisch is het bestaan van slechts één partij echter voor hen te verdedigen. Uitgaande van de historisch-materialistische beschouwingwijze van het Marxisme kan men nl. zeggen, dat „in een *klasselooze* maatschappij elke andere *politieke* formatie dan de partij, die deze maatschappij gesticht heeft, *objectief* geen ander doel kan hebben of toch krijgen dan het herstel van de klassenmaatschappij in een of anderen vorm ⁴³⁾”. Verschil van inzicht of afhankelijkheid aan een persoon, worden beide dus als afzonderlijke oorzaken van partijvorming afgewezen, omdat zij in laatste instantie zouden berusten op (eigen)belang, nl. bij een andere productiewijze.

ad d. „Burgers” en „arbeiders” gaan samenwerken op grondslag van de opvatting, dat niet het belang van één klasse in den staat kan gelden, maar dat er een gemeenschappelijk, allen vereenigend belang is, nl. dat van het „werkende volk”. Beide klassen kunnen dan samen een gemeenschap vormen die aan dat belang beantwoordt; waarin ieder zijn arbeid geeft, om daarvoor zijn levensonderhoud terug te ontvangen.

Voor wij functie en structuur van de politieke partij in een staat die op grond van deze beginselen georganiseerd is nader kunnen beschouwen, moeten wij enkele vraagstukken onderzoeken die van beslissende beteekenis zijn voor de orgaanvorming in den staat. Soms zullen wij daarbij iets verder gaan dan direct voor ons onderwerp noodzakelijk is, teneinde het onderling verband van de hier behandelde met andere verschijnselen te laten zien.

Wanneer wij spreken van het „werkende volk”, is het allereerst noodig ons af te vragen, wat het woord „volk” hier beteekent. Daar wij gezien hebben dat in de staatsleer der Omwenteling het begrip „vrijheid” een groote rol speelde, zal het wenschelijk zijn na te gaan of de vrijheid in den nieuwen staatsvorm geheel te niet gaat of beperkt wordt, dan wel of een verandering in den inhoud van dit begrip kan plaatsvinden.

In het voorgaande hebben wij reeds opgemerkt, dat met het optreden der arbeidersmassa's het probleem der leiders naar voren kwam, terwijl wij als vierde punt willen onderzoeken of naast de „mechanische” waarborgen voor een goed bestuur in den staat, welke wij sedert de Revolutie aantreffen, nog andere mogelijkheden bestaan, waarvan een staat die de gemeenschap van het „werkende volk” tot grondslag heeft, gebruik kan maken.

§ 2. VOLK.

Het woord volk heeft velerlei zin; het is dubbelzinnig; d.w.z. het ontleent zijn bepaalde beteekenis aan het verband waarin het gebruikt wordt. In dat verband wordt de inhoud van het begrip bepaald door datgene wat er tegenover gesteld wordt. Zoo spreekt men in de zoölogie van een bijenvolk, een mierenvolk, als gesloten gemeenschappen binnen welke de betreffende insecten geordend zijn op grond van een werkverdeling, d.w.z. naar hun functie binnen het geheel, tegenover collectiviteiten binnen welke geen werkverdeling plaats vindt, als bv. een kudde schapen en een vlucht duiven.

In cultureelen zin gebruiken we het woord om een gemeenschap van menschen aan te duiden die ten gevolge van hun gemeenschappelijke eigenschappen, hun samenwonen op een bepaald gebied en hun gemeenschappelijke geschiedenis, gezamenlijk een bepaalde cultuur bezitten, welke zich o.m. uit in taal, kunst, letterkunde, levensgewoonten enz. Het volk in dezen zin vormt het voorwerp van onderzoek der volkenkunde of ethnographie ⁴⁴⁾ wanneer het primitieve en uitgestorven volken betreft. Beschaafde volken worden als volk in cultureelen zin vaak aangeduid met het woord „natie”, doch ook het woord volk is daarvoor in sommige samenstellingen gebruikelijk, bv. in „volkslied”. Binnen den kring van een natie wordt het woord volk dan soms weer gebruikt voor die groepen, die juist het minst aan deze cultuur deel hebben. „Het volk” duidt dan op de onontwikkelden, degenen die, doordat zij niet welgesteld zijn en zich dus moeilijk ontwikkelen kunnen, weinig deel kunnen nemen aan de beoefening van de hoogere cultuur. „Volks-” wordt dan ongeveer synoniem met

goedkoop; zoo bv. in de woorden volksuitgave, volksconcert enz.

De verschillende inhouden van het woord volk als juridisch begrip ⁴⁵⁾ zijn het best te begrijpen, wanneer men uitgaat van het volk in het stadium waarin het nog een ongedifferentieerde samenleving was, die in haar geheel optrad om de verschillende functies waaraan zij behoefte had te vervullen, als verdediging naar buiten, cultus, rechtspraak en bestuur. Al naar de betreffende functie verschijnt het dan als leger, parochie of ding. Over de bestuursaangelegenheden van meerdere locale gemeenschappen tezamen besliste de Landdag, waaraan allen deelnamen die hun functie (gemeten naar hun grondbezit) behoorlijk konden vervullen ⁴⁶⁾.

Deze toestand bleef in sommige streken bestaan; in andere gemeenschappen trad langzamerhand grootere differentiatie op. De vorst kreeg een zelfstandige, duurzame functie en kwam tegenover het volk te staan. Volk beteekende dus toen: de onderdanen. Maar ook tusschen deze ontstond weer een splitsing naar functies. Een deel wijdde zich aan de landsverdediging, anderen vervulden de economische behoeften van de gemeenschap als landbouwer en veehouder, een derde groep nam den dienst van de godheid waar (een even noodzakelijke functie als de andere). Later vormden ook de steden, op grond van hun handels- en industriele functie, een zelfstandigen stand. Uit deze groepen nam de vorst zich raadsliden, om hem bij te staan in rechtspraak en bestuur. Zoo vormden zich de verschillende „standen” en groeide bij verdere differentiatie van het regeeringsapparaat een politiek college, de Standenvergadering of Staten van een gewest. Spreken we in deze periode van het volk, dan beteekent dit dus: de *in standen geordende* onderdanen van den vorst die, evenals deze, eigen bevoegdheden bezitten ten aanzien van de behartiging van het algemeen welzijn.

Tegenover elkander stonden dus de vorst, de landsheer, met zijn ambtslieden of officieren (baljuwen, schouten, die een „officium” bekleedden) en het volk met zijn ambtsdragers of regenten. Dat later één persoon landsheer over verschillende gewesten werd en de standen der afzonderlijke gewesten bij sommige gelegenheden tot één vergadering samenriep, de „Staten-Generaal”, verandert daaraan niets.

Cultureele eenheid of gemeenschappelijke afstamming waren dus voor de vorming van een volk in deze periode geen vereischte ⁴⁷⁾. Toch kon men zich langdurig op het territoir van den staat bevinden zonder tot het volk te behooren. De maatschappelijke functie, men kan haast zeggen het „beroep”, maakte iemand tot volksgenoot.

Op het platteland ontleende de boer zijn politieke rechten aan het bezit van zijn „volle hoeve”. Vele boeren konden zich uit hun boerderij echter niet behoorlijk onderhouden daar deze te klein van omvang was, of waren van buiten gekomen en hadden zich dus pas na de vestiging van de buurschap een deel van den gemeenen grond verworven (als de keuters of katers) ⁴⁸). Die personen bezaten wel een eigen staat, vormden een afzonderlijken stand, maar deze werd niet door den heer tot overleg in de Statenvergadering opgeroepen. Dientengevolge behoorden zij niet tot het volk als subject van den staatswil. Als lid van de ridderschap traden degenen op die een versterkt huis bezaten. In de stad berustte de regeering grootendeels op de gildenorganisatie. Er waren echter ook personen die geen of een niet-georganiseerd beroep uitoefenden. Bovendien werden degenen die van buiten een stad kwamen en om politieke of andere redenen gastvrijheid binnen haar grondgebied genoten (o.a. de Joden, die hier een toevlucht voor de elders woedende geloofsvervolgingen vonden), niet tot de gilden toegelaten en hun was het ook verboden bepaalde neringen te drijven ⁴⁹). Zij moesten zich dus met „vrije” beroepen tevreden stellen en bleven daardoor eveneens buiten elken vorm van deelneming aan de regeering; hoe lang zij ook in ons land vertoefden, zij konden er niet in opgenomen worden, en bleven ook overigens verstoken van alle actieve en passieve politieke rechten.

Deze middeleeuwsche structuur van het volk verliest meer en meer aan vanzelfsprekendheid en overtuigingskracht voor den gemiddelden man, naarmate de functies waaraan bepaalde groepen hun bevoegdheden en voorrechten ontleenden en op grond waarvan bepaalde organen waren geschapen, niet meer door hen vervuld werden. Zoo was de militaire taak van den adel bij het begin van den Opstand tegen Philips, dank zij het gebruik dat door beide partijen van huurlegers gemaakt werd, al grootendeels opgelost; de groeiende beteekenis van den handel deed het overwicht van de handelaren over de oude nijverheids-gilden binnen het stadsbestuur toenemen, waarmede, zooals wij zagen, een toenemend overwicht van de steden in de staten der provinciën gepaard ging ⁵⁰). Het platteland werd daardoor op den achtergrond geschoven.

Daarnaast had een andere ontwikkeling plaats. Doordat ambten en stemrecht deel van iemands vermogen konden uitmaken, bestond wel de mogelijkheid ze daaruit los te maken en te verkoopen, zoodat tenslotte de maatschappelijke functie en de politieke structuur geheel niet meer op elkaar klopten, omdat de staatkundige rechten in handen van een kleine groep personen waren geraakt die ze als eigen

vermogensbestanddeel, zonder verband met de functie in het volk waarbij zij vroeger behoord hadden, uitoefende.

Het feit dat men het verband tusschen de oorspronkelijke functies van de deelen in het geheel en de bestaande voorrechten niet meer kon herkennen, deed een spanning ontstaan tusschen de regeering en de politiek onmondige groepen en deze leidde er toe, dat deze de organen, die eens aan die functies beantwoord hadden, verwierpen. In plaats van nu nieuwe organen te scheppen, aansluitend aan de pas gegroeide functies, maakte de Omwenteling zooveel mogelijk tabula rasa. Dit kon zij doen, want zij achtte het volk niet meer dan een optelsom van individuen, die zonder onderling verband zouden deelnemen aan de vorming van den staatswil ⁵¹⁾, dus even structuurloos als droog zand.

Elk individu, meende men namelijk, had „in den beginne”, of, zooals men later aannam „in beginsel”, op zichzelf gestaan en zou zoo hebben kunnen bestaan. Uit de aaneensluiting der zelfstandige menschen bij een maatschappelijk verdrag zou dan de staat zijn ontstaan. Deze was dus onmiddellijk op de individuen gebouwd ⁵²⁾.

Wanneer men in dit verband over een volk spreekt, kan het dus tweëerlei zin hebben, nl. 1e. het totaal aantal individuen dat aan het staatsleven, aan de vorming van den wil van den staat, deelneemt ⁵³⁾, 2e. de som der individuen die aan den wil van den staat onderworpen zijn ⁵⁴⁾. In beide gevallen zonder dat van eenige structuur in dat volk sprake is. Spreekt men van democratie als van „regeering van het volk door het volk”, dan heeft het woord volk telkens één van de beide hiervoor gegeven beteekenissen, dus is die formule woordenspel ⁵⁵⁾.

Daar de ordening in standen, waarop vroeger de staatkundige rechten gegrond waren geweest, ten gevolge van de Omwenteling verviel en men „als mensch” van nature gerechtigd was vrij, en op voet van gelijkheid met andere menschen, aan het staatkundige leven deel te nemen, bezat ieder het stemrecht ⁵⁶⁾. Daarom konden ook vreemdelingen, na zekeren tijd op het territoir van den staat woonachtig te zijn geweest, als staatsburgers met volledige rechten worden erkend. Dit laatste geschiedde o.a. met de Joden. Daar de publieke godsdienst, die nog een bezwaar had kunnen vormen ⁵⁷⁾, was afgeschaft, opende de Nationale Vergadering op 2 September 1796 den Joden de gelegenheid als staatsburgers van de Bataafsche Republiek erkend en tot de uitoefening van alle staatkundige rechten toegelaten te worden ⁵⁸⁾.

De Restauratie herstelde in 1813 veel van de oude rechten en inrichting; de „notabelen” werden tot deelneming aan de regeering

geroepen als vertegenwoordigers van het geheele volk, maar het volk bleef structuurloos, een optelsom van individuen.

Met de invoering van het census-kiesrecht, in 1848, was voorloopig het einde van een ontwikkeling bereikt, waarin de oorspronkelijke grondslag van politieke rechten, nl. de functie in het volk, *en dat wil zeggen arbeid*, vervangen was door bezit, afgescheiden van den arbeid waaruit het verworven was. Bezit was met de invoering van het census-kiesrecht de eenige bron van het belangrijkste staatkundige recht geworden; de deelneming aan de regeering was zodoende geheel losgemaakt van eenige maatschappelijke functie en den daarin gepresteerden arbeid. Hoogstens kan men nog zeggen, dat in de groeiende kapitalistische wereld bezit als de belangrijkste maatschappelijke functie werd erkend, en dus als de eenige welke waard was vertegenwoordigd te worden.

Sedert het algemeene kiesrecht in het zicht kwam, werd de band tusschen de „bezitsfunctie” en de kiesfunctie lossen, tot de laatste tenslotte geheel zelfstandig werd. Op dat oogenblik was er alleen maar het gebied van het kiesrecht, de kiesfunctie zonder meer, waarop het volk zich natuurlijke organen kon vormen door middel waarvan het zijn wil in den staat tot uitdrukking kon brengen.

De kiesfunctie beteekent in een parlementaire democratie waarin algemeen individueel kiesrecht geldt: de relatie tusschen het volk, als subject van de wilsvorming in den staat, en de volksvertegenwoordiging, d.w.z. het orgaan waarin die wilsvorming, voor zoover zij van het volk afhankelijk is, plaatsvindt. De nieuwe organen die de betrekking tusschen deze beide onderhielden, waren de politieke partijen; door middel van deze kon het volk, voorzoover dat noodig was, zijn wil in het staatkundige leven uiten.

Wij hebben hiervoor reeds een neiging bij de politieke partijen geconstateerd om degenen die zij in het parlement gebracht hebben niet als vertegenwoordigers van „het geheele volk”, of beter, als vertegenwoordigers van het „volk als geheel”, te zien, maar als de representanten van hun partijbelang, die zij aan een last kunnen binden en tot ruggespraak verplichten. Naarmate de partijen echter in deze richting verder gingen, naderden zij meer tot de standen in de Middeleeuwen, doch zonder den grondslag in het maatschappelijk leven welke de standen bezaten omdat zij juist daaruit voortgekomen waren ⁵⁹).

Sedert de omwenteling in de structuur der maatschappij, welke door techniek en industrialiseering werd veroorzaakt, zich in de laatste tientallen van jaren grootendeels geconsolideerd heeft, komen de

functies der verschillende groepen in de samenleving weer duidelijker naar voren. Daarom komt men er nu toe te erkennen, dat tusschen den staat en de maatschappij meer samenhang bestaat, dan alleen die eener kiesfunctie welke los gemaakt is van alle gezins-, beroeps-, economische- en cultureele banden. Omdat van de economische functies voor den komenden tijd een zekere duurzaamheid van aard verwacht mag worden, streven vele groepen er naar voor die functies organen te scheppen en deze in de structuur van den staat tot uitdrukking te brengen ⁶⁰). Anderen gaan nog verder en wenschen de structuur van den staat zoo veel mogelijk op de structuur van de maatschappij, welke zich duidelijker afteekent naarmate de orgaansvorming voortgang vindt, te baseeren.

Met deze laatste ontwikkeling is het begrip „volk” tot een probleem geworden, want men kan het niet meer, als na de Revolutie, verklaren uit het begrip staat; het schijnt daaraan anterieur te zijn. In dezen nieuwen gedachtengang moet de staat de organisatie van het volk zijn, berustend op de daarin „van nature” bestaande functies.

Zoodra men echter over maatschappelijke functies als basis der staats-organisatie en als grondslag van politieke rechten (en dat is er het noodzakelijke gevolg van) gaat spreken, staat niet meer de „vrije en gelijke mensch” der Revolutie op den voorgrond van het staatkundige tooneel, doch de „arbeider”. Arbeider is dan hij die een functie verricht, hij die „werkt”, in den breedten zin van een scheppend aandeel nemen in het economische en cultureele leven van het geheel der bevolking. Het individu kan hier niet meer losgemaakt worden van het geheel waarin het zijn functie verricht, noch van die functie, d.w.z. van zijn arbeid.

Het volk moet dan worden tot een leef- en werkgemeenschap, waarin ieder naar zijn vermogen medewerkt om haar in stand te houden en tot bloei te brengen, opdat het geheel en daardoor tevens alle deelen, een gezond en welvarend leven ontvangen. Daar tegenover staat, dat ieder zijn levensonderhoud en levenszekerheid ontvangt, ook in tijden van nood, en dat hij een aandeel krijgt in de toenemende voordeelen die de gemeenschap afwerpt.

Het kan niet anders dan een gemeenschap zijn, daar een functie wordt verricht binnen een geheel en zij haar beteekenis ontleent aan het geheel waarbinnen zij verricht wordt. Er is wisselwerking tusschen het geheel en zijn deelen.

Elke functie scheidt haar orgaan; komt door het geheel van organen de structuur eener maatschappij in den daarop gebouwen staat uit, dan is er geen sprake meer van een volk in den zin van een aantal

als los zand aan elkaar hangende individuen; er is een gemeenschap, een volksgemeenschap, waartoe in dit opzicht ieder kan behooren die voor het geheel nuttigen arbeid van eenigerlei aard verricht.

Want arbeid is haar grondslag, daar de functies arbeid veronderstellen. Arbeid beschermt het volk, verschaft het een hooger welvaartspeil, doet het cultureele leven bloeien; hij vervangt het oude, houdt het bestaande in stand en maakt het productief. In dien zin kunnen wij zeggen dat, zooals arbeid alles is voor den arbeider, hij ook alles beteekent voor de maatschappij. Baseert deze daarop haar staatsvorm, dan is die dus geheel in overeenstemming met het primaire belang van den „arbeider”, zoowel in den engen als in den ruimen zin van het woord.

Evenmin als in den stand-en-staat der Middeleeuwen behoeft het in een staat die op de structuur der volksgemeenschap gebaseerd is noodzakelijk te zijn, dat er een afzonderlijke kiesfunctie bestaat, welke zonder verband met de andere functies wordt uitgeoefend en er dus geheel los van staat ⁶¹). Integendeel, de organen die dienen om de regeering voor te lichten en die de belangen der verschillende bevolkingsgroepen hebben te behartigen, kunnen dan samengesteld worden op een zoodanige wijze, dat de verschillende groepen in den staat zich daarin kunnen doen gelden, juist op grond van de bepaalde functie welke zij in de volksgemeenschap verrichten, en niet alleen op grond van de materieele of geestelijke belangen van individuen of groepen die zij vertegenwoordigen ⁶²).

Het uitgangspunt is de gemeenschap, waarin de deelen (individuen en groepen) gebonden zijn en zonder welke zij niet kunnen bestaan. Deze vergt een gewilde en doordachte samenwerking, waarbij dus het liberale uitgangspunt dat, wanneer ieder binnen de regels van „burgerlijk” recht, der „burgerlijke” moraal en der geldende zaken-gebruiken zijn eigen belang behartigt, automatisch een harmonisch geheel tot stand zou komen, geheel verlaten is.

Wij hebben in het voorgaande beschreven, op welke wijze men in verschillende landen tracht de spanning welke tusschen de arbeiders- en burgerlijke klassen bestaat, op te heffen. Dat dit mogelijk wordt, komt voort uit het feit dat in een bepaalde situatie ook de burgerklasse zich bewust is geworden van het feit, dat haar plaats in den staat niet eens en voor altijd vastlag door het bezit dat zij zich verworven had, maar dat deze dagelijks opnieuw bepaald moet worden door de arbeidsprestatie, ook van haar, ten bate van het geheel.

Een van de gevolgen van deze oplossing is, dat de arbeid van ieder die werkt zóó gewaardeerd moet worden, dat het hem in ieder geval

mogelijk wordt behoorlijk in zijn levensonderhoud te voorzien, en dat hij verder, naar gelang van de waarde zijner functie voor de gemeenschap en van zijn geschiktheid om die uit te oefenen, een grooter tegenprestatie in den vorm van bepaalde financieele, c.q. andere voordeelen, verkrijgt. Dit is een gemeenschappelijk belang van alle „werkers.”

De gemeenschap neemt dan, ook in tijden van nood, d.w.z. dreiging van werkloosheid, ziekte, ouderdom en invaliditeit, de zorg voor den arbeider op zich, allereerst door, zoo de betrokkene nog tot werken in staat is, voor passenden arbeid te zorgen.

„Arbeider” is in dezen gedachtengang dus zoowel de fabrieks-directeur als zijn bedrijfsleider en zijn werkman, de opvoeder als de onderzoeker, de musicus als de huisvrouw. Tot het „werkende volk” behoort ieder die (om andere redenen, welke wij hierna zullen bespreken) tot het volk behoort, voorzoover hij niet leeft van een arbeidsloos inkomen. Leven van vruchten van eigen arbeid nadat men een zekeren leeftijd heeft bereikt, valt niet onder dit laatste. De opgroeiende „arbeider”, evenals degene, die door omstandigheden tijdelijk geen werk kan verrichten, behoort ook tot het „werkende volk” en kan, zolang de tijd duurt die noodig is om hem „valide” te maken, op de zorgen van de gemeenschap aanspraak maken; duurzaam invaliden vallen geheel ten laste van de gemeenschap.

Deze maatschappij en de daarop opgetrokken structuur van dezen staat, moeten dus gegrondvest zijn op het besef van verantwoordelijkheid van ieder deel voor het geheel en voor het welzijn van de andere deelen. Dit toont ieder door te arbeiden naar zijn beste krachten en als tegenprestatie niet meer te eischen dan wat iemand redelijkerwijs, in verband met eigen behoeften en die van anderen, toekomt. Daar tegenover staat, dat hij levenszekerheid terug ontvangt, omdat de anderen ook verantwoordelijk voor hem zijn.

Naast de versteviging van de positie van den „arbeider” in het algemeen, zal de groep die het probleem van het volk naar de daarin bestaande functies tracht op te lossen, haar aandacht richten op de versterking van de verschillende „standen”, opdat deze zoo goed mogelijk in staat zullen zijn hun functie in het maatschappelijke leven te vervullen. Niet alleen zullen deze daartoe in „bedrijfsorganisaties”, „bedrijfschappen” of „corporaties” worden samengevat, die verordenende bevoegdheid ontvangen binnen hun gebied, zoodat weer als in de Middeleeuwen elke stand zijn eigen recht krijgt, maar ook op het gebied van het burgerlijk recht, dat sedert de Revolutie voor allen gelijk was, zal met de differentiatie van het volk zooveel mogelijk rekening worden gehouden.

Een duidelijk voorbeeld daarvan vinden we in de regeling van het erfrecht. De persoonlijke functie van ieder „arbeider” is voor maatschappij en staat van belang, maar desondanks kan de persoonlijke arbeid ook in den staat van het „werkende volk” niet tot de eenige bron van inkomsten worden gemaakt. Bezit blijft een functie in het maatschappelijke leven vervullen, zoowel omdat aan kapitaalvorming ter financiering van industriele en andere ondernemingen behoefte blijft bestaan, alsook omdat zonder bezit en de mogelijkheid om dit op een jongere generatie van het geslacht over te dragen, dus zonder familie-erfrecht, de continuïteit in de ontwikkeling van de familie — en daarmee in die van bepaalde volksgroepen (standen) — zou worden verbroken.

De ontwikkeling van een cultuur heeft tot voorwaarde, het bestaan van een zeker minimum welvaartspeil van bepaalde groepen van de bevolking en een zekere stabiliteit van dat peil gedurende opeenvolgende generaties, anders is haar ontwikkeling onmogelijk. Zonder erfrecht zouden de familiebanden verslappen en zou de beroepstraditie welke van geslacht op geslacht overgaat, spoedig verloren gaan. De gevolgen daarvan voor individu en maatschappij zouden zich al spoedig in catastrophalen omvang doen gelden⁶³).

Uitgaande van de differentiatie binnen het volk, tracht men nu in den staat van het „werkende volk” het erfrecht zoo te regelen, dat het in overeenstemming komt met de bestaansvoorwaarden van den betreffenden stand, opdat deze niet economisch verzwakt zal worden door de toepassing van een erfrecht dat op andere verhoudingen gebouwd is. Sedert de Fransche Revolutie, en onder invloed van de gelijkheidsgedachte welke deze medebracht, werd het erfrecht voor stad en platteland in vele deelen van Europa gelijk gemaakt; daarbij werden de belangen van het platteland verwaarloosd, het was geheel geregeld in verband met de stedelijke verhoudingen. In de stad bestaat het vermogen voor een groot deel uit roerende goederen en voorzoover het uit onroerend goed bestaat, is dit van dien aard, dat het zich over het algemeen gemakkelijk laat verdeelen, bezwaren of snel van bestemming veranderen, zonder dat de mogelijkheden om het te exploiteeren daardoor aanmerkelijk verminderd worden. Met een boerderij is het anders; daarbij kunnen verdeling van het bedrijf en overmatige bezwaring er eerder toe leiden, dat de mogelijkheden om er met een gezin uit te leven of, bij grooteren omvang, het rendabel te bebouwen, te gering worden. Het gevolg daarvan is: verarming, kinderbeperving en kindersterfte, trek naar de stad en op den duur het braak laten liggen van groote stukken bouwland, omdat voor de be-

werking daarvan geen belangstelling meer bestaat. De toestand welke op het platteland van Frankrijk is ontstaan, levert een duidelijke illustratie van de gevolgen welke mede door een dergelijke politiek veroorzaakt kunnen worden. In ons land blijkt bv. uit den toestand die allengs in Staphorst ontstaan was, welke gevolgen een te ver doorgedreven gelijkheid in erfrecht voor de boerenbevolking, en daarmede tevens voor het volk als geheel, medebrengt. Ruilverkaveling, hoe heilzaam ook om eens gemaakte fouten te herstellen, biedt geen duurzame waarborg voor een economisch verantwoorde verdeeling van den grond over de verschillende bedrijven.

Om die redenen werd b.v. in Duitschland in 1933 het „Reichserbhofgesetz” uitgevaardigd⁶⁴⁾, waarbij bepaald wordt, dat die gronden welke „Erbhof” zijn, of als zoodanig worden aangewezen, onverdeeld op den erfgenaam overgaan; dat de „Erbhof” onvervreemdbaar is en niet bezwaard kan worden. De rechten van de mede-erfgenamen worden daarbij beperkt tot het roerende vermogen van den boer; zij ontvangen een beroepsopleiding en een uitzet, of worden geïnstalleerd overeenkomstig de mogelijkheden welke de boerderij medebrengt en kunnen, wanneer zij buiten hun schuld in economische moeilijkheden komen, altijd weer een onderdak op de boerderij vinden, mits zij bereid zijn deel te nemen aan het werk daarop.

De gelijkheid van stand is hier dus opgeheven, maar ook de gelijkheid van alle kinderen wat betreft hun aanspraken op de erfenis der ouders. De reden ligt in het belang dat een volk heeft bij het bestaan van een boerenstand die zoo krachtig is, dat hij zijn functie in het geheel van het volk steeds kan blijven vervullen.

Bezien wij na deze uitweiding de pogingen om den gedachtengang dien wij hiervoor schetsten — welke de structuur van den staat wil grondvesten op die van het volk — in de practijk te verwezenlijken, dan blijkt, dat deze aanmerkelijk kunnen verschillen. Bepalen wij ons tot de hoofd-richtingen:

- 1e. het Italiaansche Fascisme,
- 2e. de corporatieve staat in Portugal, gebaseerd op de R.K. solidaristische richting, welke is neergelegd in de Pauselijke Encyclieken „Rerum Novarum” en „Quadragesimo Anno”⁶⁵⁾,
- 3e. het Duitsche Nationaal-Socialisme.

In andere landen, als Spanje en Roemenië, vinden we sinds eenigen tijd een ontwikkeling in dezelfde richting, evenals in ons land⁶⁶⁾.

De redenen voor de verschillende uitwerking van de gemeenschappelijke grondgedachte liggen in de concrete maatschappelijke en politieke situaties waarin men in elk land heeft te werken en de

wijze waarop men die beoordeelt. De aard van de bevolking, de mate van industrialiseering en, in het algemeen, de toestand van het economische leven, het politieke verleden, dit alles werkt in op den vorm waarin deze gedachte zich in een bepaald land ontwikkelt⁶⁷).

Tracht men zoo een nieuwe oplossing voor het probleem van het volk in subjectieven zin te vinden, dat wil dus zeggen dat men opnieuw tracht te bepalen wie in laatste instantie zeggenschap over het landsbestuur zullen bezitten en hoe deze personen aangewezen zullen worden, daarnaast staat het vraagstuk, wie aan de macht van deze regeerenden onderworpen zullen zijn, m.a.w. wie tot het volk in objectieven zin behooren, omdat de „regeerenden” hieruit moeten voortkomen.

De Wereldoorlog van 1914 tot 1918 heeft, zoowel bij zijn ontstaan als bij zijn afloop, het nationaliteitsvraagstuk in het middelpunt van de belangstelling gebracht, doch de Vrede van Versailles loste het niet op. Integendeel, opnieuw werd een aantal „minderheden” geschapen, die tot bronnen van onrust in de nationale zoowel als in de internationale politiek konden worden, omdat zij binnen den staat waarin zij werden ondergebracht gelijke rechten wenschten ten aanzien van taal en cultuur en op gelijken voet met de meerderheid aan het staatkundig leven verlangden deel te nemen. Daarnaast bleef bij de minderheden het verlangen bestaan terug te keeren naar het groote geheel waartoe zij naar afstamming en cultuur behoorden, waarbinnen zij immers welkom en veilig zouden zijn.

Op grond van dien toestand ontstond het streven naar terugkeer der minderheden (door middel van gebieds- of bevolkingsruil of enkele inlijving van gebiedsdeelen) binnen het verband van het eigen volk. Zoo gezien, beschouwt men dus in plaats van het staatsverband de afstammings- en cultuurgemeenschap als grondslag voor het begrip volk.

Wie, van dit volk-begrip uitgaande, een herziening der statenindeeling verlangt, stuit echter op de vraag waarom hij dan ook daar waar wel geen sprake is van minderheden, maar aanverwante groepen een zelfstandigen staat vormen (zooals vroeger de Duitschers en Oostenrijkers), deze niet als tot één volk behorend, binnen één staatsverband zou vereenigen. Zoo ontstond in Duitschland de gedachte aan een Groot-Duitschland, een rijk waarin allen die van Deutsche afstamming waren en deel hadden aan de Deutsche cultuur, vereenigd zouden zijn. Een Groot-Nederlandsch vraagstuk bestaat vooral ten aanzien van de Vlamingen, die naar afstamming en cultuur verwant aan de Hollanders, evenwel een integreerend deel van den Belgischen staat uit-

maken. Hun achteruitzetting bij de Walen, welke door vele achter-eenvolgende regeeringen werd gehandhaafd, geeft aan dit vraagstuk echter tevens trekken die in het algemeen kenmerkend zijn voor een minderhedenprobleem.

Zagen wij zoo juist dat men zich afvroeg, wie tot het volk behooren doch zich buiten de grenzen van den staat bevinden, naar de andere zijde ziende gaat men zich afvragen wie binnen de grenzen van den staat vertoeft maar niet tot het volk behoort; welke vreemde, niet geassimileerde en niet naar afstamming en cultuur verwante elementen zich temidden van het volk bevinden en welke houding men daartegenover zal aannemen. Op grond van deze laatste vraag kon het gebeuren, dat in de laatste jaren de positie der Joden als staatsburgers (wat hen in de vorige eeuw van rechtswege volksgenooten deed zijn) opnieuw in verschillende staten een probleem werd. Ook de voorwaarden waaronder vreemdelingen in het algemeen genaturaliseerd kunnen worden, moeten dan opnieuw onderzocht worden.

Nog een probleem doet zich voor in verschillende staten die in de Middeleeuwen of daarna een gebied verworven hebben met een bevolking die niet in afstamming en cultuur met hun overige bewoners overeenkomt, die haar eigen aard heeft behouden, maar toch niet tot een anders staatsverband wenscht over te gaan, zooals bij ons de Friezen.

Wij hebben in het voorgaande getracht het probleem dat met „het volk” gegeven is, van enkele gezichtspunten uit nader te preciseeren. Daartoe moesten wij echter telkens het volk fixeeren, zijn leven tijdelijk vastleggen, om het te kunnen ontleden. Deze werkwijze bergt het gevaar in zich, dat wij aan het einde van het onderzoek nog niets bezitten dan het beeld van een dood voorwerp. Een volk is echter een levend wezen, dat voortdurend in beweging is en van oogenblik tot oogenblik van vorm wisselt. Voor dat het ontstond, d.w.z. den vorm van „volk” kreeg, bestond het reeds, doch onder een anderen vorm. Evenals alle leven verzet het zich tegen den dood. Wanneer dan toch eenmaal het einde komt, verliest het den eigen vorm van volk — als eens de volken van de Zeven Provinciën — doch in zijn nieuwen vorm bestaat het voort om zijn nieuwe functie te verrichten ⁶⁸). Vele volken worden in deze dagen op pijnlijke wijze aan die mogelijkheid herinnerd, ook het onze. Overigens is in Nederland het probleem volk niet zoo acuut geworden als in andere landen. De volksvertegenwoordiging is hier niet het tooneel geweest van vertooningen als elders plaatsvonden, het levenspeil van ons volk bleef

betrekkelijk hoog en de toestand der werkloozen, hoewel voor ons volk beschamend, was minder ongunstig dan in andere landen. Door die oorzaken bleef het structuur-probleem lang op den achtergrond. Ook het afstammingsvraagstuk bleef, ten gevolge van de Nederlandsche traditie van gastvrijheid en tolerantie, rusten voorzoover het de inwendige situatie betrof. Wat de verhouding naar buiten aangaat, voor de meeste Nederlanders bestonden geen irredenta. De Groot-Nederlandsche gedachte stuitte bij velen op vrees voor een Roomsche overheersching en een herhaling van de moeilijkheden welke de vroegere vereeniging met de Zuidelijke-Nederlanden had opgeleverd. Voorzoover er in ons land moeilijkheden waren zocht men de oplossing daarvan voornamelijk op beperkt economisch gebied.

De jongere Nederlanders begonnen zich echter het volksprobleem op verschillende wijzen bewust te worden; eerst de Friezen, daarna de Brabanders bestudeerden het vraagstuk van de verhouding van volk en staat en van hun eigen plaats in het Nederlandsche geheel en eischten ruimte voor hun eigen aard. De „Volkseenheid-conferenties” trachtten tot verduidelijking bij te dragen en uit die kringen groeide het maandblad „Gemeenebest”, dat het probleem van ons volk in zijn eerste nummer in dezen vorm stelde:

- „A. De tegenstelling arbeidersklasse-burgerij.
- B. De „antithese”, culmineerend in de schoolstrijd.
- C. De tegenstelling Nederland beneden-en-boven-de-Moerdijk.
- D. De tegenstelling tusschen stad en platteland.
- E. De tegenstelling tusschen hen, wier bestaan onzeker is bij de bestaande sociaal-politieke verhoudingen (in de eerste plaats de werklozen en zij die elke dag door het lot der werkloosheid of dergelijke kunnen worden getroffen), en zij wier bestaanszekerheid in de gevestigde orde verzekerd is ⁶⁹⁾”.

In latere jaargangen heeft het „Gemeenebest” ook de tegenstelling Friezen-Hollanders binnen den kring van zijn belangstelling getrokken ⁷⁰⁾.

Samenvattend kunnen wij zeggen, dat onder den parlementair-democratischen regeeringsvorm het „volk”, voorzoover het aan de wilsvorming in den staat deelnam, als een optelsom van individuen is beschouwd en dat de economische en cultureele differentiatie die daarbinnen bestond, bij den opbouw van den staat en in zijn rechtsvorming grootendeels is voorbijgezien. Thans meent men dat het volk een geheel is, anterior aan den staat en dat daarom de staat behoort te zijn de juridische vorm waarin het volksleven zich ontwikkelt. Daarom behoort de staat zooveel mogelijk gebaseerd te worden op

de structuur van het volk, welke voortkomt uit de verschillende functies, economische en andere, welke dit voor zijn leven en groei noodig heeft, en behooren deze in ieder geval een deel van de grondslagen voor de samenstelling van een volksvertegenwoordiging te vormen.

§ 3. VRIJHEID.

Montesquieu opent het hoofdstuk over „Vrijheid” ⁷¹⁾ van zijn „De l'esprit des lois” met een opsomming van voorbeelden van wat men in den loop der tijden in verschillende landen zoo al onder vrijheid heeft verstaan. Hij herinnert er aan, dat ten tijde van de pogingen van Peter de Groote om in den Russischen staat de Westersche beschaving met straffe hand in te voeren, de Russen het als een aantasting van hun vrijheid beschouwden om niet meer naar oud gebruik een baard te mogen dragen.

Het feit dat omgekeerd wij, als Nederlanders van dezen tijd, door een scheerverbod evenzeer onze vrijheid aangetast zouden gevoelen, geeft al een aanwijzing, dat het begrip vrijheid eerst inhoud zal krijgen in een concrete, historisch bepaalde situatie. Wij zullen in het vervolg nog voldoende gelegenheid vinden om dit nader bevestigd te zien.

In den meest algemeenen zin verstaan we onder vrijheid: de gelegenheid tot keuze tusschen mogelijkheden. Naarmate het aantal daarvan op verschillende levensgebieden grooter is, bestaat er ook meer vrijheid; hoe grooter het aantal der mogelijkheden is dat aan iemand ontnomen wordt, hoe meer zijn vrijheid beperkt zal zijn.

Voor den mensch is deze beperking slechts dan van belang, 1e. wanneer hij er zich van bewust is geworden dat zij bestaat, 2e. wanneer zij betrekking heeft op mogelijkheden die hij wenscht open te houden. Uit het streven bepaalde bestaande beperkingen in zijn keuze, welke iemand zich bewust is en die op mogelijkheden betrekking hebben welke hij wenscht open te houden, op te heffen, of uit het streven zoodanige dreigende beperkingen te voorkomen, wordt een vrijheidsdrang, een vrijheidsideaal en een vrijheidsstrijd geboren.

In het staatkundige leven zullen we de verschillende inhouden die het begrip vrijheid in opeenvolgende tijden ontvangt, moeten verklaren uit de mogelijkheden die op dat tijdstip nog ontbreken of dreigen te gaan ontbreken en waarop bepaalde groepen in de bevolking gesteld zijn.

De „vrijheidsstrijd”, dien ons land in den Tachtigjarigen Oorlog

voerde, kwam voort uit den wil het overgeleverde recht, dat door het streven naar eenheid van Philips bedreigd werd, te handhaven en een regeering te behouden die met de belangen en inzichten van de bevolking dezer gewesten rekening hield ⁷²).

Toen deze bedreiging reeds gedeeltelijk opgeheven was, maar Holland sterk benadeeld werd door het regeeringsbeleid van Leicester, die niet voldoende met de belangen van elk der provinciën afzonderlijk rekening hield, werd de leer der staten-souvereiniteit opgesteld, waarbij de Staten van elke provincie in laatste instantie de beslissing in regeeringszaken aan zich zelf voorbehielden en geen centrale macht boven zich erkenden ⁷³). Onder „vrijheid” werd toen verstaan soevereiniteit ⁷⁴).

Nadat het optreden van Maurits, Frederik Hendrik en Willem II had getoond, dat voor de stadhouders de mogelijkheid bestond de Staten tegen te werken en zich zelfs boven hen te stellen, voegden degenen die de soevereiniteit der Staten ook tegenover de stadhouders wilden handhaven, aan het woord vrijheid nog „ware” toe. Zij spraken van de „ware vrijheid”, omdat zij de mogelijkheid tot uitoefening van de regeering voor zichzelf wenschten open te houden.

Daarmede waren er twee vrijheidspartijen. De oudste was tevreden met de onafhankelijkheid welke de Nederlanden zich in den loop van den Tachtigjarigen Oorlog hadden verworven en waardoor ook het behoud van het eigen recht verzekerd was. Dat Oranjes als landsheeren over deze zelfstandige gewesten zouden regeeren, hun provinciale en generale belangen zouden behartigen, scheen vooral het lagere volk niet verwerpelijk toe. De behoefte aan een snellere afhandeling der zaken deed bovendien vaker naar een centraliseerende macht verlangen, naarmate de belangen der verschillende provinciën meer in elkander vervlochten geraakten en de eenheid groeide.

De aanhangers der „ware vrijheid” meenden daarentegen, dat de op Philips bevochten vrijheid niet volledig was, wanneer niet de soevereiniteit van elk der provinciën volledig gehandhaafd bleef. Dat was mogelijk, ook wanneer men een stadhouder benoemde, want deze was niet meer dan ambtenaar, zij het hoogste ambtenaar, in elke provincie afzonderlijk. Toen deze echter er naar scheen te streven van ambtenaar tot landsheer te worden, trachtte men dit te voorkomen door het stadhouderschap na den dood van Prins Willem II niet meer te laten vervullen; zoo verruimde het begrip der ware vrijheid zich, tot het omvatte de soevereiniteit der Staten waarin voor het monarchale element geen plaats was: de „Republiek zonder eminent Hoofd”. Daarmede scheen het gevaar van usurpatie van de regeermacht der Staten door een der Oranjes, afgeweerd te zijn ⁷⁵).

Toen echter ruim een eeuw later de regentenregering zichzelf overleefd had en ieder, behalve de regenten zelf, duidelijk de spanning tusschen de veranderde maatschappij en den vastgeroesten staatsvorm ervoer, ontstonden de bewegingen die op grond van de „natuurlijke rechten van den mensch” naar een hervorming van den staat stuurden. De nieuwe vrijheidsgedachte die groeide, had tot strekking de opheffing van den ouden uitgeholden standenstaat te bewerken en een nieuwen vorm te scheppen die beter, „natuurlijker”, moest zijn. In plaats van geregeerd te worden door een regenten-aristocratie, d.w.z. een deel van den „derden stand”, dat zich tijdens en na den Opstand boven de rest daarvan verheven had als „classe dirigeante”, wilde de burgerklasse zelf regeeren. Zij meende n.l. dat de regenten tegen het midden van de achttiende eeuw deze functie nauwelijks meer vervulden en nog slechts profiteerden van hun bevoorrechte positie. De burgerklasse wilde zelf regeeren, zichzelf regeeren, alleen zichzelf en geen ander meer gehoorzamen; en zij noemde dit weer „vrijheid” ⁷⁶).

Toen de geestdrift voor den nieuwen staatkundigen vorm eenigszins bekoeld was en men meer en meer de nadeelen van de Fransche overheersching en tenslotte van de inlijving bij het Fransche imperium voelde, kwam opnieuw een vrijheidsgedachte op, waarin de elementen van onafhankelijkheid van den vreemden overheerscher en het vormen van een zelfstandig bestaan als staat of statenbond, naar voren kwamen.

De Restauratie bracht in 1813 de vrijheid in den laatsten zin. De vroegere „ware vrijheid” was te gronde gegaan en de souvereiniteit keerde niet bij de Staten der verschillende provinciën terug, doch ging definitief over op den Staat der Nederlanden, met een monarch aan het hoofd. Ook de Bataafsche Vrijheid der Omwentelingsdagen was verdwenen; Koning Willem I regeerde met de notabelen.

De grootere innerlijke eenheid welke in de Republiek in den loop der eeuwen, ten gevolge van de gemeenschappelijke lotgevallen der gewesten, hun onderling verkeer en de „hollandificering” van het grootste deel hunner, was gegroeid, deed het verlies der statensouvereiniteit niet zwaar meer voelen; de nieuwe tijd vroeg een sterkere centrale macht. De vrijheid der Omwenteling had tot den ongelukkigen Franschen Tijd, met zijn verlammen invloed op onzen handel en zijn verarming van deze gewesten, geleid; de nieuwe „Nederlanders” durfden over haar nauwelijks meer spreken.

Zij waren blij los van Frankrijk te zijn, de zee was open en men kon handel drijven; dat was voorloopig voldoende „vrijheid”.

Naarmate men den Franschen tijd vergat en de bestaande regering

meer gebreken ging vertoonen, kwamen de gedachten die pleitten voor deelneming aan de regeering, zij het voorloopig alleen nog maar door de gezeten burgerij, terug, en zij triomfeerden bij de Grondwetsherziening van 1848. De liberale vrijheidsgedachte had zich voor de volgende eeuw vastgezet.

Uit het voorgaande is duidelijk geworden, dat het woord „vrijheid” pas inhoud krijgt uit datgene waar het tegenover gesteld wordt. Van deze tegenstelling moet één pool gegeven zijn in een feit, d.w.z. in de bestaande of dreigende beperking van de mogelijkheden welke voor de individuen of groepen die het betreft open stonden. Zij kan echter slechts ontstaan wanneer personen zich tegen deze beperking verzetten, omdat zij haar in hun bewustzijn als in een of ander opzicht strijdig met hun belang ervaren.

Deze subjectieve ervaring van vrijheid is staatkundig van groot belang.

Het aantal mogelijkheden, dat voor elkeen openstaat, is reeds van nature beperkt, zoowel in de ruimte als naar den tijd, d.w.z. door de plaats waarop iemand zich bevindt en waardoor hij niet tegelijk op een andere plaats kan zijn, door het moment waarop hij iets doet en waarop hij niet tegelijk iets anders kan doen en doordat „zijn tijd” beperkt is tot zijn leven of tot een bepaalde periode daarvan. De gelegenheid om openstaande mogelijkheden te gebruiken wordt ook bepaald door iemands verstandelijke, lichamelijke en financieele krachten, en bovendien door de krachten die een ander daar tegenover kan stellen. Niemand is dus totaal vrij in dien zin, dat hij tusschen een onbeperkt aantal mogelijkheden ad libitum kan kiezen; op vele levensgebieden zijn ons beperkingen van allerlei aard opgelegd.

Wordt nu een nieuwe regel gegeven, dan vermindert deze uiterlijk en in het algemeen de mogelijkheden die voor een ieder openstaan in aantal of omvang. Er zijn menschen die daardoor een beperking in de werking van hun krachten ondervinden, dus aan vrijheid inboeten, daartegenover kunnen echter anderen staan, die juist door de werking van de krachten van de eerste groep tot op dat oogenblik verhinderd werden om van de mogelijkheden die in naam voor hen openstonden gebruik te maken. Door den nieuwen regel gaan deze nu practisch voor hen open: hun vrijheid wordt er dus door vergroot.

Zoo kan een schijnbaar algemeene beperking der mogelijkheden toch de feitelijke vrijheid van velen, die ook aan die beperking onderworpen zijn, verruimen ⁷⁷).

De macht die een zoodanigen regel tot stand bracht, wordt

door degenen wier feitelijke vrijheid daardoor werd vergroot niet als „macht” ervaren, d.w.z. als aan hun belang tegengesteld, doch als gezag. Hun vrijheid is immers juist door de macht die den regel stelde geboren. Of iemand een macht, die regels stelt welke een deel van de wettelijk voor zijn keuze beschikbare mogelijkheden afsnijdt, als „macht”, als dwingelandij, ervaart, dan wel als gezag, dat hem zijn vrijheid verschaft en garandeert, hangt dus af van de vraag hoe ver voor dien zijn eigen macht ging om van zijn vrijheid ook in de practijk gebruik te maken.

Geheel juist kan deze stelling echter nog niet zijn, want we zien, dat in elken „vrijheidsoorlog” alle burgers in hun mogelijkheden, bv. ten aanzien van het gebruik van hun financiën of van de kwaliteit en hoeveelheid der door hen te gebruiken levensmiddelen, beperkt worden. Wanneer zij desondanks de macht die hun deze beperkingen oplegt als gezag aanvaarden, is dit alleen verklaarbaar uit het feit, dat zij het belang, ten behoeve waarvan deze beperking wordt opgelegd, als overwegend beschouwen en het vereenzelvigen met een eigen belang. Dit is begrijpelijk, daar dit overwegende belang juist beteekent: mogelijkheden tusschen welke men in de toekomst (weer) zal kunnen kiezen en waarvoor men tijdelijk minder hoog gewaardeerde mogelijkheden moet offeren.

Als gezag dat wel beperkingen oplegt, doch niet de vrijheid aantast, wordt dus die macht ervaren, die de hoogste belangen welke men zich gesteld heeft behartigt en de daarvoor noodzakelijke regels geeft. Of met andere woorden, een macht wordt als gezag ervaren voorsoover men zichzelf met dat gezag, en zijn eigen belangen met de door dat gezag nagestreefde, vereenzelvigd heeft. De subjectieve vrijheidservaring is dan blijven bestaan ⁷⁸).

Passen we dit nu op de practijk toe, dan vinden we daarin de verklaring van het verschijnsel, dat degene die leeft uit den liberalen gedachtengang, welke zijn geheele wijze van denken heeft doortrokken en door hem als „natuurlijk” wordt ervaren, het leven in een „gemeenschap van het werkende volk” als „onvrij” verwerpt. Hij meent, dat de daarin regeerende overheid alleen op macht en niet op gezag steunt. Daar staat tegenover, dat de arbeider die zich geheel met het belang van het „werkende volk” vereenzelvigd heeft, in dezelfde regeering slechts een gezag zal ervaren dat terecht over hem uitgeoefend wordt. Hij zal dit „natuurlijk” achten en meenen dat aan zijn vrijheid niets ontbreekt ⁷⁹). Integendeel, hij haalt verruimd adem, omdat een deel der mogelijkheden die in het algemeen openstonden, maar welke door de maatschappelijke omstandigheden buiten zijn keuze vielen,

nu binnen zijn bereik komt. In zooverre kan hij dus feitelijk „vrijer” worden dan hij vroeger was.

Concreter gesproken: zijn economische positie wordt beter, de gelegenheid tot ontwikkeling en ontspanning wordt voor hem verruimd; ook voor opvoeding en opleiding van zijn kinderen openen zich nieuwe perspectieven, enz.

Toonden wij in het voorgaande aan, dat voor velen hun vrijheid in den staat van het werkende volk niet feitelijk beperkt wordt, daarnaast is de leiding van dergelijke staten niet bang, indien het noodig is, ook ieders feitelijke vrijheid te beperken. Daar het arbeidsbelang, dus het belang van het geheel, in een dergelijken staat gaat boven de vrijheid, d.i. het belang van een deel, zullen de groote lagen van de bevolking ook dit kunnen aanvaarden ⁸⁰⁾.

Bezien we na dit onderzoek van het begrip „vrijheid” en van de subjectieve vrijheidservaring, de democratie in haar tegenwoordigen vorm. Het eerste dat opvalt is, dat van vrijheid in den zin van zichzelf gehoorzamen, maar in zeer betrekkelijke mate sprake is. De noodzakelijkheid van arbeidsverdeeling, welke de samengesteldheid van onze maatschappij en van de daarin voorkomende vraagstukken meebrengt, heeft een fictie doen schuiven tusschen het volk en de regels die het „zelf” scheidt om naar te leven ⁸¹⁾. Deze fictie is die der „vertegenwoordiging” van het volk door de leden van het parlement. Wilde het volk zichzelf gehoorzamen, dan zouden de volksvertegenwoordigers voor elk geval omtrent de in te dienen voorstellen, de te leveren kritiek, de uit te brengen stem, met hun kiezers in overleg moeten treden; last en ruggespraak zouden verplicht moeten zijn. Daar dit tot onmogelijke gevolgen zou leiden, zijn de vertegenwoordigers, nadat zij eenmaal gekozen zijn, onafhankelijk gemaakt van hun kiezers; last en ruggespraak zijn verboden, al hebben wij gezien, dat de politieke partijen daar meer en meer aan tornden. Doch wanneer eenmaal deze fictie der onafhankelijke „vertegenwoordigers” tusschen het volk en „zijn” wetten geschoven is, is het nog slechts schijn, dat de kiezers zelf zouden regeeren, zichzelf zouden gehoorzamen, zij het indirect. Zij worden geregeerd, maar door *zelf gekozen* vertegenwoordigers ⁸²⁾.

Ondanks deze fictie der „vertegenwoordiging” *voelt* men zich echter onder het stelsel der gekozen volksvertegenwoordigingen vrij, omdat men er aan gewend is en het als „vanzelfsprekend” aanvaardt. Maar al berust deze subjectieve ervaring van vrijheid op een fictie,

zij heeft een groote politieke beteekenis, omdat zij tot gevolg heeft, dat het volk de, door de zelf-gekozen regeerders gemaakte, wetten lichter aanvaardt.

Wanneer echter in de democratie een vereenzelviging van het volk — in den zin van de aan het staatsleven deelnemende individuen — met de door deze gekozen regeerders kon plaatsvinden, sluit dit niet uit, dat ook een andere wijze van verkiezing der volksvertegenwoordigers tot eenzelfde resultaat zou kunnen leiden. Dit zou het geval kunnen zijn wanneer de verkiezing dus b.v. niet geschiedde in den vorm van individueel stemrecht, waarbij men zijn stem uitbrengt op de candidatenlijsten die door verschillende politieke partijen zijn opgemaakt, maar b.v. den vorm aannam van een stemming door de werkers in een bepaald bedrijf of corporatie over de, door het bestuur van die corporatie of door de regeering, uit die corporatie aangewezen kandidaten voor een vertegenwoordigend lichaam. Deze vereenzelviging van het volk, als subject van den staatswil, met zijn regeerders kan zelfs nog verder gaan, en den vorm verkrijgen van een handeling welke niet meer inhoudt, dan de goedkeuring van de regeering van een bepaalden persoon of van zekere personen. Zij bestaat dan in een algemeen vertrouwensvotum in hem die de regeering voert of op het punt staat haar op zich te nemen. Ook wanneer het volk op deze wijze de regeermacht, welke het in laatste instantie bezit, uit handen geeft, kan het zich nog vrij blijven voelen.

§ 4. LEIDERSCHAP.

Zagen wij op het einde van de vorige paragraaf, dat de „democratie” in de practijk zich tevreden moest stellen met „zelfgekozen regeerders” in plaats van „zichzelf te regeeren”, dan is het zeker van belang het vraagstuk van de „regeerders” nader te beschouwen. Het is daarbij wenschelijk den kring der personen die wij in ons onderzoek betrekken iets uit te breiden, zoodat hij naast degenen die een officiële, in de Grondwet verankerde, regeeringsfunctie in den staat bekleeden, ook diegenen omvat die daarbuiten aan het volk leiding geven in het staatkundige leven. Zoo kunnen wij daarin dan o.m. tevens die partijleiders die eventueel niet in de volksvertegenwoordiging zitting hebben, betrekken. Al deze personen kunnen wij samenvatten onder het begrip „politieke leiders”. Daar ons werk zich geheel tot het staatkundige gebied bepaalt, bedoelen we in het vervolg, over leiders en leiderschap sprekende, daarmede alleen de politieke leiders, het politieke leiderschap.

Leiders heeft ons volk altijd gekend; het heeft aan hen in tijden van

nood zijn redding, in tijden van voorspoed zijn bloei te danken. Ieder kent de namen van onze „grooten mannen” op politiek gebied: Willem van Oranje, de „Vader des Vaderlands”, Oldenbarnevelt, Johan de Witt, Prins Willem III. Zijn dit bekende namen uit onzen glorie-tijd, de periode van verval die er op volgde, bracht minder grooten mannen voort; een Simon van Slingelandt, L. P. van de Spiegel, Johan Derck van der Capellen, Pieter Paulus, Rutger Jan Schimmelpenninck en anderen hebben nauwelijks een plaats in de Vaderlandsche Geschiedenis van vele Nederlanders, doch misschien was hun rol te vroeg uitgespeeld of slaan we die tijden liever over. Gijsbert Karel van Hogendorp, spoedig achteruitgeschoven, is in het algemeen slechts bekend als de aanvoerder van het Driemanschap, dat in 1813 de voorloopige regeering in handen nam en den lateren Souvereinen Vorst verzocht terug te komen; weinig bekend is de naam van Falck, terwijl de regeering van Koning Willem I, welke vroeger door een liberale traditie werd afgeschilderd als een donkere periode in onze geschiedenis, eerst langzamerhand meer waardeering begint te ondervinden. Mannen als Thorbecke, Groen van Prinsterer, Kuyper, Nolens, Schaepman, Troelstra zijn weer erkende leiders en grooten figuren in de oogen van ons volk of van bepaalde deelen ervan.

Wanneer we ons afvragen, waaruit dit verschijnsel van het leiderschap voortkomt, zowel onder de Republiek als tijdens de „democratische” regeeringsvorm, dan hebben we als uitgangspunt het algemeene verschijnsel, dat het eene schepsel met meer en grooter gaven door den Schepper bedeed werd dan het andere. Niet aan ieder zijn evenveel talenten gegeven om te beheeren. Uitgedrukt in een sociologische wet ⁸³⁾ luidt dit: „De individuen van één soort varieeren in hun elementaire qualiteiten volgens de curve van Gauss”, dwz. de gemiddelde individuen overwegen ($\pm 70\%$) en aan weerszijden van het gemiddelde vinden we progressieve afwijkingen ($\pm 15\%$) ⁸⁴⁾.

Passen we deze wet op het gebied van het staatkundige leven toe, dan blijkt, dat de grooten menigte steeds een zeker staatkundig inzicht bezit, doch een kleine groep verder en dieper ziet en dat het diepste inzicht, de verste blik, toekomt aan enkelingen in het volk. Daar staat tegenover, dat een andere minderheid nauwelijks of totaal geen belangstelling voor of inzicht in politieke vragen heeft.

Veranderingen in het maatschappelijke en staatkundige leven zullen dus eerst door enkelingen gezien worden; de individuen die hiertoe zijn aangelegd zullen den weg het eerst gaan, gevolgd door weinigen anderen; pas langzamerhand worden, in steeds groeiend getal, de overigen meegevoerd (in de eerste plaats door navolging), totdat men

algemeen de nieuwe gedachten en den daaruit voortkomenden nieuwen toestand aanvaardt; een kleine groep blijft achter ⁸⁵).

Het is dus altijd slechts een minderheid die zijn tijd begrijpt, welke aan het volk leiding kan geven. Of zij haar tijd begrepen heeft, kan alleen de geschiedenis uitmaken. Die beslist of zij leiders dan wel fantasten waren ⁸⁶).

Zoo slaagden de opstand tegen Philips, de Patriottenbeweging, de Restauratie, de liberale consolidatie in het midden der 19e eeuw en de arbeidersbeweging, maar liep bv. het anarchisme van Domela Nieuwenhuis op niets uit.

Het bestaan van leiders in de maatschappij en in den staat is dus een feit, dat echter nu eens helderder dan weer minder duidelijk naar voren komt; het kan nog de vraag zijn uit welke lagen van de bevolking zij voortkomen, dan wel of zij samen een afzonderlijke „kaste” vormen, maar vast staat het voorkomen van leiders als een algemeen verschijnsel, dat voor de vooruitgang van staat en maatschappij onontbeerlijk is.

In sommige perioden werd echter op de gevaren, welke het leiderschap van bepaalde personen in den staat meebrengt, meer de nadruk gelegd, dan op de voordeelen welke het aanvaardden van leiderschap afwerpt. Dit gebeurde vooral, wanneer men kort tevoren nog de gevaren, bv. van een erfelijk koningschap, had ondervonden. Zoo was in den gedachtengang van Rousseau, wiens uitgangspunt was de gelijkheid van alle menschen en het „behoorlijk” zijn dat ieder zijn eigen belang nastreeft, voor leiders geen plaats. Hij meende ⁸⁷), dat „... si l'opposition des intérêts particuliers a rendu nécessaire l'établissement des sociétés, c'est l'accord de ces mêmes intérêts qui l'a rendu possible” en dan vervolgens: „En effet, s'il n'est pas impossible qu'une volonté particulière s'accorde sur quelque point avec la volonté générale, il est impossible au moins que cet accord soit durable et constant; car la volonté particulière tend par sa nature à des préférences, et la volonté générale à l'inégalité”.

Hiermede zou dus de grond voor elk leiderschap, dat juist zijn rechtvaardiging vindt in het volgen van het algemeene belang, dat de leider helderder ziet dan de anderen, zijn weggevallen.

Op een andere plaats ⁸⁸) zegt Rousseau evenwel: „Il est contre l'ordre naturel que le grand nombre gouverne et que le petit soit gouverné”. Hij heeft dus wel degelijk het probleem onderkend, dat gelegen is in de feitelijke moeilijkheid om de volonté générale te bepalen, een vraagstuk dat noch vóór zijn tijd, noch tijdens zijn leven, noch sedert dien op bevredigende wijze werd opgelost. Hij duidt aan,

dat de moeilijkheid ligt in het feit, dat het belang van volk en leider *op den duur* naar hun aard niet kunnen samenvallen. Zal een leider waarlijk leider van zijn volk willen blijven, dwz. het belang van dat volk blijven behartigen, dan zal hij daarbij dus zijn eigen belangen moeten achterstellen. Dit eischt groote zelfverloochening en niet ieder, die zich eens als leider opwierp, is daar op den duur toe in staat ⁸⁹⁾. Vaak zal de macht hem naar het hoofd stijgen en zal hij ten koste van alles zijn eigen positie willen handhaven, dwz. zijn eigen belang behartigen. Wat van individueele personen geldt, is in nog sterker mate van geslachten waar. Een familie waarin het koningschap erfelijk is, levert zelden een reeks personen achtereen op, die zich als goede leiders van hun volk ontplooiën. Het Frankrijk uit Rousseau's dagen had daar ondervinding van. De oplossing welke deze voor het probleem aangeeft is echter niet aanvaardbaar, omdat zij onvoldoende rekening houdt met de behoefte van een volk aan duurzaam leiderschap. Wanneer hij nl. spreekt over het vraagstuk van de samenstelling van een volksvertegenwoordiging, zegt hij uitdrukkelijk dat, zoodra het volk niet meer zelf zijn geheele taak uitoefent, maar deze geheel of gedeeltelijk aan anderen overlaat, het niet meer vrij is ⁹⁰⁾. Hij wenscht met het oog daarop, dat het leiderschap zich niet verder zal uitstrekken, dan dat het volk door een groep zéér hoogstaande mannen *voorgelicht* wordt bij het formuleeren van de wetten die den grondslag van den staat uitmaken, en dat deze mannen zich tot voorlichting bepalen, zonder bv. door de positie waarin zij staan verder macht uit te oefenen ⁹¹⁾. Hier is dus slechts sprake van het geven van voorlichting in een exceptioneel geval, niet van een duurzaam leiding geven aan het volk, iets waaraan het toch behoefte heeft.

De opvatting van anderen, o.a. Montesquieu ⁹²⁾ is, dat het kiezen van „vertegenwoordigers” noodzakelijk is. Hij gaat uit van de gedachte, dat de hoogste macht in den staat wordt uitgeoefend door een wetgevend orgaan, waaraan uit een oogpunt van werkverdeling behoefte bestaat, omdat zoo'n lichaam de mogelijkheid biedt over de te maken wetten te beraadslagen, iets waartoe het volk in zijn geheel in een grooten staat geen gelegenheid heeft. In denzelfden zin schrijft Wiselius ⁹³⁾ over wat hij noemt een „Verkiezbare Aristocratie”.

Uit dezen term blijkt al, dat men aan degenen die de belangen van het volk hebben te behartigen, zeer bijzondere eischen stelt, en uitdrukkelijk zegt Blackstone, dat het noodzakelijk is om, al zijn alle deelen van de maatschappij gelijk, zich af te vragen „aan wiens handen de teugels der regeering zullen worden toevertrouwd”. Hij meent, dat het antwoord hierop in het algemeen eenvoudig is. Ieder zal nl. toe-

geven, dat zij wijsheid, goedheid en kracht zullen moeten bezitten; wijsheid om de werkelijke belangen van de gemeenschap te onderscheiden; goedheid om hen er altijd toe aan te drijven die werkelijke belangen na te streven en kracht om hun bedoelingen in werkelijkheid om te zetten. Hij voegt er aan toe, dat dit zijn de „natural foundations of sovereignty”⁹⁴). Implicite wordt hierbij dus verondersteld datgene, wat Rousseau op grond van zijn uitgangspunt moest uitsluiten, nl. dat de leider zijn eigen belangen, althans op den duur, weet achter te stellen bij de belangen van het volk die hij te behartigen heeft. Dit is de voorwaarde voor elk waar leiderschap.

Gedurende de eerste helft der 19e eeuw berustte het leiderschap in den staat voornamelijk bij de regeering (Koning en ministers), terwijl het optreden van Thorbecke en anderen al het opkomen van een leiderschap daarbuiten laat zien. Dit verschijnsel wint, vooral na de overwinning van het parlementaire stelsel in 1868⁹⁵), steeds meer veld. Tot dien tijd beschouwden de leden der Kamers zich nog als „aristocraten”. Daaruit volgde voor hen ook, dat zij zich niets lieten voorschrijven, noch door elkander, noch door anderen; maar zelfstandig naar eer, geweten en eigen inzicht spraken, oordeelden en dat oordeel in hun stem tot uitdrukking brachten.

Toen men, bij het opkomen van de partijen der arbeidersklasse, rekening moest gaan houden met „het volk achter de kiezers” en de strijd om de hegemonie tusschen de partijen begon, welke aanleiding gaf tot hechtere organisatie en partij-tucht, kon een conflict over het leiderschap niet uitblijven. Als zoodanig is de strijd tusschen Lohman en Kuyper te verstaan. Daarin stond aan de eene zijde Kuyper, de man van de „kleine luiden”, wien het ging om het volk dat hij wilde winnen en welks belangen hij met nieuwe middelen moest behartigen. Tegenover hem stond Lohman, een aristocraat in hart en nieren, die zich geen houding liet opdringen, geen „leiderschap” van anderen aanvaardde, wanneer het niet geheel met zijn beginselen overeenkwam. De C.H. groep die uit dezen strijd ontstond, bezat in de vrijheid van haar leden tot zelfstandig oordeelen nog altijd een herinnering aan haar geboorte.

Het verschijnsel dat wij zoo juist bij de A.R. constateerden, nl. dat het groeien der partijen waarin de arbeidersklasse een groot deel van de leden uitmaakt en die zich ook juist tot die klassen van de bevolking richten, met een duidelijker naar voren treden van het leiderschap en een grooter macht van den leider gepaard gaat, vinden we in allerlei partijen terug. Namen als Schaepman en Nolens onder de R.K.,

Troelstra in de S.D.A.P. en later weer Colijn in de A.R., zijn er even zooveel bewijzen voor.

Dit hangt voornamelijk samen met het karakter van de „massa”, die minder ontwikkeld, minder kritisch is, dan de „burgerklasse”. Zij heeft eerder leiding noodig, en laat daarom ook gemakkelijker de zaken aan bepaalde personen, die haar vertrouwen bezitten, over ⁹⁶). Het is hier niet onze taak dit verschijnsel te verklaren, voldoende is voor ons doel, er op te wijzen dat het bestaat en er de aandacht op te vestigen, dat het ook van democratische zijde met zooveel woorden werd aanvaard.

Sprak Robert Michels in 1910 nog over permanent leiderschap als een van de „Hemmungen, Barrieren”, in de democratie zelve, die haar ontwikkeling zouden tegenhouden ⁹⁷), over een „oligarchische Krankheit” van de democratie ⁹⁸), latere schrijvers aanvaardden het leiderschap als een functie die tegenover de massa's uitgeoefend moet worden ⁹⁹) en zagen de erkenning en aanvaarding van leiderschap in de democratie als een „genezing van haar kinderziekten” ¹⁰⁰).

De democratische auteurs kwamen tot deze uitspraken, onder invloed van een verderen stap welke reeds in verschillende landen had plaatsgevonden. Uitgaande van het feit, dat de massa zichzelf niet kan regeeren, dus leiding moet aanvaarden, had nl. Mussolini in Italië het leiderschap tot een van de grondslagen bij de organisatie, zoowel van de maatschappij als van het politieke leven, gemaakt.

In de verhouding leider — massa, zijn beide aan elkander gebonden; van de zijde der massa door vertrouwen, van die van den leider door verantwoordelijkheid ¹⁰¹). Daar echter in het democratische systeem vele organen den vorm van colleges bezitten, gaat de verantwoordelijkheid der personen waaruit deze zijn samengesteld, schuil achter de beslissingen van het geheel. Hieruit kan een onduidelijke situatie ontstaan en zijn leiders in de gelegenheid zich aan hun persoonlijke verantwoordelijkheid te onttrekken. In den tijd dat dergelijke colleges werden gevormd uit aristocraten, meest financieel onafhankelijke personen, met een traditie achter zich, die gewend waren verantwoordelijkheid te dragen, was dit bezwaar niet zoo groot. Naarmate echter onbemiddelde personen, die snel opklimmen, hiervan deel gingen uitmaken, groeide de kans op corruptie. In verband hiermede achtte men het gewenscht, leiderschap en persoonlijke verantwoordelijkheid te laten samenvallen en ook in de organisatie van den staat dit duidelijk te laten uitkomen. „Misleiding” zou daardoor zooveel mogelijk uitgesloten worden ¹⁰²).

Hieruit ontstond het „leidersbeginsel”; dit houdt in, dat ieder die

leiding geeft op een bepaalde plaats, ook indien hij dit in overleg met een daartoe aangewezen college moet doen, tenslotte zelf de volle verantwoordelijkheid voor alle genomen besluiten en voor de uitvoering daarvan draagt, mede wanneer dit laatste door zijn ondergeschikten plaatsvindt. De verantwoording wordt afgelegd tegenover den op de hiërarchische ladder hooger geplaatsten leider. Om deze verantwoordelijkheid beteekenis te kunnen geven ten aanzien van hetgeen door de ondergeschikten verricht is, ontvangt de leider verstrekkend gezag over hen ¹⁰³). De hoogste leider is verantwoording schuldig aan het volk, op welks vertrouwen hij steunt. Dit vertrouwen kan in bepaalde gevallen, tengevolge van den persoon van den leider en van de moeilijkheden waarin het volk zich voor diens optreden bevond, uitgroeien tot een waar „geloof” in hem.

Welken vorm van leiderschap men echter ook neemt, het doel is en blijft in alle gevallen, dat de staat door „de besten” geregeerd zal worden, dat de meest geschikte personen op de te bezetten plaatsen komen. Daarmede is het vraagstuk van de leiders-selectie gegeven, dat zoo gewichtig is, dat Carlyle meende te mogen zeggen dat: „... the finding of your *Ableman* and getting him invested with the *symbols of ability*, ... is the business, well or ill accomplished, of all social procedure whatsoever in this world ¹⁰⁴).

§ 5. WAARBORGEN VOOR EEN GOEDE REGEERING.

Voor wij de middelen beschouwen welke men gebruiken kan om garanties voor een goede regeering te vormen, is het wenschelijk het eens te zijn over wat men onder „goede regeering” verstaat. Wij zullen er onder verstaan: de taak om de belangen van de geregeerden te behartigen en deze in een harmonisch opgebouwd geheel tot hun recht te doen komen.

Wanneer het „Afzweringsplakkaat” van 26 Juli 1581 zegt dat, „... d'Onsersaten niet en zijn van Gode geschapen tot behoef van den Prince, om hem ... te dienen: maar den Prince om d'Onsersaten wille ...”, dan spreekt het de taal van zijn tijd, waarin de regeering en de persoon die haar in handen had nog bijna onverbreekelijk aan elkaar verbonden waren. Wij zouden thans zeggen, dat de taak van een gereerder bestaat in het behartigen van de belangen van het volk en niet van zijn eigen belangen.

„Goede regeering” wil dus zeggen: regeering overeenkomstig de belangen van het volk. De vraag wie beslist of overeenkomstig de belangen van het volk geregeerd wordt, laten we hier rusten. Alleen

zij opgemerkt, dat het volk vaak als rechter in eigen zaak optreedt.

Garanties voor een goede regeering worden uit twee elementen opgebouwd, zooals de geheele staat, nl. uit personen en instellingen. Zoodra een man tot aanvoerder wordt gemaakt door verheffing op het schild, is er de „instelling” leiderschap, welke een recht tot bevelen voor den gekozene en een plicht tot gehoorzamen voor zijn bentgenooten inhoudt; er is een keuze door het volk zelf, en een afbakening van bevoegdheden. Er is een geheel kader van instellingen; daarbinnen bevindt zich de persoon, als een locomotief op de rails; het gaat binnen de gelegde banen snel vooruit, wanneer zoowel de machine als „weg en werken” goed in orde zijn. Ook in den staat zal men aan beide aandacht moeten geven. Bij verandering van omstandigheden, of wanneer de bestaande waarborgen onvoldoende blijken te zijn, moet in een van beide of in allebei verbetering worden gebracht.

Het volk kan als personen in wie het een waarborg voor een goede regeering vindt, zich zelf beschouwen; het kan ook „anderen” kiezen.

Meestal acht men in zelf handelen een zéér groote garantie gelegen dat het goed zal gebeuren, vooral wanneer een ander het zoo juist verkeerd heeft gedaan.

Zelf handelen wilden de Staten toen zij Philips de gehoorzaamheid hadden opgezegd en na de ervaringen met Anjou en Leicester de Statensouvereiniteit afkondigden; ook het „sovereine volk” wilde zelf handelen, toen het de verouderde regenten-aristocratie opzij drong. De strijd van gezeten burgers, kleine burgerij en arbeiders, eerst voor directe verkiezingen, daarna voor kiesrecht-uitbreidingen, werd steeds gevoerd in de gedachte dat, als men het zelf maar deed, het wel beter zou gaan. Datgene wat men zelf ging doen was hier: regeeren, de beslissingen nemen en regels stellen, op grond waarvan de regeering zou moeten handelen, of het verkiezen van diegenen die voor het volk handelen moesten.

Voor de „burgerij” was dit de oplossing van het regeeringsprobleem. Het volk werd zelf overheid. „Zelf doen” viel samen met haar „vrijheid”, haar fundamenteele wensch om alleen zichzelf te gehoorzamen. Wij zagen echter ¹⁰⁵⁾, dat om redenen van arbeidsverdeeling het „zichzelf gehoorzamen” in zijn practische uitvoering al een vreemd element in zich had moeten opnemen, nl. dat der representatie, wat, zoodra de vertegenwoordigers onafhankelijk van de keizers waren gemaakt, beteekende, dat men in feite anderen moest laten handelen. Het eigen handelen was hier tot kiezen beperkt.

Laat men echter „anderen” voor zich handelen, zooals in elken staat

ten aanzien van bepaalde functies noodig is, dan kan men op drie dingen vertrouwen:

1e. Men kan den ander een bindenden last opleggen en hem tot ruggespraak verplichten. Hier staat men nog heel dicht bij het „zelf doen”. Op deze wijze schiep men zich in de Republiek zekerheid dat het bestuur overeenkomstig de belangen van het volk, de lastgevers, plaatsvond. Op die wijze trachtte de burgerklasse zich ook in de 19e eeuw een goede regeering te verzekeren. Daartoe bond zij eerst de regeering aan het parlement door middel van het parlementaire stelsel, en daarna het parlement aan de politieke partijen door middel van de partij-tucht ¹⁰⁶).

2e. Men kan zich een garantie scheppen door de „anderen” die men laat handelen te remmen, of elkaar te laten remmen, zoodra het mis mocht gaan. Ook dit middel paste de burgerklasse toe. Allereerst omschreef zij iemands bevoegdheden in een bepaalde functie, dwz. zij schiep instellingen. Elk instituut kan echter worden gebruikt en misbruikt al naar de wenschen van dengene die het hanteert. Daarom trachtte zij tevens, door middel van andere instituten, een stelsel van „checks and balances” te scheppen, een systeem van krachten die elkander wederkeerig in evenwicht moesten houden, om op deze wijze een zoo groot mogelijken waarborg tegen misbruik van elk te krijgen. Deze waren dus bestemd om automatisch en geheel negatief te werken. De „scheiding van machten”, want die bedoelen we hier voornamelijk, was een reactie-verschijnsel tegen vele misbruiken welke onder het „ancien-régime” bestonden. Dat ze desondanks zoo lang dienst heeft gedaan en nog doet, schijnt het gevolg te zijn van het feit, dat ze inderdaad beantwoordt aan drie bijzondere functies in het staatsleven, die elk een orgaan behoeven dat aan hun aard is aangepast ¹⁰⁷).

3e. Kan men waarborgen zoeken in het politieke inzicht en de zedelijke kracht van den ander. Zooals „zelf doen” bij meer samengestelde werkzaamheden al spoedig niet meer waarborgt dat het ook goed geschiedt, en wij ze beter door een deskundige kunnen laten verrichten, zoo komt het op politiek gebied voor, dat het volk, liever dan iets zelf te doen, het overlaat aan „anderen”, op wier inzicht en verantwoordelijkheidsbesef het dan vertrouwt. Zoo vormen de buitenlandsche betrekkingen van een staat, ook in de „democratieën” meestal een materie waar „het volk”, en ook de volksvertegenwoordiging, weinig van af weten en welke zij dan in het algemeen ook liefst aan anderen overlaten.

De soorten garanties voor een goede regeering die wij zoo juist

beschreven, treft men echter in verschillende combinaties in elken staat aan. Het accent is niet steeds hetzelfde, nu eens zoekt men zijn heil hier, dan daar bij; het accent kan verschoven worden. De mate en richting van die verschuiving worden grootendeels bepaald door, dwz. in reactie op, vormen waarin het volk voordien zijn garanties heeft gezocht.

Het was duidelijk, dat het volk in de „democratie” de laatste jaren meer en meer aan anderen moest overlaten; (de delegatie van wetgeving werd zeer verruimd, de regeering kreeg groote bevoegdheden tot ingrijpen in het economische leven, bv. ten aanzien van de contingentteeringen, manipulaties met het Egalisatie-fonds, de verschillende crisis-centralen enz.) en ook in andere opzichten was de scheiding van machten niet meer zoo scherp als vroeger; de toenemende rechtspraak door instanties tot de uitvoerende macht behorende is daar een voorbeeld van.

Deze richting gaat men uit in een „crisistijd”, waarin ^{na de regering} noch het volk, noch de Kamers alle problemen in hun geheelen omvang kunnen overzien en ongeschikt zijn om ze op te lossen. De omstandigheden dwingen er dan toe, dat het volk en de volksvertegenwoordiging zich tevreden stellen met de waarborg welke in het inzicht en het verantwoordelijkheidsgevoel van „deskundigen” gelegen is, aan wie zij de oplossing moeten overlaten. De eigen rol bepaalt zich dan meer en meer tot contrôle.

Ook wanneer de tijden veranderen en men den bestaanden regeeringsvorm moet aanpassen, of een nieuwen zoeken, die op andere beginselen steunt, moet het volk meer en meer overlaten. Dit is voor tijden waarin het politieke leven in onrust is de logische consequentie van de Wet van Quetelet, of Wet van de individueele variaties, die wij in de paragraaf over Leiderschap ¹⁰⁸⁾ behandelden.

Het volk, „men”, ziet geen uitkomst meer, of is niet in staat te verwezenlijken wat het misschien wel zou willen probeeren. Eén man, in den beginne slechts gevolgd door enkele anderen, ziet den uitweg, den vorm voor de toekomst, en gaat voorop; pas later en langzaam-aan volgt de rest van het volk. Voorloopig is er dan voor het volk geen sprake meer van „zelf doen”.

We hebben de laatste jaren in alle Europeesche landen de neiging om meer en meer over te laten, zien groeien. De oorzaak lag voornamelijk in de economische crisis, welke een andere verhouding van den staat tot het economische leven dan deze tot nu toe had ingenomen, wenschelijk maakte. Vooral in die staten welke door den Vrede van Versailles getroffen waren, was deze behoefte groot. Hòe deze verhou-

ding moest zijn en hoe andere vraagstukken, die daaruit voortkwamen, opgelost zouden moeten worden, dat wist „men” niet; nog minder is de massa geschikt om ze in de practijk te verwezenlijken.

Dit is een van de voornaamste oorzaken van het aanvaarden van leiderschap, en vooral van éénhoofdig leiderschap, door de „burgerklasse”, wier neiging toch van huis uit is: zelf doen en zichzelf gehoorzamen.

De garanties voor goed bestuur werden van „zelf doen” verlegd naar het laten doen door anderen, zonder dat het volk veel prijs meer stelde op waarborgen welke het kon verkrijgen door zelf-kiezen, het geven van een last, of een verplichting tot ruggespraak; waar het de wenschelijkheid van herordering in den staat aanvaardde en deze taak aan „een ander” opdroeg, moest het volk wel zijn geheele vertrouwen stellen in diens politieke inzicht en in zijn verantwoordelijkheidsgevoel; daarom liet men ook den eisch van machtenscheiding varen.

Het besef groeide, dat naast het verstand ook de intuïtie, voor diegenen die deze geoefend hebben, een bron van kennis kan zijn. Daarnaast ontstond de behoefte aan uitwendige tucht, als compensatie voor het gebrek aan inwendigen samenhang en richting in het leven, dat bij velen na den vorigen oorlog was ingeslopen. Ook deze factoren bevorderden de reeds bestaande neiging om vertrouwen te stellen in de qualiteiten van personen, meer dan in instellingen, op anderen te vertrouwen, meer dan op zichzelf; althans voor het heden en voor de eerste toekomst.

Het gevolg kon dan ook zijn, dat het volk de keuze van leden voor een „vertegenwoordigend lichaam” overliet aan de hoogste autoriteit in den staat. Deze vertegenwoordiging verkreeg daardoor weer het karakter van den vroegeren „Raad” van den vorst, dien deze ook zelf samenstelde. Was hij een verstandig vorst, dan koos hij mannen van vele verschillende qualiteiten en vaak van verschillend inzicht, en luisterde naar hen doch nam tenslotte zelf zijn beslissing.

Aanvulling van een regeeringscollege van hoogstaande mannen door middel van coöptatie¹⁰⁹) komt dan ook weer binnen den kring der politieke mogelijkheden te liggen.

§ 6. DE POLITIEKE PARTIJ IN DEN STAAT VAN HET „WERKENDE VOLK”.

Trachten wij ons nu een beeld te vormen van de familietrekken der staten die gebaseerd zijn op de gedachte van „het werkende volk”. Het is dus niet ons doel om den toestand zooals die in het een of andere land gegroeid is te analyseeren, doch te zien in welke richting

het proces, dat een groot aantal staten hebben doorgemaakt en nog doormaken, verloopt en wat dit voor de functie van de politieke partij beteekent.

Vatten we daartoe de conclusies uit het voorgaande hoofdstuk samen.

Sedert de arbeidersklasse zich in den loop van vele jaren van strijd eerst hooger en levensstandaard en ontwikkeling en daarna gelijk-gerechtigdheid in het staatkundige leven had veroverd, kon een ideologie die aan haar fundamenteele belangen beantwoordde opkomen en ook op den staatsvorm haar stempel drukken. Ook hier begon de nieuwe klasse dus niet met haar eigen ideologie, doch vormde zij deze pas achteraf, nadat zij de macht reeds grootendeels in handen had weten te krijgen.

De nasleep van den Wereldoorlog van 1914-'18 had in vele Europeesche landen een democratische staatsinrichting gebracht, dwz. een regeering welke afhankelijk was van de meerderheid in een parlement, dat op grond van individueel en meestal naar het stelsel van evenredige vertegenwoordiging uitgewerkt, kiesrecht was samengesteld. De regeering was gebonden aan de kamermeerderheid en deze kon, vooral tijdens economisch onzekere tijden, gemakkelijk wisselen, omdat de volkeren onder dergelijke omstandigheden door velerlei soorten van propaganda nu eens in deze, dan in die richting werden getrokken. De verantwoordelijkheid voor de regeering berustte bij colleges; de persoonlijke verantwoordelijkheid ging daar grootendeels achter schuil; corruptie kwam, vooral in de jonge democratische landen, vaak voor.

Dit systeem, dat door verschillende volken als een confectiepak was aangetrokken, paste vaak niet om hun figuur en het begon spoedig scheuren te vertoonen. Daar waar het op een lange traditie kon steunen en in overeenstemming was met het burgerlijke karakter van de bevolking, omdat de stedelijke burgerstand er een overwegende rol in speelde en ook voor de overige groepen het levenspeil vrij hoog was, bleef het doorwerken en vertoonde het de neiging zich meer en meer aan de veranderde omstandigheden aan te passen.

De economische verwarring welke ten gevolge van den oorlog van 1914-'18 ontstaan was, versterkt door de oplegging van herstelbetalingen ¹¹⁰⁾ en door de wijze waarop in Versailles staten gevormd waren, schiep in vele landen van Europa een onhoudbaren toestand en groote spanningen, zoowel in de binnenlandsche als in de buitenlandsche politiek.

Op enkele perioden van hoog-conjunctuur na, was de werkloosheid

onder de fabrieksarbeiders groot, terwijl de boeren door een landbouwcrisis getroffen werden. De incenstorting op de New Yorksche beurs in 1929, waarmede de laatste en grootste crisis begon, welke zich in de volgende jaren ook in Europa sterk deed gevoelen, had nog ergere toestanden tengevolge.

Door dit alles werden de arbeiders in de betreffende landen er toe gedreven hun eigen oplossing te zoeken, daar hun meest elementaire levensbehoefden, als eten, drinken, kleeding en woning, steeds meer in het gedrang kwamen. Meer en meer kwam de noodzakelijkheid aan het licht, dat de staat een minder afzijdige houding tegenover het economische leven innam dan tot nu toe het geval was geweest. Dit was een inzicht dat al jaren door de socialisten was verkondigd. De „democratieën” schenen echter onmachtig deze vraagstukken spoedig en grondig op te lossen. In de meeste Europeesche landen kwam de keuze te liggen tusschen een regeering der arbeiders alleen en voor zichzelf, of de vorming van een solidaire nationale gemeenschap, waarin ieder zich voor het lot der gemeenschap en harer leden verantwoordelijk voelde. In Rusland had men zich reeds in 1917 een oplossing gekozen in het Communisme, waarbij de vroeger predomineerende standen waren geëlimineerd, opdat de arbeiders enkel en alleen ten eigen behoeve zouden kunnen produceeren en regeeren. In Frankrijk en in enkele andere landen ontstonden in de latere jaren „volksfrontregeeringen” uit een samenwerking van radicale, socialistische en communistische partijen, die het grootste deel der arbeiders omvatten en eveneens beoogden ten behoeve van de arbeiders te regeeren. Lieten zij voorloopig de andere klassen aan de regeering deelnemen en hielden zij zoo de „democratie” in stand, in werkelijkheid geleck de toestand op een dictatuur van de arbeiders door middel van het parlement.

Bij het opdringen van het communisme in verschillende andere landen, zagen echter de hoogere klassen, die zich tot dat moment veilig hadden gewaand, hun levenszekerheid vervliegen, daar een communistische overheersching zoo niet een totale opheffing van den eigendom, dan toch een socialisatie van alle productie-middelen mede zou brengen. Economisch zouden zij dan dus in dezelfde positie komen als elke arbeider, en politiek zou een uitsluiting van de vroegere meer of minder bezittende klassen uit het staatsleven volgen. In dit laatste opzicht zou hun positie dus nog slechter worden dan die der arbeiders in de laatste jaren geweest was. Zij zochten dus naar een andere oplossing. Het uitgangspunt daarvan was, dat met de verwijdering der hoogere klassen ook de arbeiders niet gediend zouden zijn; een

volk is gebonden door de noodzaak der wederzijdsche voorziening in behoeften, die een gevolg is van de arbeidsverdeeling, welke het steeds ingewikkelder geworden economische apparaat vergt. Ieder lid der bevolking is op de productie der andere leden aangewezen en moet, om een deel van de opbrengst daarvan te kunnen verwerven, ook zijn arbeid bijdragen ten bate van het geheel.

Dit hield dus in, een waardeering van den arbeid en de daaruit voortkomende ideologie, boven de vrijheidsgedachten. Vele arbeiders gingen met deze overneming van de arbeidsideologie door de andere klassen accoord. „Burgers” en „arbeiders” erkenden dat zij bij elkaar behoorden, dat zij allen hadden te werken, doch daar tegenover allen recht op levenszekerheid bezaten en dat ieder verantwoordelijk was voor het welzijn van zijn „medewerker” en van het geheel.

Het arbeidsbelang moest nu behartigd en de arbeidsgemeenschap verwezenlijkt worden; de staat zou daarin de afweging van de belangen grootendeels op zich moeten nemen.

Het individueele kiesrecht, dat tot het ontstaan van het partijstelsel geleid had, achtte men onder deze omstandigheden niet meer geschikt om te dienen voor de vorming van zoo niet het belangrijkste, dan toch een van de belangrijkste organen van den staat. Hierin konden te veel individueele en vooral groepsbelangen den doorslag geven, in zaken die met het oog op het belang van het geheele volk beoordeeld en beslist moesten worden.

Zooals elke revolutie teruggrijpt naar een vroegere periode in de geschiedenis, welke verder terug ligt dan het onmiddellijke verleden ¹¹¹), om daaraan te laten zien hoe het dan wel moet, wat de echte vaderlandsche aard zou hebben voortgebracht wanneer hij zich ongestoord had kunnen ontwikkelen en waarop men dus verder behoort te bouwen, zoo greep men nu terug naar den standen-staat der Middeleeuwen. Deze toonde de mogelijkheid van wat men noodig had: een sterke regeering, die tevens nauw met het volk verbonden was. In die tijden was krachtig regeeren mogelijk geweest, doordat den vorst bepaalde eigen rechten toekwamen tegenover het volk, en hij bovendien zelf de „vertegenwoordiging van het volk” samenstelde op een wijze die in de structuur van de maatschappij haar grondslag vond ¹¹²). Daardoor nam iedereen deel aan het staatkundig leven indien en voorzover hij een nuttige functie in de maatschappij vervulde. De opbouw van den staat was in die tijden zooveel mogelijk gebaseerd op de structuur van de maatschappij en de vorst maakte van de organen, welke uit de verschillende maatschappelijke functies waren gegroeid, gebruik voor den opbouw van een „standencollege”, dat het volk

vertegenwoordigde. Daardoor kon hij bij de hanteering van zijn bevoegdheden nauw aansluiten aan de behoeften van het volk in zijn verschillende geledingen.

Al vroeger hadden enkelingen deze beginselen weer aan den staatsvorm ten grondslag willen leggen ¹¹³); eerst volgden weinigen ¹¹⁴), later velen, en zoo verbreidde deze zienswijze zich over Europa, het eerst daar, waar het communisme het hardst opdrong en de verwarring dientengevolge het grootst was ¹¹⁵).

De liberale vrijheidsgedachte, welke haar neerslag had gevonden in een vertegenwoordigend stelsel, gebouwd op individueel kiesrecht, zonder eenigen anderen band en in een groote bewegingsruimte op economisch gebied, geraakte daarbij op den achtergrond. Voor velen beteekende dit nog geen beperking van hun feitelijke vrijheid en van hun vrijheidservaring. Voor bepaalde groepen bracht het zelfs een verruiming van mogelijkheden mede, voor andere echter wél een beperking van hun feitelijke vrijheid.

Wie in dit proces de leiding nam, en daartoe de regeering aanvaardde, kon door hen die het nieuwe wenschten als gezag worden erkend, daar deze als volgelingen zichzelf met de nieuwe leiders en hun belangen met het algemeen belang vereenzelvigd hadden; dwz. met het algemeen belang, zooals het door deze leiders gezien werd. De band tusschen volk en regeering bestond zoo in vertrouwen van den kant van het volk, verantwoordelijkheid van den kant der regeering ¹¹⁶). Om duidelijk te kunnen zien bij wie die verantwoordelijkheid lag, werd het stelsel van regeering door middel van colleges verlaten en vervangen door een regeering van personen. Evenals bij ons tijdens den Opstand, kan men ook hier zeggen, dat de leider eigenlijk de partij is ¹¹⁷). De partijorganisatie is, althans in den beginne, vrnl. gericht op een doelmatige actie, doch dient er later tevens voor ook in de toekomst, wanneer eenmaal de leider er niet meer zal zijn, de verwezenlijking van diens gedachten te verzekeren.

Hoewel er contrôle-organen bestaan en deze hun werk doen, is het zooveen omschreven stelsel naar zijn aard aangewezen op de vrijwillige medewerking van ieder. Dat is zijn grondslag en tot het besef van die verantwoordelijkheid moet dan ook ieder lid van de gemeenschap opgevoed worden. In het algemeen moet in het volk een moraal ontwikkeld worden die op de waarde van den arbeid gegrond is ¹¹⁸), welke het geheel bijeenhoudt en zijn samenhang versterkt. Vertrouwt men niet meer op het automatisch ontstaan van een harmonisch geheel uit vele eigen-belangen, dan moet ook ieder leeren doelbewust mede te werken aan de verwezenlijking van het algemeene belang.

De opvoeding tot deze moraal, tot begrip van de wisselwerking tusschen maatschappij en individu, wordt dan de voornaamste taak van de politieke partij in den staat van het „werkende volk” ¹¹⁹).

Elke revolutie zet een tijd lang alles op zij om haar eigen gedachten te verwezenlijken. In den bloeitijd der „vrijheid” sloot de regeering in ons land alle Oranje- en Gemeentebestgezinde sociëteiten ¹²⁰) en gebruikte de clubs die met haar eigen beginselen overeenkwamen, om propaganda te voeren voor de unitaristische ideeën. Dat was tactiek. Thans meent men de opvoeding en voorlichting der bevolking ook na de overwinning van de nieuwe orde te moeten voortzetten. Liet men het na, de meeningsverschillen die ontstonden zouden spoedig tot een nieuwen belangenstrijd en een nieuw partijstelsel leiden; het bestaan van slechts één partij wordt daarom tot beginsel.

De partij welke draagster is van de nieuwe gedachten en welke onder den democratischen staatsvorm met de andere partijen deelnam aan het parlementaire leven, wordt dan als eenige in den staat erkend. Dit ligt voor de hand, omdat zij het was, die den grondslag voor de nieuwe structuur van den staat legde en wel op een groep van beginselen waartoe niet behoort de grondgedachte der democratie, nl. dat alle meeningen van individuen en groepen omtrent het algemeen belang slechts betrekkelijke waarde hebben en dus erkend behooren te worden (zoolang zij ook het recht van anderer meening erkennen). Dergelijke beginselen zijn van openbare orde en er valt niet aan te tornen; daarom is voor partijen die andere opvattingen over het algemeen welzijn verkondigen, in een autoritair staat geen plaats ¹²¹), evenmin als voor autoritair gerichte partijen in een democratischen staat ¹²²).

Over de toepassing van het beginsel, van de gedachte van het werkende volk en de wijze waarop die in den staatsvorm het best verwezenlijkt kan worden, mag men gerust twisten in tijdschriften enz. M.a.w. er kunnen verschillende stroomingen in de partij zelve zijn, doch politieke partijen die in een parlement de beslissende stem over de wetgeving zouden hebben, worden niet toegelaten. Deze staatsvorm heeft geen politieke partijen noodig om het volk te groepeeren teneinde politieke wilsvorming mogelijk te maken.

Alleen de partij die aan den nieuwen gedachtengang beantwoordt heeft hier een taak; want naar haar eigen meening is zij de eenige die het algemeene welzijn kent en kan behartigen. Nadat de macht in den staat verkregen is, valt deze taak voornamelijk in de volgende deelen uiteen:

1e. zooals wij al zagen, de opvoeding van het volk in de nieuwe

denkbeelden en de nieuwe moraal. Zij moet daarmee een hechten grondslag voor zichzelf en dus tevens voor den door haar opgebouwd staatsvorm scheppen; zij blijft in haar opvoedend werk dus nog steeds een strijdorganisatie. Vooral de jeugd zal zij trachten op te voeden tot waar partij-lidmaatschap, tot de moraal, die de drijfkracht is van de gemeenschap van het werkende volk. Een waar partij-lidmaatschap zal dan logisch tevens beteekenen een „élite-staatsburgerschap”.

2e. Uit deze „élite” komen later de leiders van den staat voort. Ook in hun selectie en vorming heeft de partij als draagster der idealen en als opvoedster uiteraard een groot aandeel ¹²³).

3e. heeft zij de wetgeving en daarmee het staatkundige en het maatschappelijke leven van het volk, te reorganiseeren naar de nieuwe beginselen, opdat zij daar geheel van doortrokken worden ¹²⁴). Daardoor verkrijgt zij een zoo overwegenden invloed, dat men, uitgaande van de rechtsvormende beteekenis van den staat in de liberale leer, op grond van deze functie kan zeggen, dat de partij een „staat in den staat” wordt, en sterker zelfs, dat zij op zichzelf kan toepassen de uitspraak: „L'état, c'est moi”. *De 2. de R. h. Louis XIII en de 1. vol. Mandin*

4e. Zij zal niet alleen leiding geven aan de publieke opinie, maar ook het kanaal moeten zijn waardoor een opwaartsche stroom van nieuwe wenschen, gedachten en krachten van het volk naar zijn leiders kan plaatsvinden, opdat de leiding niet alleen op haar eigen intuïtie en waarneming behoeft af te gaan en daardoor van haar volgelingen zou kunnen vervreemden ¹²⁵).

Wij zien dus, dat alle functies welke de politieke partij in de democratie vervulde, ook hier aanwezig zijn, met uitzondering echter van die van geleding en ordening van de kiezersmassa, de grondmacht in den staat, tot een geheel dat uitdrukking kan geven aan zijn wil omtrent het algemeen welzijn. Deze functie schijnt hier overbodig te zijn, omdat deze ordening al op andere wijze heeft plaatsgevonden en bovendien omdat de eindbeslissing in den staat bij den leider berust, in wien het volk zijn vertrouwen stelt en aan wien het daarom het beleid overlaat.

Dat evenwel in deze staten slechts *in beginsel* één partij bestaat, komt uit bij volksstemmingen. Wanneer een algemeen vertrouwensvotum of de goedkeuring van een bepaalde regeeringshandeling gevraagd wordt, toonen de „neen”-stemmers, hoe klein hun aantal ook moge zijn en hoe verschillend hun motieven, dat er behalve de ééne, officieele partij, „De Partij”, ook nog een of meer andere „partijen” zijn. De functie van deze laatste is weer gelijk aan die van de politieke partij in een toestand als wij in het eerste hoofdstuk beschreven.

De regeering erkent hen niet en bestrijdt ze fel. Daardoor worden zij gedreven tot organisatie in het geheim en moeten hun handelingen in het duister verricht worden; desondanks kunnen zij soms geringen, soms zelfs grooten invloed uitoefenen op het beleid der regeering en blijven zij een bedreiging vormen welke met alle middelen bestreden zal worden ¹²⁶).

Die partij waarop de staat gebouwd is, waaruit hij zijn krachten put en welke zoovele belangrijke functies verricht, zal in deze staten echter officieel erkend worden en een wettelijk geregelde plaats innemen, om haar rol te spelen op den voorgrond van het politieke tooneel ¹²⁷).

Zij wordt volgens het leidersbeginsel georganiseerd, dwz. dat zij uit een hiërarchisch opgebouwd geheel van persoonlijk verantwoorde-lijke personen bestaat, evenals de staat. Zij is dus sterk gecentraliseerd. Ook in dit opzicht staat zij in tegenstelling tot de partijen in den democratischen staat, waar de kiesvereeningen en de nationale vergaderingen van kiesvereeningen (partijdagen, deputatenvergade-ringen enz.) het laatste woord hebben, al is ongetwijfeld ook daar het woord van een gevierd leider van groote beteekenis.

In den staat van het werkende volk treedt de leider van de politieke partij welke den grondslag daarvan vormt, tevens als leider van den staat op, dwz. als staatshoofd of als rijkskanselier. Ook daardoor wordt de gelijke richting van staat en partij bewaard.

Binnen de functie van de politieke partij, welke bestaat in indeeling van het volk voor het politieke spel, opvoeding daartoe (dwz. onderwijs in de spelregels en oefening van de politieke krachten) en tenslotte het spelen van het spel zelf, treden voor de eenheidspartij nieuwe problemen op. Ten eerste dat van de „indeeling”. Wie zal in haar opgenomen worden om opgevoed te worden tot het „politiek wêl-denkende deel der natie”? Deze vraag is van belang, omdat deze partij zich niet zoo gemakkelijk laat aanvullen als een kiesvereening ¹²⁸). Ten tweede rijst voor haar het probleem van de opvoeding tot eensgezindheid, zoowel van de partij als van het volk. Hier gaat het immers om de verhouding van gezag en vrijheid in den staat. Elke samenleving kost nu eenmaal een stuk vrijheid; het sterkst wordt dit door andersdenkenden ervaren. Daar waar de unitarisch gezinde staat zijn be-moeiingen over het geheele gebied van het cultureele leven gaat uit-strekken is het mogelijk, dat hij zoo ver gaat in het beperken van de mogelijkheden zijner bevolking, dat op den duur bepaalde krachten zich weer in een „vrijheidsstrijd” gaan baanbreken. Ook de staat van het „werkende volk” zal zijn verdraagzaamheid kennen, doch *zijn* verdraagzaamheid. Deze vindt haar grens in *zijn* openbare orde, die

gevormd wordt door zijn spelregels op politiek en cultureel gebied, welke hij voor die van den liberalen staat in de plaats heeft gesteld. Aantasting van die spelregels gaat de grenzen van zijn verdraagzaamheid te buiten, evenals bij een individu een optreden tegen diens fundamenteele leefregels ergernis wekt en het tot ingrijpen drijft. Daarom is de beste waarborg dat de grenzen der openbare orde niet te ver uitgezet worden, waardoor de vrijheid te kort zou komen, gelegen in een nationale traditie van verdraagzaamheid, van leven en laten leven ¹²⁹).

NAWOORD.

Aan het einde van ons onderzoek naar de functie van de politieke partij moeten wij tot de slotsom komen, dat wij op zoek geweest zijn naar den steen der wijzen, welke de kracht bezit in elke historisch bepaalde situatie het probleem van het volk en zijn wilsvorming in den staat, op te lossen. Wij hebben de politieke partij gevolgd in al haar gedaantewisselingen, van een groep bijna ongeorganiseerde opstandelingen, over de partij der „ware vrijheid”, de constitutioneele gezelschappen, de clubs, de „richtingen” en de georganiseerde politieke partijen van het einde der 19e en van de 20ste eeuw, tot aan de eenheidspartij welke in onze dagen is opgekomen. Wij zagen, dat in bijna elke periode slechts één partij in den staat de regeermacht in handen had en dat de regeering aan deze haar macht en haar gezag ontleende. Nieuwe wegen werden slechts ingeslagen wanneer een andere partij aan de macht wist te komen. Dit gold ook nog voor het grootste deel der negentiende eeuw. Pas gedurende de laatste tachtig jaar vond een ontwikkeling plaats, waarbij de gezamenlijke politieke partijen het gezag dat op één partij steunde, ter zijde schoven, om practisch tezamen, als hoogste macht in den staat, de souvereiniteit uit te oefenen¹³⁰). In die staten, die de scheiding van staat en maatschappij ophieven en hun structuur vestigden op den grondslag van het „werkende volk”, zien wij een versterking van het gezag plaatsvinden, doordat ook daar weer de regeering op één partij rust. Deze partij wil alle lagen van het volk omvatten, ook de arbeiders en boeren, en deze naar hun belang en hun aard in de maatschappij en in den staat tot hun recht doen komen ¹³¹).

Het bleek, dat elke staatsvorm op den duur ontaardde, dwz. dat hij de ontwikkeling van de maatschappij niet wist bij te houden. Elk volk bouwt zich in een historisch bepaalde situatie een evenwicht van instellingen en personen op, dat een waarborg moet vormen voor een goede regeering. Het ziet echter op den duur geen kans meer

verstarring der instituten of misbruik van deze door de personen die er mee moeten werken, tijdig tegen te gaan. Polibios' theorie, dat monarchie, aristocratie en democratie elkander een cyclisch verloop afwisselen (waarbij de democratie dus weer door een monarchie opgevolgd zou worden), omdat elke vorm op den duur zou ontaarden, moge misschien niet altijd door de ervaring bevestigd worden, een feit is, dat er blijkbaar niet één, voor alle tijden en landen geldende, ideale staatsvorm bestaat.

In elke periode kwamen de politieke rechten, welke een stand of klasse zich wist te verwerven, haar toe, op grond van de belangrijke maatschappelijke functie welke zij verrichtte. Dit was het geval met de standen in de Middeleeuwen, met de handels- en nijverheids-aristocratie tijdens de Republiek en met de burgerklasse in de negentiende eeuw. Elke groep trachtte haar rechten te behouden, ook nadat haar functie reeds was vervallen. Nieuwe functies brachten nieuwe groepen aan de macht, die vooral wisten wat zij niet wilden, dwz. niet het verleden. In reactie daarop formuleerden zij hun idealen van „vrijheid”, „ware Δrijheid”, „vrijheid, gelijkheid en broederschap” en hoe zij verder luiden.

Als elk bedrijf dat van het publiek afhankelijk is, heeft een revolutie behoefte aan pakkende reclamemiddelen, korte, schoonklinkende leuzen. Daarom reageerde het wetenschappelijke geweten van Carlyle reeds in het midden van de negentiende eeuw op de liberale revolutie met de uitspraak: „All this of Liberty and Equality, electoral suffrages, Independence and so forth, we will take . . . to be a temporary phenomenon, by no means a final one. Though likely to last a long time, with sad enough embroilments for us all, we must welcome it, as the penalty of the sins that are past, the pledge of inestimable benefits that are coming”¹³²).

Thans heeft de arbeidersklasse zich een plaats veroverd en hebben geheele volken een ideologie van den arbeid aanvaard. Ook nu zijn de „Schlagwörter” en „slogans” niet van de lucht, maar temidden daarvan moet elk volk het probleem van de functie van den staat, van de wijze waarop zijn organen gevormd worden en in dat verband ook het probleem van de functie van de politieke partij, voor zijn eigen, historisch bepaalde, situatie trachten op te lossen.

Het leven is nooit „klaar”, een vorm is nooit „af”, maar gaat weer over in een andere, wanneer hij zijn taak heeft volbracht. Volken ontstaan en vergaan als zelfstandige politieke grootheden. Tusschen dat begin en einde ligt hun leven als staat, dat in voortdurende beweging blijft. De aanhangers van de denkbeelden der Fransche en Bataafsche

Revolutie dachten de dynamiek van het historisch gebeuren statisch te kunnen vatten in een systeem, waaraan hoogstens hier of daar nog wat te verbeteren viel, doch dat in beginsel voor alle tijden zou gelden. Zij mochten meenen het „so herrlich weit gebracht” te hebben, ook met hun staatsvorm, aan het einde waren zij nog niet toe, zoodat ook onze tijd van vele volken eischt, dat zij een oplossing vinden voor het probleem van het volk — de blijvende grondmacht in den staat — als subject van den staatswil.

De politieke partij kan daarbij, als steen der wijzen, onschatbare diensten bewijzen — mits zij in handen van wijzen is. Want de wijze ontleent niet zijn kracht aan den steen, maar de steen aan den wijze.

¹⁾ In de M. v. T. bij het Ontwerp Kieswet gaf minister van Houten de volgende korte omschrijving van het doel der voorgestelde wet: „De regeling moet, in haar geheel genomen, de geschikte en economisch zelfstandige burgers tot de stembus roepen en omgekeerd de ongeschikten en economisch onzelfstandigen weren” (Hand. 2e K. 1894—'95 Bijl. 200, 3).

²⁾ I. J. Brugmans, De arbeidende klasse in Nederland in de 19e eeuw, 's-Gravenhage 2e dr. 1929, geeft op p. 39 een overzicht van de groote vlucht die de textiel-nijverheid na 1860 heeft genomen en op p. 41 een staatje van het aantal stoomketels in verschillende jaren in gebruik in ons land: in 1824, 8 stuks; in 1837, 72 stuks; in 1853, 392 stuks, wat een indruk geeft van de snelheid waarmede de mechanisatie werd doorgevoerd nadat men er eenmaal mee was begonnen.

³⁾ F. J. Stahl, t.a.p. p. 73.

⁴⁾ Brugmans t.a.p. p. 186 en 258.

⁵⁾ De tekst van deze artikelen luidt: C. P. 414: „Alle onderlinge zamen-spanning of vereeniging van degenen, die handwerkslieden in het werk stellen, strekkende om *tegen recht en billijkheid* eene vermindering van het werkloon door te drijven, wanneer zij van eene poging of eenen aanvang van uitvoering gevolgd wordt, zal gestraft worden met gevangenzetting voor *zes dagen tot eene maand* en eene geldboete van twee honderd tot drie duizend franken”. 415: „Alle onderlinge zamenspanning of vereeniging van de zijde der werklieden, om te gelijktijd het werk te doen ophouden, het werk in eene fabriek of werkplaats te verbieden, het te werk komen vóór of na zeker uur te beletten of duurder te maken, zoo wanneer er eene poging in het werk gesteld of eene aanvang met de uitvoering gemaakt is, zal gestraft worden met eene gevangenis van *ten minste eene maand en ten hoogste drie maanden*”. Men vergelijkte de gecursiveerde gedeelten. Zie verder art. 416 C.p. en de bij deze artt. gegeven aantt. in M. Schooneveld P.J.z., het Wetboek van Strafrecht, nieuwe uitg. 1855. Eveneens Code rural et forestier, Recueillis et mis en ordre par Rondonneau, Paris 1810 Titre II art. 19 en 20 van het Décret concernant les biens et usages ruraux et la police rurale, du 28 Sept. 1791.

⁶⁾ Wet van 12 April 1872 S. 24.

⁷⁾ Brugmans t.a.p. p. 268 noot.

⁸⁾ Het verschil in loonberekening (per uur, per dag, of per week) is bovendien van invloed op hun mentaliteit, daar iemand die met korte tusschenpoozen zijn

verdiensten uitgekeerd krijgt in het algemeen niet gaat berekenen wat hij kan uitgeven en waaraan hij dat doen zal, doch koopt wat hij onmiddellijk noodig heeft, of het geld uitgeeft aan een vermaak waarop hij op dat oogenblik zijn zinnen heeft gezet. Hij leert op die manier nauwelijks sparen en wanneer hij geregeld werk heeft vindt hij dat ook niet nodig, want wanneer de verdiensten op mochten zijn komen er met een paar dagen weer nieuwe inkomsten. Dit staat in tegenstelling tot de houding van den kleinen ambtenaar, die zijn salaris per maand, soms zelfs voor meerdere maanden tegelijk, ontvangt. Daardoor is hij gedwongen zich rekenschap te geven van de wijze waarop hij het besteden zal en hoe hij het over de volgende perioden moet verdeelen. Om die reden vindt men onder de kleine ambtenaren zelden het verschijnsel, dat vroeger onder de arbeiders veelvuldig voorkwam, en men thans ook nog wel ziet, dat men gedurende den Zaterdag en Zondag „het er van neemt”, totdat het geld op is en men de rest van de week maar moet zien hoe rond te komen. (Vgl. bv. Hitler, Mein Kampf p. 24—29). In ons land hebben overheidsmaatregelen en particuliere instellingen (Rijkspostspaarbank, werklozenkassen, ziekenfondsen etc.) het sparen en het nemen van andere voorzorgsmaatregelen voor moeilijke tijden sterk bevorderd. Het werk van de vakbeweging op dit gebied moet hier met eere genoemd worden.

⁹⁾ Ook de ambtenaar en anderen met een vast tractement dat in dergelijke omstandigheden, zij het vaak tot een lager bedrag, wordt uitgekeerd, behooren, in vele opzichten tot deze groep, althans in normale tijden. Daar staat tegenover dat de laatste jaren een deel van de toekomstige onderwijzers, afgestudeerden e.a., die dus tot de burgerklasse zouden behooren, in een positie zijn gekomen welke zeer veel met die der arbeiders overeenkomt, althans wat betreft loonpeil en levenszekerheid.

¹⁰⁾ (A. Kluit), De rechten van den mensch in Frankrijk, geen gewaande rechten in Nederland, A'dam 1793.

¹¹⁾ Deze hooge levensstandaard heeft verschillende oorzaken, waarvan wel de belangrijkste zijn: de algemeene welvaart, een gevolg zoowel van de ligging van ons land als van de energie en ontwikkeling van ons volk, het bezit van onze koloniën, het feit dat wij buiten den Wereldoorlog van '14—'18 zijn gebleven, de groeiende industrialisatie, het feit dat onze land- en tuinbouw zich op veredeling toelegden en de relatief hooge stand van onze sociale wetgeving.

¹²⁾ Hendrik de Man, Zur Psychologie des Sozialismus, Jena 2e Aufl. 1917 p. 181 e.v.

¹³⁾ E. Z. Klötzel, Britsch-Indië in den smeltkroes, Utrecht z.j. (1930) p. 83.

¹⁴⁾ In dit laatste geval is van „democratie” nog slechts in schijn sprake. De vertegenwoordigers der burgerklasse in het parlement helpen, zelfs wanneer zij tegenstemmen, slechts mede het doodvonnis over hun eigen klasse te vellen. Het volksfront; dit kwam uit twee oorzaken voort: 1e. afweer tegen het Fascisme, 2e. de wensch tot verbetering van sociaal achterlijke toestanden. De burgerlijke klassen neigden bv. in Frankrijk naar het Fascisme en Nationaal-Socialisme, omdat zij meenden, dat alleen op die wijze orde geschapen kon worden in het maatschappelijke en staatkundige leven (Croix de feu van kolonel de la Rocque); de arbeidersklasse, die grootendeels socialistisch en communistisch was, sloot zich tegenover die stroomingen aaneen tot een „eenheidsfront” (Juli 1934), waarbij zich in den zomer van 1935 nog eenige groepen links-radicalen (radicaux socialistes) onder Daladier aansloten. Deze laatste groep bestond vml. uit intellectueelen van burgerlijken huize, die verbetering van de positie der arbeiders nastreefden, met

behoud van het bestaande democratische stelsel. Deze combinatie noemt men het „volksfront” (front-populaire). Dit vormde in 1936 de regeering Blum. De Fransche arbeiders trachtten evenwel door stakingen de regeering te pressen tot sneller verbetering van de sociale wetgeving, wat bij de burgerlijke groepen weer een versterking van de fascistische en nationaal-socialistische sympathieën in de hand werkte. Een tweede regeering Blum, welke van korten duur was, werd 10 April 1938 vervangen door het kabinet Daladier, dat voornamelijk uit radicalen bestond, geen communisten en socialisten meer bevatte en dus geen volksfrontregeering meer was. In October 1938 vond zelfs een volledige breuk tusschen de radicalen en communisten plaats. Dit kabinet Daladier had de groote poging tot een algemeene staking, op 30 Nov. 1939, te doorstaan en regeerde tot 20 Maart 1940.

¹⁵⁾ Zoo meent Bonger, Problemen der democratie, p. 40 te mogen concluderen: „Kapitalisme in zijn hoogsten vorm en democratie behooren bij elkaar”.

¹⁶⁾ Hendrik de Man, Zur Psychologie des Sozialismus p. 183.

¹⁷⁾ Zie hierna p. 142 e.v.

¹⁸⁾ 7e dr. 1909 p. 31 en 37.

¹⁹⁾ Politische Aktionsbibliothek 4, Berlin 1918.

²⁰⁾ Friedrich Engels, Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft, 4e Aufl. Berlin 1891 p. 40.

²¹⁾ Zie voren p. 94 e.v.

²²⁾ „Die bisherige, sich in Klassengegensätzen bewegende Gesellschaft hatte den Staat nöthig, d.h. eine Organisation der jedesmaligen ausbeutenden Klasse zur Aufrechterhaltung ihrer äusseren Produktionsbedingungen, also namentlich zur gewaltsamen Niederhaltung der ausgebeuteten Klasse in den durch die bestehende Produktionsweise gegebenen Bedingungen der Unterdrückung (Sklaverei, Leibeigenschaft oder Hörigkeit, Lohnarbeit.)”; Engels t.a.p. p. 40.

²³⁾ Lenin, Staat und Revolution p. 6.

²⁴⁾ Engels, p. 40.

²⁵⁾ Lenin, p. 17.

²⁶⁾ Lenin, p. 27.

²⁷⁾ Lenin, p. 37—39, 41, 42.

²⁸⁾ Lenin, p. 79.

²⁹⁾ Lenin, p. 90.

³⁰⁾ Lenin, p. 84.

³¹⁾ Engels, p. 13.

³²⁾ Lenin, p. 95—96.

³³⁾ Lenin, p. 96.

³⁴⁾ Art. 5 en 6 van de grondwet van 1936.

³⁵⁾ Wij volgen hier den tekst van Dr. Jan Romein, „Een historisch moment”, Amsterdam 1936, doch brengen dezen in de oude spelling over.

³⁶⁾ Vgl. ook art. 58.

³⁷⁾ Art. 94 e.v.

³⁸⁾ Art. 134 en 136.

³⁹⁾ Art. 9, 10, 69, te vinden bij P. Daresté, Les Constitutions modernes, Paris 1929 dl. II.

⁴⁰⁾ Grondwet 1918, 1924, gewijzigd 1925 en 1929, art. 1.

⁴¹⁾ Lenin, t.a.p. p. 25.

⁴²⁾ E. Klassner, Die Kommunistische Partei der Sowjet Union, in „Zwanzig Jahre (Sowjet Republik)”, Rundschau, Sonderheft 1937 p. 1670.

⁴³⁾ Romein, t.a.p. p. 12; de cursiveeringen zijn van hem.

⁴⁴⁾ Grieksch ἔθνος = volk, onderworpen volken, heidenen (N.T.).

⁴⁵⁾ Grieksch δῆμος = volk als politieke eenheid, spec. het vrije volk in de democratie van Athene; het lagere volk.

⁴⁶⁾ Zie voren p. 17.

⁴⁷⁾ Ortega Y Gasset, Opstand der Horden, 5e druk den Haag 1940 p. 214 e.v.

⁴⁸⁾ Lunsingh Meyer, t.a.p. p. 64 en 66.

⁴⁹⁾ Zie bv. Dagverhaal der Nationale Vergadering dl. II p. 667; ten aanzien van de Joden was dit ook een kwestie van religie. Daar vorst en volk tot taak hadden voor de waarheid op te komen, d.w.z. voor de ware religie, was dit een primaire functie voor ieder die tot het volk behoorde. Een Jood kon deze functie niet vervullen en moest dus buiten het volk blijven staan.

⁵⁰⁾ p. 26 e.v.

⁵¹⁾ Contrat social II 3.

⁵²⁾ Contrat social I 6, Rousseau zegt hier, dat het woord „volk” is: „de collectieve naam voor de deelnemers aan het maatschappelijk verdrag”.

⁵³⁾ Men kan dan spreken van volk als subject van den staatswil, Kelsen, Vom Wesen und Wert der Demokratie, 2 Aufl. Tübingen 1929 p. 14 e.v.

⁵⁴⁾ Het volk is dan object van den staatswil, Kelsen, t.a.p. p. 14. Daar ook de regeerders zelf onderworpen zijn aan de wetten die zij maken, behooren zij tevens tot de geregeerden. Het volk als subject maakt dus deel uit van het volk als object van den staatswil.

⁵⁵⁾ Men spreekt van volk zowel in de lagere als in de hogere rechtsgemeenschappen. Zoo van „het volk van Amersfoort”, „het volk van Deventer” enz. Bij de Omwenteling eischten al die „volken” voor zich de souvereiniteit op.

⁵⁶⁾ Een van gezond verstand getuigende correctie op het dogmatische uitgangspunt van de gelijkheid der mensen was, dat men aan hen die hun rede niet tot hun beschikking hadden of economisch geheel van anderen afhankelijk waren, het stemrecht onthield. Een andere factor, die de theorie doorkruiste, was de oorspronkelijke aanvaarding van het historisch bepaalde territorium ter bepaling van het begrip volk. Toen de Franschen hun grenzen overschreden om een wereldmissie te vervullen, trokken zij de consequentie uit hun leer, waarin immers voor historische staatsgrenzen geen plaats was.

⁵⁷⁾ Dagverhaal III p. 35.

⁵⁸⁾ Dagverhaal I p. 163 geeft het verzoekschrift; II p. 497 het rapport der commissie ad hoc; II p. 667 e.v. de debatten, in het bijzonder II p. 669 en III p. 27; III p. 35 het concept decreet; III p. 38 het besluit.

⁵⁹⁾ Zie voren p. 80 t.m. 83.

⁶⁰⁾ Vgl. het rapport der S.D.A.P. „Nieuwe Organen”, 1931, bedoeld om richtlijnen te geven voor „functioneele decentralisatie”.

⁶¹⁾ In Portugal heeft men evenwel naast de Corporatieve Kamer een Nationale Vergadering gehandhaafd, waarvan de leden door de bevolking op grond van een individueel, anorganisch kiesrecht worden gekozen; zie Brongersma, De opbouw van een corporatieve staat, diss. Nijmegen 1940 p. 355, 395 e.v.

⁶²⁾ Portugal, Brongersma t.a.p. p. 94—113, p. 557—559; Italië, Sergio Panunzio, Allgemeine Theorie des faschistischen Staates, Berlin 1934 p. 86—107; p. 130—151.

⁶³⁾ Wie zich met „sibbekunde” wil bezighouden, zal dus ook aan het familieerfrecht een groot deel van zijn belangstelling moeten wijden, wil hij tenminste de grondslagen waarop een geslacht rust begrijpen.

⁶⁴⁾ Wet van 29 Sept. 1933 (RGBl. I S. 685). Zie ook het artikel van W. Saure in Hans Frank, Nat. Soz. Handbuch für Recht und Gesetzgebung p. 1054 e.v.

⁶⁵⁾ Brongersma p. 153.

⁶⁶⁾ Op het oogenblik gaan in ons land de volgende groepen van dezen gedachten-gang uit: de Nationaal-Socialistische Beweging (N.S.B.), die in haar plan tot opbouw van corporaties aan het Fascisme verwant is; de Nationaal-Socialistische Nederlandsche Arbeiders Partij (N.S.N.A.P.), of partij van Rappard, die volkomen aansluit bij het Deutsche Nationaal-Socialisme; het Nationaal Front (Arnold Meyer) en de Nederlandsche Unie.

⁶⁷⁾ Bovendien zijn er andere elementen die mede de ideologie bepalen, als opvattingen omtrent de waarden van het ras (Duitschland), den staat (Italië, vgl. Joh. Fra. Otten, Het Fascisme, Amsterdam 1928 p. 107 en 108) en den godsdienst (Portugal, vgl. Dr. Oliveira Salazar, Corporatief Portugal, een bloemlezing uit zijn redevoeringen, Verkenningen III Hilversum z.j. p. 32 en 111). Deze zijn van groote beteekenis voor de wijze waarop de verwezenlijking in de practijk plaats heeft. Zoo overheerscht tot nu toe in de Deutsche staatsorganisatie de Germaansche gedachte van Führer en Gefolgschaft, die van militairen, meer dan van economischen aard is, en heeft men er nog geen corporatief vertegenwoordigend lichaam opgebouwd als bv. in Italië en Portugal. Dat wil echter niet zeggen, dat ook in Duitschland niet op den duur misschien een dergelijke instelling geschapen zal worden; vgl. de opmerking van Dr. Wilhelm Coblitz, dat men thans niet beginnen wil de nieuwe grondwet voor het Rijk te maken: „Die Zeit hierfür ist erst dann gekommen, wenn die staatsrechtliche Evolution bis zu einer genügend klaren Konsolidierung vorgeschritten ist” (te vinden in Hans Frank, Nat. Soz. Handbuch für Recht und Gesetzgebung p. VIII).

⁶⁸⁾ Vgl. Ortega Y Gasset, t.a.p. Hoofdst. XIV, in het bijzonder p. 214 e.v.

⁶⁹⁾ W. Verkade in Gemeenebest, 1e jaarg. afl. 1 (Nov. 1938) p. 9.

⁷⁰⁾ Zie bv. L. H. Bouma in de 3e jaarg. afl. 1 (Nov. 1940) p. 7 e.v. over de Friesche Beweging.

⁷¹⁾ XI, 2.

⁷²⁾ Zie voren p. 18 t.m. 22; Rengers Hora Siccama, De Dertiende, Nieuw Nederland 7e Jaarg. no. 5 (Nov. 1940) p. 326 e.v.

⁷³⁾ Zie voren p. 23.

⁷⁴⁾ Hugo de Groot, Verantwoordinghe van de Wettelycke Regieringh van Hollandt ende West-Vrieslandt, 2e dr. Parijs 1622 p. 10.

⁷⁵⁾ Zie voren p. 32 en 33.

⁷⁶⁾ Locke, On civil government IV, 22; Blackstone t.a.p. dl. I p. 125; Montesquieu, De l'esprit des lois XI, 6; Déclaration des droits de l'homme 1789 art. 4; Eerste Verklaring van de Rechten van den Mensch d.d. 31 Jan. 1795 al. 9; eindredactie van de Rechten van den Mensch en van den Burger vastgesteld door de Nat. Verg., gepubliceerd op 31 Juli 1797 (doch later door de volksstemming over de Constitutie mede verworpen) art. V en VI.

⁷⁷⁾ Zoo protesteerden de groothandelaren in groenten tegen de invoering van maximumprijzen voor groenten en fruit, daar deze hun mogelijkheden om winst te maken beperkten. Toch kwamen door deze maatregelen die levensbehoefte meer binnen het bereik van arbeidersgezinnen; vgl. N.R.C. van 14 Oct. 1941 Avondbl. A p. 1.

⁷⁸⁾ Vgl. A. F. de Savornin Lohman, Gezag en Vrijheid, Utrecht 1875 p. 112.

waar hij zegt: „Onderwerping aan het gezag van andere mensen is, zooals wij zagen, een onafwendbare eisch der menschelijke natuur, en strijdt, omdat zij vrijwillig geschieden kan, niet met de even krachtige behoefte aan vrijheid. Zij is een van zelfkennis en inzicht getuigende daad en van voortdurende ontwikkeling meestal de onmisbare voorwaarde.

⁷⁹⁾ Henri Bergson, *Les deux sources de la morale et de la religion*, 20ième ed. Paris 1937 p. 79.

⁸⁰⁾ Zoo bv. in Duitschland, onder invloed van de herinnering aan de groote werkloosheid welke daar in 1933 bestond, toen een communistische overheersching dreigde. Vgl. voor Italië Mussolini's uitspraak in een rede van 1929: „Wij zijn de eersten geweest om tegenover het demoliberale individualisme voorop te stellen, dat de enkele slechts bestaat in het staatsverband en ondergeschikt aan de noodwendigheden van den staat, en dat, al naarmate de beschaving steeds meer ingewikkelde vormen aanneemt, de vrijheid van den enkele hoe langer hoe meer ineenschrompelt” (geciteerd bij H. Y. Ynzonides, *Het recht van vereeniging en vergadering*, diss. Utrecht 1938 p. 20).

⁸¹⁾ Kelsen, *Vom Wesen und Wert der Demokratie*, p. 29 e.v.

⁸²⁾ Door deze onafhankelijkheid der volksvertegenwoordigers onderscheidt het parlement in zijn tegenwoordigen vorm zich juist van de standenvertegenwoordigingen der Middeleeuwen; Rousseau, *du Contrat social* III, 15; Kelsen t.a.p. p. 30; Bongers t.a.p. p. 78.

⁸³⁾ De Wet-Quetelet, of de wet der individueele variaties.

⁸⁴⁾ Dat wil zeggen, dat een bepaalde eigenschap bij de overgroote meerderheid van de menschen in ongeveer gelijke mate voorkomt; bij een klein aantal is zij echter sterker, doch hoe meer zij toeneemt, hoe kleiner het aantal individuen wordt bij wie wij deze verhoogde intensiteit aantreffen. Hetzelfde is naar de andere zijde het geval, waar bij geleidelijk afnemende intensiteit het aantal individuen dat deze afwijking vertoont ook steeds kleiner wordt. Groote geleerden en groote domkoppen zijn er beiden slechts weinigen, evenals heiligen en doortrapte misdadigers, vgl. Bongers, *Inleiding tot de Criminologie*, 1932 p. 169 e.v.

⁸⁵⁾ Bongers, *Problemen der Democratie* p. 22.

⁸⁶⁾ Hitler, *Mein Kampf* p. 104: „Die Frage aber, wann ein solcher Fall gegeben sei, wird nicht entschieden durch theoretische Abhandlung, sondern durch die Gewalt und . . . den Erfolg.

⁸⁷⁾ *Contrat social* II, 1.

⁸⁸⁾ III, 4.

⁸⁹⁾ In dit verband zij op twee verschijnselen gewezen, welke kenmerkend zijn voor het politieke denken van een belangrijk deel van het Nederlandsche volk, en welke schijnen voort te vloeien uit zijn theologischen inslag; nl. ten eerste, dat een groot deel van de Nederlanders slechts vrouwen stelt in leiders, van wie zij overtuigd zijn dat zij „Gods weg met ons volk willen bewandelen” (Prins Willem I, Groen van Prinsterer, Abraham Kuyper, Colijn; naar mijn meening mag men daar ook Nolens en Schaepman onder noemen). Zij verlangen dus, dat leider en volk zich beiden aan Gods wil zouden onderwerpen en dien zoeken. M.a.w. zij wenschen een soort theocratie als we in het Oude Testament beschreven vinden en door Calvijn in Genève beproefd is. De tweede trek schijnt hiermede samen te hangen; dat is nl. de wensch, dat de politieke leiders beginselvast zijn. Wie van beginsel verandert (als bv. eens Min. Marchant) wordt als afvallige, als renegaat beschouwd en heeft in het politieke leven in ons land afgedaan.

In ons land wordt consequentie als zoodanig gewaardeerd. Hoe vaak hoort men niet: „Maar hij is tenminste consequent”. Dit staat in tegenstelling tot de practijk in vele andere landen, als bv. Frankrijk, waar een politicus meermalen van richting kan veranderen zonder dat dit hem veel aan populariteit doet inboeten. Ook in Engeland treffen we deze mogelijkheid aan (Gladstone).

⁹⁰⁾ III, 15.

⁹¹⁾ Zie het voorbeeld van Lycurgus, die vóór hij zijn wetgeving aan het volk schonk zijn koninklijke waardigheid neerlegde; ook de andere daar gegeven voorbeelden.

⁹²⁾ X, 6.

⁹³⁾ S. I. Z. Wiselius, Proeve over de verschillende regeeringsvormen in derzelve betrekking tot het maatschappelijk geluk, Leiden 1831 p. 32. (Dit werk werd in 1793 ontworpen doch pas in 1831 gepubliceerd; zie de voorrede.)

⁹⁴⁾ T.a.p. dl. I p. 48.

⁹⁵⁾ Zie voren p. 74 noot 144.

⁹⁶⁾ Robert Michels, Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie, Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens, 2e Aufl. Leipzig 1925 p. 58.

⁹⁷⁾ T.a.p. p. IX.

⁹⁸⁾ T.a.p. p. 510.

⁹⁹⁾ Hendrik de Man, Massa en Leiders, Arnhem 1932 p. 27 e.v., p. 37.

¹⁰⁰⁾ Bonger, t.a.p. p. 44; Kelsen, Vom Wesen und Wert der Demokratie p. 84.

¹⁰¹⁾ Hendrik de Man, t.a.p. p. 29.

¹⁰²⁾ Dr. Oliveira Salazar, Corporatief Portugal, p. 83; J. H. Valkenier Kips, De Volksstaat, Oisterwijk 1939 p. 355.

¹⁰³⁾ Hitler, Mein Kampf, Bd. II kap. 4. VI Aufl. München 1930 p. 502.

¹⁰⁴⁾ On Heroes and Heroworship, (1840) London 1872, p. 181; curs. van hem.

¹⁰⁵⁾ Zie voren p. 141.

¹⁰⁶⁾ Zie voren p. 74 en p. 81 e.v.

¹⁰⁷⁾ Kranenburg, Nederlandsch Staatsrecht, 4e dr. Haarlem 1933, dl. I p. 27 e.v. In Italië spreekt men thans zelfs naast de drie bestaande functies (nl. de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke), van een vierde, nl. de „corporatieve functie”, vgl. Sergio Panunzio, Allgemeine Theorie des faschistischen Staates, Berlin 1934 p. 21 e.v.

¹⁰⁸⁾ p. 143.

¹⁰⁹⁾ Dit is de wijze waarop bv. het college van kardinalen der R.K. Kerk wordt aangevuld, evenals de kerkeraden in verschillende Gereformeerde en Ned. Hervormde gemeenten. Op het einde van den regententijd vulden de vroedschappen zich op deze wijze aan.

¹¹⁰⁾ De „herstelbetalingen” werden aan alle landen waaraan zij opgelegd waren kwijtgescholden, behalve aan Duitschland. Zij zouden vnl. aan Frankrijk en Engeland ten goede moeten komen, maar door het feit dat deze hun oorlogsschulden aan de Vereenigde Staten moesten afbetalen, strekten zij vooral ten bate van de U.S.A.

¹¹¹⁾ Rengers Hora Siccama, De Dertiende, t.a.p. p. 346.

¹¹²⁾ Althans in gefeodaliseerde landen; daar ontstond deze nl. uit 'sGraven Raad. In andere landen groeide de „Landdag” uit de vergadering van eigenerfden.

¹¹³⁾ Vgl. bv. de Encyclyek Rerum Novarum, punt 16, uitgebreid in Quadragesimo Anno, punt 78 e.v.; uitgave D. Beaufort O.F.M.

¹¹⁴⁾ Dan ontstaat de partij als strijdorganisatie; Hitler, *Mein Kampf* p. 423.

¹¹⁵⁾ Zij overwint in Italië in 1922, vgl. voor kort historisch overzicht J. W. Mannhardt, *Der Faschismus*, München 1925 p. 180 e.v.; in Portugal sedert 1928, vgl. Brongersma, *de Opbouw van een Corporatieve Staat*, p. 23 en diens uitgave van redevoeringen van Salazar, p. 17; in Duitsland sedert 1933, vgl. het artikel van Steinmetz over Nationaal-Socialisme in Winkler Prins' *Encyclopaedie*, 1933 en G. van den Burg, *Het Nationaal-Socialisme*, diss. Rotterdam 1940 p. 3 e.v.

¹¹⁶⁾ Van den Burg, t.a.p. p. 97.

¹¹⁷⁾ Zie voren p. 38.

¹¹⁸⁾ Hitler, *Mein Kampf*, p. 777 e.v., in het bijzonder p. 782; dit is ook taak van den Arbeidsdienst. Deze leert aan jonge mannen en vrouwen de waarde van den arbeid kennen, leert hun door arbeid hun volk te dienen, en overbrugt de klassen-tegenstellingen door het samenleven en samenwerken van „burgers” en „arbeiders”.

¹¹⁹⁾ Panunzio, t.a.p. p. 58: „Die Partei ist in ihrem innersten Wesen eine grosse Schule nationalpolitischer Erziehung und insofern ein echtes *seminarium rei publicae*” (cursiveering van hem); Hitler, t.a.p. p. 386—387; Brongersma, *een Corporatieve Staat*, p. 353, 355.

¹²⁰⁾ Zie voren p. 66.

¹²¹⁾ Vgl. het artikel van Dr. Wilhelm Frick, Reichsminister des Inneren, *Die Gesetze gegen die Neubildung von Parteien und zur Sicherung der Einheit von Partei und Staat*, in Dr. Hans Frank's *Nationalsozialistisches Handbuch für Recht und Gesetzgebung*, München 1935. Frick zegt op p. 389: „Der Grundsatz der Totalität, von dem die nationalsozialistische Bewegung beherrscht wird, setzt voraus, dass es im politischen Leben nur eine berechnigte Grundauffassung gibt. Dies hat zur Folge, dass im nationalsozialistischen Staat für verschiedene Parteien kein Platz ist.”; zie ook Mussolini's meening over de beteekenis van een oppositie, bij Joh. Fra. Otten, *Het Fascisme*, diss. Rotterdam 1928 p. 298; en de opvatting van Salazar, welke is neergelegd in de Portugeesche Grondwet, bij Brongersma, *een Corporatieve Staat*, p. 84.

¹²²⁾ Hoewel men in het laatste geval nog wel eens aan deze consequenties twijfelde, zie de bestrijding daarvan bij G. van den Bergh, *De democratische staat en de niet-democratische partijen*, Inaug. rede G.U. Amsterdam 1936 p. 23 e.v.

¹²³⁾ Otten, t.a.p. p. 292.

¹²⁴⁾ Hitler, t.a.p. p. 503.

¹²⁵⁾ De Grootte Fascistische Raad, het hoogste orgaan van de partij in Italië, neemt daar een nog grooter plaats in den staat in; hij behandelt niet alleen de partij-aangelegenheden in engeren zin, doch geeft ook de te volgen binnen- en buitenlandsche politiek aan; elke belangrijke hervorming, elke belangrijke wet wordt eerst bij hem aanhangig gemaakt; de ministerraad is daardoor tot administratief orgaan geworden voor de „technische uitvoering” van besluiten van den Grooten Fascistischen Raad; zie Otten t.a.p. p. 287.

¹²⁶⁾ O.m. Gesetz gegen die Neubildung von Parteien, van 14 Juli 1933 RGBl. I S 479. De eenige toegelaten partij is dan nog de N.S.D.A.P.

¹²⁷⁾ Gesetz zur Sicherung der Einheit von Partei und Staat, van 1 Dec. 1933 RGBl. I S 1016. Deze wet maakt daarom de N.S.D.A.P., welke tot dat oogenblik een vereeniging met rechtspersoonlijkheid was geweest, tot een „Körperschaft des öffentlichen Rechts”; voor de plaats van de politieke partij in Italië, zie voren p. 158 noot 125; Brongersma, *Een Corporatieve Staat*, p. 354 geeft aan, dat de statuten van de Nationale Unie in Portugal bij ministerieele beschikking gewijzigd worden.

Evenals tijdens de Omwenteling de Vrijcorpsen gevormd werden om zoo noodig aan de nieuwe ideeën kracht bij te zetten, zoo hebben ook thans de partijen van het „werkende volk” zich op militaire leest geschoeide strijdorganisaties gevormd. Deze vallen echter in verschillende landen in twee soorten uiteen, nl. corpsen als de S.A. (Sturmabteilung), wier voornaamste taak een politieke is, terwijl daar tegenover de S.S. (Schutzstaffel) vooral een politioneele taak heeft gekregen, evenals de Fascistische Militie in Italië. In Portugal ontbreken dergelijke instituten. Dit is eenerzijds verklaarbaar uit het feit, dat van den beginne het leger achter de Portugeesche Revolutie heeft gestaan, daar deze van het leger uitging; anderzijds uit de doelstelling van de nieuwe orde in Portugal, welke de militaire qualiteiten in een volk niet zóó hoog waardeert als de Duitsche en de Italiaansche doen, en daarom aan strak georganiseerde militair-politieke organisaties als opvoedingsinstituten minder behoefte heeft.

¹²⁸⁾ Rengers Hora Siccama, *Rechtsgel. Mag.* 1935 p. 422.

¹²⁹⁾ *T.a.p.* p. 424.

¹³⁰⁾ *T.a.p.* p. 421.

¹³¹⁾ In Rusland vond een poging plaats de structuur van den staat in die van de maatschappij *op te laten gaan*. Men had daartoe het probleem zeer vereenvoudigd, door de tot 1917 heerschende groepen van de bevolking te elimineeren ten behoeve van de arbeiders en boeren (zie voren p. 119 t.m. 122).

¹³²⁾ On heroes and heroworship, p. 117.

REGISTER.

- Aanhankelijkheid, zie ook vertrouwen, 13, 32, 35, 38, 122, 147, 148, 152, 156
 adel 17 v., 23, 26, 37, 47, 79, 95, 110, 125
 afstamming 16, 51, 121, 124, 133 v.
 ambt 17 v., 26, 30, 32 v., 35, 45, 65, 67
 ambtenaar 17, 65, 95 v., 120, 124, 137
 Amerika 57 v., 90
 Amsterdam 25, 32, 35, 45, 58, 64, 65
 anarchisme 144
 Anti-revolutionairen 73, 75, 76
 arbeid, zie ook functie, 112, 127 v., 155, 156
 arbeidersklasse 24, 27 v., 32, 34, 45, 88, 92, 110 v., 119 v., 122 v., 128 v., 135, 144, 146, 149, 153 v., 160.
 arbeidsverdeling
 in staatk. leven 50, 141, 145, 149
 in maatsch. leven 17 v., 124, 142, 155
 arbeidsvoorwaarden 110, 113, 114, 121
 aristocratie 29, 30 v., 34 v., 47, 49, 58, 81, 87 v., 110, 138, 145 v., 161
 aristocrata patrimonialis 27, 36
 ateliers nationaux 93, 110
 autoritaire staat 157 v.
- Bankbedrijf 28, 44, 45
 beden, zie ook belastingen, 19, 21
 beginselen, invloed van, 113, 116, 146, 157
 belang, zie ook harmonie,
 algemeen 11, 21, 39, 69, 76, 78, 80, 114, 122, 137, 141, 144, 148 v., 155 v.
 v. arbeidersklasse 29, 34, 46, 110, 112 v., 121, 128, 135, 141, 153, 155, 160
 v. burgerklasse 45 v., 60, 87 v., 93, 97, 112 v., 115, 129, 135, 149, 154, 161
 groeps-, 13, 39, 45 v., 76, 80, 81, 85, 93, 95, 122, 127, 129, 141, 155
 v. dynastie 32, 39, 89
 v. individu 13, 39, 78, 110, 129, 144, v. 155, 156
 belasting 17, 25, 44, 57, 91 v., 114
 België, zie ook Zuid.-Ned., 133, 135
 benoemingsrecht 30, 35, 64
 bezit, zie ook grondbezit, inkomsten, kapitaal, productiemiddelen, 127, 129, 131
 boeren, zie ook geërfden, katers, 18, 95 v., 119, 125, 131, 160
 Bolsjewisme, zie Communisme
 Bourgondische Kreits 21
 Braband 20, 135
 buitenlandsche ideeën, invloed van, 19 v., 48 v., 55 v., 58, 64 v., 69, 110, 111
 buitenlandsche politiek 19, 21, 32, 35, 58, 65, 135, 150
 burgercommissies 59 v., 77
 burgerklasse 45 v., 60 v., 70 v., 76, 81, 87 v., 97, 110, 114, 115, 121, 129, 135, 138, 149 v., 152, 154, 161
 burgers 16, 125, 134
 buurschap 17, 18, 125
- Calvinisme 21, 24, 26
 censuskiesrecht 47, 127
 centraal gezag 16 v., 32, 33, 37, 137
 centralisatie 16, 20 v., 33 v., 57, 95, 96, 159
 classe dirigeante, zie leidende minderheid
 collator 30, 31
 colleges, organen in den vorm van, 147, 153, 156
 Communisme 114, 118 v., 154, 155
 Communistisch Manifest 73, 110, 118
 conjunctuurcrisis 110, 151, 154
 Conservatieven 36, 70 v., 90
 contracten van correspondentie 30 v., 46
 Contra-Remonstranten 31

- coöptatie 30, 60, 152
 corruptie 97, 147, 153
 cultuur 21, 84, 118, 123 v., **133** v.,
 159, 160
- Delegatie 151
 democratie 27, 51, 85 v., **88**, 97, 114 v.,
 119, 126 v., 141, 143, 153 v., 157 v.,
 161
 derde stand 20, **47**, 138
 deskundigen 20, 150 v.
 dictatuur v. h. proletariaat 120
 differentiatie 29, 91, 124, 130, 131, 135
 Doelisten **34**, 35, 46, 47
 drostendiensten 58
 drukpers 59 v., 69 v., 77, 83, 86
 Duitschland 19, 21, 22, 56, 64, **93**, 132
- Edelen, zie adel
 een- en ondeelbaarheid 57, 65 v., 138
 eenheid 16, 17, 21, 31, 35, 63, 88, 122,
 135, 138, 159
 eenheidspartij 122, **157** v., 160
 eigenerfden, zie geërfden
 élite 158
 Engeland 22, 23, 32, 44, 56, **88** v., 93
 erfrecht 27, 35, **130**, 131
 evenredige vertegenwoordiging 82, 153
 exercitiegenootschappen, zie ook vrij-
 corpsen, 62 v.
- Familierelatie 18, 26, 32 v., 38, 46, 131
 Fascisme 132, 147, 155 v.
 federalisme 21 v., 25, 31, 36
 Federalisten 65 v.
 feodaliteit 16, 18, 36, 53, 90 v.
 Frankrijk 54, 64 v., 79, **92**, 132
 Friezen 16, 21, 134, 135
 functie 123, 128
 v. adel 17, 37, 124, 125
 v. leider, zie leiderschap
 maatschappelijke in 't alg. 17, 119,
 124 v., 128, 147, 155, 161
 v. partij 11
 v. politieke partij 36 v., 76 v., 113, 119,
 121, 122, 152 v., 156, 160.
 v. regeering 148
 v. regenten 45, 124, 138, 143
 v. staat 48, 51, 113, 155, 161
 v. standen 16, 128
- Gastvrijheid 126, 135
 gedeputeerden, zie ook volksvertegen-
 woordigers, 23
 geërfden, bureu, markgenooten, 16 v.,
 26 v., 89, 110
 geestelijken, geestelijkheid 16 v., 26,
 47, 53, 95, 110
 geheime organisaties 64, 65, 158
 geldbezit (roerend vermogen) 18 v.,
 33, 48, 127
 geleding van het volk 38, 80, 159
 gelijkheid 48, 51, 53, 62, 112, 126,
 128, 130 v., 145, 153, 161
 geloofsvervolgung 20, 28, 84, 125
 Gemeenebestgezinden 65 v., 157
 gemeen overleg 50, 85, 145
 gemeenschap 114, 123, 128, 154 v.
 gemeenschapsbelang, zie algemeen be-
 lang
 gemeenslieden 26
 Generaliteit 25, 31, 42
 gezag 13, 50, 62, 140, 155, 159, 160
 gilden 18, 24, 26 v., 57, 60, 93, 125
 godsdienst 17, 21 v., 37, 51, 58, 69,
 88, 124, 126
 grenzen, staats-, 51, 133
 grondbezit 17, 18, 26, 45, 48, 94 v.,
 120 v.
 grondwet 66 v., 70 v., 86, 93, 97, 120,
 139, 142
 Groot-Duitschland 133
 Groot-Nederland 133, 135
- Harmonie der belangen 78, 144, 156
 herstelbetalingen 153
 hervormingsstreven 17 v., 24 v., 33 v.,
 44 v., 52 v., 70, 77, 95, 121, 138, 143
 handel 16 v., 24 v., 44 v., 48, 84, 88 v.,
 94, 124, 125, 138
 handelsstand 18, 24 v., 33, 36, 125, 161
 heerlijkheid 16, 90
 hiërarchie 17, 148, 159
 hoorigen 16
 huisnijverheid 28
 huurleger, -troepen, 18 v., 125
- Ideologie
 van adel 17
 van arbeidersklasse **113**, 118, 155 v.,
 161

- van aristocratie 23, 32
van burgerklasse 48 v., 56, 92 v., 153 v., 161
individu(alisme) 13, 27, 36, 38, 49, v. 79, 84, 115, 126 v., 135, 156 v.
industrialiseering 89, 94, 110, 133
industrie 18, 19, 27 v., 44 v., 48, 89 v., 124
inkomsten, bronnen van, 17, 20, 24, 65, 147
inpoldering 28, 91
inquisitie 20
instellingen 34, 51, 149 v., 160, 161
intuïtie 152, 158
inzicht 12, 38, 122, 137, 143, 152
Italië 132, 147
- Joden 125, 126, 134
- Kamerfractie 70 v., 81, 86
kapitaal 28 v., 44, 112, 115, 127, 130
kapittelen 17
katers, keuters of koters 16, 18, 27, 125
kerk 17, 20, 31, 34, 48, 84, 119
kerkleer 85
kiesfunctie 127 v.
kiesrecht 51 v., 71 v., 81, 87 v., 96, 110, 112, 121, 125 v., 141 v., 149, 152, 155, 156, 161
kiesvereniging 73, 75, 81, 86, 159
klassentegenstelling 27 v., 44 v., 110 v., 119
kloosters 17
koloniën 89 v., 94
- Landbouw 28, 90 v., 124
landdag 16, 17, 93
landsheer, patroon, 16, 23, 32, 36, 90 v., 124, 137
landsverdediging 17 v., 31 v., 61, 94, 120, 124, 125
landvoogdij 22, 36
last en ruggespraak 23, 83, 127, 141, 150, 152
leenstelsel, zie feodaliteit
leidende minderheid 33, 88, 119, 138, 144
leidersbeginsel 147, 156, 159
leiderschap 38, 53, 77 v., 116, 118, 123, 142 v., 149 v.
- levensbehoeften, eerste 112 v., 115, 117, 120 v., 128, 130, 154
levensstandaard 29, 49, 92, 112 v., 116 v., 134, 141, 153
levenszekerheid 112, 114 v., 121, 128, 130, 135, 154, 155
Liberalen 27, 69, 71, 75, 76, 90, 129, 139, 143, 144, 155 v.
libertijnsch 20 v., 31, 37, 49, 84
lijfeigenschap 95 v.
longues robes 20
loon 29, 45, 111 v., 120, 121, 130
Lutheranen 20
- Maatschappij 33, 35, 53, 83, 120, 125, 129, 131
macht 18, 21, 25, 27, 32, 46 v., 61 v., 82, 87, 93, 96, 111, 113, 121, 145, 157, 160
manufactuur 28, 88
marke 17, 96, 125
massa 48, 123, 147, 152
medezeggenschap 16, 23, 36, 45, 48, 52, 92, 110, 139, 149
meerderheidsbesluit 25, 30, 50, 81, 85, 153
middelstand, zie ook burgerklasse, 29, 32 v., 47, 87, 115
minderheid 50, 133 v.
misbruiken, zie ook corruptie, 35
monarchaal stelsel 81, 94, 146, 150
monarchie 16, 32, 124, 137 v., 144, 146, 150, 159 v.
absolute 19, 36, 92, 97
constitutioneele 53, 71, 92, 97
moraliteit 51, 156 v.
- Nationaal bewustzijn 22, 63, 65, 121, 124, 133
Nationaal-socialisme 128 v., 132 v., 142, 147, 154 v.
nationaliteit 121, 123, 133 v.
natuurrechtsleer 48, 53, 138
Nieuwe Plooi 33
nijverheid, zie industrie
notabelen 68, 110, 126, 138
- Oligarchie 33, 34, 45, 147
onderdanen 18, 124

- onderwijs 74, 94, 121, 135
 ontarding van regeeringsvorm 33,
 44 v., 82, 83, 160, 161
 ontwikkeling 20, 30, 34, 49, 73, 96,
 111, 119, 123, 147, 153
 openbare orde 85, 157, 159
 oppositie 13, 36, 85
 opvoeding 20, 62 v., 77 v., 88, 120, 141,
 156 v.
 ordening 130, 142
 orgaansvorming 16, 50, 51, 83, 119,
 122, 125 v., 128, 155, 161
 organisatie 59 v., 70 v., 77, 81, 86, 121,
 146, 159
 organische staatsinrichting 126 v.

 Pamfletten 53 v., 59, 77
 parlementaire stelsel 81, 86, 90, 94,
 146, 150
 partij, algemeen, 11 v.
 partij, politieke, 36, 59, 69 v., 76 v., 127,
 141, 152, 156, 160
 eenheids- 122, 157 v., 160
 functie v. —, zie functie
 geheime 64, 65, 158
 invloed v. — 71, 81 v., 127, 157 v.
 plaats v. — 36, 37, 84 v., 159
 pluriformiteit v. — 79 v., 84 v., 122,
 157 v., 160
 stroomingen in de — 157
 -tactiek 66, 71, 72, 78, 122, 157
 -tucht 71, 81, 86, 121, 141, 146, 150
 uittreden uit de — 86
 Patriotten 49, 58 v., 77, 144
 petitie, adres, remonstrantie, request,
 23, 24, 59, 61, 66, 67
 philanthropie 111
 platteland 17, 18, 26 v., 45, 77, 93,
 95 v., 125, 131, 135
 politieke middelen 19, 21, 23 v., 31,
 37, 39, 48 v., 59 v., 70 v., 77 v., 82,
 86, 93
 poorters 16
 Portugal 132
 predikanten 24, 26
 Prinsgezinden 31 v., 52, 58, 63, 67, 157
 privileges 18, 51
 productiemiddelen 29 v., 112 v., 118 v.,
 154
 programma, politiek, 38, 61, 71 v.,
 85, 86, 114
 proletariërs 110, 119 v.
 propaganda 58, 64, 77 v., 153, 157, 161
 protectionisme 44
 publieke opinie 31, 61, 158

 Raad van State 20, 25
 raad, van den vorst, 16, 45, 124, 152,
 155
 radicalen 117, 153
 ras, zie ook afstamming, 121
 rationalisme 13, 48 v., 74, 79, 84, 88
 reactie 37, 51, 79, 151
 recht, het traditioneele, 18, 36, 92, 137
 rechten, politieke, 16 v., 20 v., 48 v.,
 70 v., 89, 91, 94 v., 112, 117, 121,
 125 v., 161
 rechtspositie 16, 44, 94 v., 111, 131, 133
 rechtspraak 21, 95, 120, 151
 rechtsvorming 16, 33, 48, 50, 135, 141,
 145, 157, 158
 Reformatie 19 v., 31, 53, 84, 89
 regeeringsreglementen 34, 35, 64
 regeeringsvorm 22 v., 33 v., 51, 65 v.,
 70, 88 v., 114 v., 151
 regenten 24, 30 v., 44 v., 77, 137 v., 149
 Reichserbhofgesetz 132
 Renaissance 11, 84
 representatie 50, 127, 141 v., 149
 republikeinen 22, 52
 revolutie 45 v., 58 v., 65, 77, 93, 119 v.,
 156
 riddermatigen 16, 17, 77
 ridderschap 23, 26, 96, 125
 Rooms-Katholieken 20, 25, 69, 71,
 132
 R.K. Staatspartij 75, 113
 Rusland 94 v., 118 v., 154

 Schadeloosstelling, v. leden 2e Kamer,
 87
 scheepvaart 19, 27 v., 44, 88, 94
 scheiding van kerk en staat 84
 scheiding van machten 51, 89, 92, 96,
 150 v.
 scheiding van staat en maatschappij
 126, 160
 schoolstrijd 74, 135

- schutterij 24, 47, 62, 65
 slavernij 92, 95
 sociale maatregelen 111, 114
 socialisatie 120, 154
 Socialisten 75 v., 90, 93, 117, 144, 153
 sociëteiten, clubs, leesgezelschappen,
 63 v., 77, 80, 156, 160
 Solidarisme 132
 sowjets 121
 Spanje 19, 21, 93, 132
 spel 11 v., 52
 staand leger, zie huurleger
 staat (rijk) 16, 21, 36, 115, 119 v.,
 158 v.
 staat (stand) 16, 17, 21, 27, 28, 34, 88,
 125
 staatsvorm 22 v., 79, 113 v., 129, 137,
 147, 158 v.
 stad 18 v., 90 v., 124 v., 131, 135
 stadhouder 20, 25, 31 v., 52 v., 137
 stadrecht 18
 stadsregeering 18 v., 38, 45, 65
 staking 97, 111 v.
 standen 16, 27 v., 36, 48, 79, 83, 95 v.,
 124 v., 129 v., 138, 155, 161
 staten, gewestelijke, 17 v., 23 v., 32,
 124 v., 137 v., 149
 Staten-Generaal 22 v., 63, 124, 151
 statensouvereiniteit 23, 31 v., 46, 54 v.,
 137 v., 149
 Statenvergadering 16, 23 v., 124 v.
 steunverleening 117
 structuur
 v. politieke partij 12, 38 v., 86, 122, 159
 v. h. volk, 16 v., 26, 50, 78, 124 v.,
 129, 135, 142, 155
 v. d. staat, 77, 91, 113, 125 v.,
 135 v., 157 v.
 soevereiniteit 22 v., 31 v., 36, 137 v.,
 160

 Taal 16, 21, 123, 133
 theorieën over partijwezen 39, 78 v.
 tolerantie 26, 84, 135, 159
 tucht, zie ook partijtucht, 17, 152

 Unie van Utrecht 22, 31 v., 61
 Unitarissen 65 v., 78, 80, 157

 Vakverenigingen 87, 111
 veeteelt 28, 124
 verantwoordelijkheid, van leiders, 81,
 147 v., 152, 156, 159
 verburgerlijking, van arbeiders, 93,
 116, 119
 verdeeldheid 70 v.
 v. arbeidersklasse 93, 113, 116
 verdraagzaamheid, zie tolerantie
 vereeniging, recht van, 36 v., 66, 73,
 78, 86, 111, 121
 verkeer 16, 18, 93 v.
 vertrouwen, zie ook aanhankelijkheid,
 147, 148, 156
 vertrouwensvotum 142, 158
 visscherij 28
 Vlamingen 133
 volle hoeve 18, 91, 124
 volk, zie ook structuur, 14, 38, 47,
 85 v., 123, 162
 het in standen geordende — 21, 23,
 27, 50
 — zonder structuur 50, 86 v., 149
 werkende — 110, 114, 123, 130, 141,
 152, 157 v.
 volksbelang 53, 78
 volkseenheid 134
 volksfront 117, 154
 volksgenoot 124, 134
 volksinvloed, zie medezeggenschap
 volkssouvereiniteit 50, 52 v., 78 v.
 volksstemming 142, 158
 volksvertegenwoordigers 81, 127, 141
 volksvertegenwoordiging, 23 v., 50 v.,
 65 v., 70 v., 85, 90, 92, 97, 120, 127,
 134, 141 v., 150 v., 155 v.
 volkswapening 60 v.
 voorlichting
 v. d. kiezers 74 v.
 v. d. regeering 81, 129, 155, 158
 v. h. volk 145, 157
 v. d. volksvertegenwoordigers 83
 voorrechten 17, 33, 46, 68, 92, 125 v.,
 137
 vorst 16 v., 36, 53, 124, 152, 155
 vreemdelingen 18, 22, 32, 125 v., 134
 vrijcorpsen 59 v., 77
 vrije beroepen 125

- vrijgestelden 87
- vrijheid 21 v., 36, 46, 48 v., 52, 89, 92, 111, 115 v., 123, 128, **136**, 155 v., 161
- vrijheidservaring, subjectieve, **139** v., 156
- vrijheidsrechten 50, 57 v., 71 v., 89, 92, 116, 121, 138
- Waarborgen voor een goede regeering 21 v., 36, 46 v., 80 v., 88 v., 113 v., 118, 123, **148** v., 160
- waardeel 17 v.
- ware vrijheid 32, 56, 137, 160 v.
- Wederdoopers 20
- welgezinden 66, 70, 159
- welstand 49, 112, 123, 130
- wereldlijken 16
- werkgelegenheid 44, 110, 112
- werkgevers 110 v.
- werkloosheid 112, 117, 121, 130, 135, 153
- Wet-Quetelet 143, 151
- wilsvorming in den staat 33, 50, 67, 77 v., 81, 85, 125 v., 133 v., 141 v., 157 v.
- Zelfstandigheidsstreven
- provinciaal 25, 31 v., 36 v., 137 v.
- nationaal 21, 25, 67
- Zuidelijke-Nederlanden 68 v.
- zuilen, vier, 87

STELLINGEN.

I.

De democratie kan slechts daar duurzaam bestaan, waar een groote burgerklasse het overwicht in den staat bezit.

II.

De arbeidersklasse bezit naar haar aard geen vrijheidsideaal, dat berust op de gedachte: vrijheid is, slechts te gehoorzamen aan de wet, welke men zichzelf gesteld heeft.

III.

De arbeidersklasse zal in die staten, waar zij de politieke macht (mede) in handen krijgt, op den duur ook de structuur van den staat aan de voor haar primaire belangen (arbeid en levenszekerheid) ondergeschikt maken.

IV.

Kelsen's bestrijding van een organische staatsinrichting is onjuist.

Vom Wesen und Wert der Demokratie, p. 46—52;
Das Problem des Parlamentarismus, p. 21—28.

V.

Bonger's definitie van democratie als „een bestuursvorm eener collectiviteit met zelfbestuur, waaraan een groot deel harer leden, hetzij direct, hetzij indirect deelneemt, waarbij geestelijke vrijheid en gelijkheid voor de wet gewaarborgd zijn, en waarbij de leden van haar geest doortrokken zijn”, is onvolledig. Zij moet aangevuld worden met de woorden: „doch tot geen ander doel, dan tot het bestuur van de betreffende collectiviteit geordend”, in te voegen tusschen de woorden „indirect” en „deelneemt”.

Bonger, Problemen der democratie, p. 17 en 18.

VI.

J. Hartog onderscheidt niet duidelijk de leer van de volkssouvereiniteit van die der statensouvereiniteit.

J. Hartog, De Patriotten en Oranje, p. 78 e.v.

VII.

In elken staat vindt de verdraagzaamheid haar grens in de heerschende openbare orde.

VIII.

Ernst vormt geen grens van spel.

J. Huizinga, Over de grenzen van spel en ernst in de cultuur, p. 5; Homo ludens, p. 65.

IX.

Hoewel een aantal juridische argumenten was aan te voeren voor het onder de wapenen houden van de onder de wapenen zijnde lichte dienstplichtigen bij K.B. in plaats van bij de wet, was dit niet in overeenstemming met het Nederlandsche recht.

K.B. 11 Mrt. 1936 no. 1, Stct. 12 Mrt. 1936 no. 51; Hand. 2e K. 1935—'36 Aangangsel 44, vragen 81 en 82; Grondwet art. 193.

X.

De kritiek van Kranenburg op Calvijn's staatsleer is niet steekhoudend.

Kranenburg, Algemeene staatsleer, p. 216.

XI.

Gedeputeerde Staten mochten een gemeentelijk uitbreidingsplan niet afkeuren wegens het feit dat een streekplan in voorbereiding was, doch mochten slechts beoordeelen of de betreffende gemeenteraad de Woningwet op de juiste wijze had toegepast.

Woningwet art. 37.

XII.

De politiek van Koning Willem I ten opzichte van de Nederlandsch Hervormde Kerk en de Afscheidenen moet verklaard worden uit zijn wensch, een aaneengesloten Hervormd Noorden als tegenwicht te kunnen stellen tegenover de Roomsche-Katholieken in het Zuiden.

XIII.

Het is wenschelijk, dat de zgn. dividendstop (dividendbeperking en super-dividendbelasting) niet wordt toegepast op zgn. pionierondernemingen gedurende het eerste tien- à vijftiental jaren van hun bestaan.

Besluit op de Dividendbeperking, Verord. Blad stuk 36, uitg. 30 Aug. 1941.

XIV.

Een wettelijke regeling, waarbij aan de ondernemers, die arbeiders ontslaan in verband met rationalisatie van hun bedrijf, het dragen van een deel der kosten voor eventueele herscholing van de ontslagen arbeiders voor een anderen bedrijfstak wordt opgelegd, is gewensch.

